

*stetyka
słowa
a kultura
języka*

&

Monika Kaczor

Uniwersytet Zielonogórski

**ESTETYKA SŁOWA
A KULTURA JĘZYKA**

MONIKA KACZOR

**ESTETYKA SŁOWA
A KULTURA JĘZYKA**

ZIELONA GÓRA 2009

© Uniwersytet Zielonogórski

RADA WYDAWNICZA

Krzysztof Urbanowski (*przewodniczący*),
Marian Adamski, Rafał Ciesielski, Michał Drab,
Maria Fic, Bohdan Halczak, Andrzej Maciejewski,
Janusz Matkowski, Anna Walicka, Zdzisław Wołk

RECENZJA

Kazimierz Michalewski

PROJEKT OKŁADKI

Michał Leśniczak, Maria Wawrzyniak

KOREKTA

Dorota Poślednia

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2009

ISBN 978-83-7481-280-1

OFICyna WYDAWNICZA
UNIwersYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO
65-246 Zielona Góra; ul. Podgórna 50
tel./faks (068) 328 78 64;
e-mail: oficynawydawnicza@adm.uz.zgora.pl

WSTĘP

Kilkanaście lat temu językoznawczyni Jadwiga Puzynina stwierdziła, że „estetyka języka i tekstu jest problemem kłopotliwym dla kultury języka, która ją usunęła w ostatnich dziesięcioleciach poza obręb rozważań”¹. W swoich licznych opracowaniach² podkreślała ona potrzebę zainteresowania się estetyką słowa jako ważnym elementem kultury języka, wypracowania zasad dobrego współdziałania językowego, które łączyłoby się z poczuciem estetycznym i fortunnością wypowiedzi. Według J. Puzyniny, celem kultury języka jest ukazywanie piękna słowa w kontekście tradycji oraz uwrażliwienie na wartości tkwiące w języku. Właściwie ukształtowana postawa wobec języka wzbogaca duchowo człowieka oraz pozwala lepiej w sensie etycznym i estetycznym interpretować rzeczywistość pozajęzykową³.

Zenon Klemensiewicz w artykule *Higiena językowego obcowania* postulował, by ukształtowanie językowo-stylistyczne każdej wypowiedzi jak najlepiej służyło międzyludzkiej komunikacji⁴. Dostrzegał on

¹ J. Puzynina, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 118.

² *Jak pracować nad językiem wartości?* [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, „Język a kultura”, t. II, Wrocław 1991, s. 129-138; *Język wartości*, Warszawa 1992; *Językoznawstwo a aksjologia*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1982, z. 39, s. 23-32; *Lingwistyka a problem rozumienia tekstu*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 7, s. 408-416; *O języku wartości w szkole*, „Polonistyka” 1996, z. 1, s. 196-201. *O pojęciu słownictwa etycznego*, „Prace Filologiczne” 1982, t. XXXI, s. 119-126; *O problemach ważnych i istotnych*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 6, s. 405-409; *O zasadach współdziałania językowego*, „Prace Filologiczne” 1986, t. XXXIII, s. 61-66; *U podstaw etyki mowy*, „Ethos” 1988, nr 2-3, s. 129-133; *Wokół wartości*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. I, pod red. K. Olbrycht, Katowice 1994, s. 13-18.

³ Por. J. Puzynina, *Słowo...*, s. 119.

⁴ Z. Klemensiewicz, *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969, s. 8.

w języku „dorobek wielowiekowego rozwoju społecznego, przedmiot troski i opieki, który dziedziczy się z pokolenia na pokolenie, zapewniając trwałość i ciągłość narodowej tradycji, sprawność i owocność utrwalania w kształtach językowych produkcji narodowej w najrozmaitszych dziedzinach duchowego życia”⁵. Apelowal także o wrażliwość językową, wyczulenie „na wszelkie naruszenie społecznego porządku językowego”⁶. Odstępstwa od normy językowej, taktu i przyzwoitości, zdaniem Z. Klemensiewicza, narażają kulturalnego człowieka na cierpienia natury duchowej”⁷. Krytykował takie użycie języka, które „obniża poziom rygorów kulturalnego obcowania, pewnych form towarzyskich, dyscypliny obyczajowej”⁸. Bogdan Walczak, przedstawiając swoją koncepcję kryterium estetycznego, stwierdza, że „konieczna jest tutaj jednak świadomość dwu spraw: po pierwsze tego, że problematyka estetyki wypowiedzi wykracza poza strictosensu poprawność językową, i po drugie, tego, że w celu racjonalizacji ocen estetycznych nieodzowne jest uściślenie i zobiektywizowanie kryterium estetycznego”⁹. O względności piękna (estetyki) pisał Władysław Tatarkiewicz: „Każda ze wspomnianych tu jakości estetycznych przyczynia się do piękna rzeczy; jednakże przyczynia się, ale nie gwarantuje go, bo inne jakości mogą przeważać szalę i odebrać rzeczy jej piękno. Jakaś rzecz oceniamy jako piękną dla jej wdzięku, a jakiejś innej nie oceniamy tak, mimo że odczuwamy ją jako wdzięczną. Podobnie z regularnością, rytmicznością czy elegancją: żadna z tych jakości nie jest warunkiem wystarczającym piękna. Żadna też nie jest warunkiem koniecznym, bo rzecz może innej jakości zawdzięczać swe piękno. Każda natomiast powoduje, że rzecz, która ją posiada, jeśli jest piękna, to jest na swój sposób piękna”¹⁰.

⁵ *Ibidem*, s. 10.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ B. Walczak, *Przegląd kryteriów poprawności językowej*, [w:] „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10, s. 15.

¹⁰ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycie estetyczne*, Warszawa 1988, s. 181.

Z przedstawionych wyżej poglądów wynika, że zainteresowanie zjawiskami estetyki słowa jest uzasadnione i niewątpliwie potrzebne. O estetyce języka, wchodzącej w zakres działalności kulturalnojęzykowej, nie można mówić bez nawiązania do historii kultury i historii narodu. Wpływa ona na „przekonania i oceny emocjonalne związane z językiem i uczucia, jakie wobec tego języka żywią”¹¹. Refleksja nad estetyką języka jest konieczna również z punktu widzenia zmian zachodzących w posługiwaniu się słowem.

Celem pracy jest przedstawienie aspektów funkcjonowania słowa i wyeksponowanie tych jego elementów, które wskazują na piękno i bogactwo języka. Praca koncentruje się również na wydobyciu estetycznej (poetyckiej) refleksji wyrażonej językiem budującym kulturę duchową człowieka. Istotne znaczenie ma także ukazanie związków słowa z istotnymi dla niego wartościami.

Mówiąc o estetyce w komunikacji językowej, wypada się odwołać do pojęcia estetyki z punktu widzenia kultury języka w ujęciu literackim i filozoficznym. Stanowi ona dylemat w społecznych rozważaniach i ocenach różnych fragmentów rzeczywistości pozajęzykowej opisywanych w języku. Różnorodność refleksji odnoszących się do wymiarów piękna słowa skłania do zasygnalizowania pewnych jej wyznaczników, które pozwoliłyby na wyróżnienie określonych aksjomatów świata realnego, utrwalonych w słowach. Sądy estetyczne, wynikające z odbioru przekazów językowych, ujawniają różnorodność ocen waloryzujących rzeczywistość utrwaloną w słowach.

Na ocenę estetyczno-aksjologiczną rzeczywistości pozajęzykowej wpływa indywidualny aspekt jej odbioru oraz różnorodność jej form i treści. Nie sposób jednoznacznie dowieść przejrzystości semantycznej pojęcia *estetyka* bez odwoływania się do innych dziedzin nauki. Estetyka jest problemem trudnym, kontrowersyjnym, otwartym, obejmującym wiele innych tendencji właściwych dla psychologii, filozofii, socjologii, literatury. Należy ona do zjawisk nader subiektywnych, choć dających

¹¹ A. Markowski, *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro: stan, zadania, szanse, zagrożenia* – dyskusja nad referatem prof. Andrzeja Markowskiego (XVIII posiedzenie plenarne 15 listopada 2004 r.). Referat dostępny na stronie: <http://www.rjp.pl>.

się dostrzec w takich czynnikach, które nie łamią norm usankcjonowanych kulturą i społeczną akceptacją. Bardzo ważne jest uwzględnienie w kontekście ustaleń estetycznych takich wyróżników, jak: „smak estetyczny”, „gust estetyczny”, „zmysłowość estetyczna”, „duchowa wrażliwość”, które są subiektywnymi wyrazami przeżyć, doświadczeń i spostrzeżeń. Istnieje również ścisły związek między koncepcją piękna w języku a określoną epoką historyczną i kulturową.

Problematyka estetyki słowa obejmuje także refleksję związaną z oddziaływaniem kultury i polityki językowej na zachowania społeczne, w których istotne znaczenie ma słowo. Należy dostrzec wartość działań kulturalnojęzykowych, ukierunkowanych na wspieranie wiedzy o dobrych wzorach językowych. Kluczowym elementem estetyki słowa jest takie kształtowanie i rozwijanie języka, które ożywia oraz wzmacnia humanistyczną postawę wobec jakości wypowiedzanych myśli.

Kultura mówienia, właściwa współczesnej komunikacji językowej, nie zawsze wywołuje u odbiorcy uczucie estetycznego zadowolenia. Negatywna waloryzacja dokonuje się na płaszczyźnie stylistyki oceny i interpretacji elementów świata realnego. Bardzo często w opisywaniu rzeczywistości pomija się jakości estetyczne, właściwe poetyce i artyzmowi słowa. W sposób prowokacyjny wykorzystywane jest słownictwo, które nie zawsze ma etyczne i aksjologiczne nacechowanie pozytywne.

Zwraca uwagę pauperyzacja językowych kanonów estetycznych. Niepokoić może łamanie normy językowej i estetycznego ładu myśli oraz brutalność i wulgarność w przedstawianiu wizerunku świata. Niewczy się w ten sposób artystyczną wrażliwość na słowo oraz delikatność aksjologicznego nacechowania intencji przekazu. Przez słowo estetycznie zwaloryzowane w umyśle odbiorcy dokonuje się konkretyzacja i indywidualne wyobrażenie o rzeczywistości pozajęzykowej. Brak poszanowania dla estetyki słowa silnie widoczne jest w języku tekstów medialnych, w których środki językowe stosowane są bez zwracania uwagi na ich wartość sugestywną i symboliczną. Kreowany w języku obraz świata rani i obniża wrażliwość estetyczną odbiorców oraz godzi w poczucie piękna i elegancji wypowiedzi.

W pracy widoczne jest odwoływanie się w wielu miejscach do kontekstów aksjologicznych i problemów związanych z etyką słowa.

Wynika to z faktu, że w zagadnieniach aksjologiczno-etycznych realizuje się estetyczna funkcja słowa, która wskazuje na „myślenie i działanie” w języku. Problemy aksjologiczne i etyczne są elementem kultury słowa, która wskazuje na ważność słowa w postrzeganiu i interpretacji świata.

Praca ta nie pretenduje w sposób ostateczny i obiektywny do przedstawienia, czym jest estetyka słowa i jakie są jej arbitralne wyznaczniki. Jest to próba zasygnalizowania tych problemów, które stanowią o estetyce słowa w komunikacji społecznej, a których nie można zlekceważyć ze względu na konsekwencje w naszej kulturze i społeczności.

Zamieszczona w pracy obszerna bibliografia ma dużą wartość praktyczną. Może służyć studentom i nauczycielom w badaniach nad kulturą języka polskiego i estetyką.

1. ROZUMIENIE POJĘCIA *ESTETYKI*

Termin *estetyka* wprowadził Aleksander Baumgarten w XVIII wieku w celu odróżnienia piękna estetycznego w szerokim zakresie od piękna moralnego i poznawczego. Wcześniej pojęcie estetyki funkcjonowało na określenie poznania zmysłowego i zjawisk dotyczących sztuk pięknych. Wykazuje ono wiele elementów wspólnych z innymi dziedzinami wiedzy, jak: filozofią kultury i języka, logiką, teorią poznania, ontologią, epistemologią, metafizyką, socjologią, psychologią twórczości i interpretacji dzieł artystycznych¹². Próbowano również uporządkować rozumienie piękna ze względu na myślenie o nim w kategoriach racjonalnych i mityczno-magicznych.

Dawniej przyjmowano trzy kategorie estetyczne, wyznaczające normy piękna: *mimesis*, *semiosis* i *mythos*¹³. Obecnie do wskaźników estetycznych dzieł oraz zjawisk pozajęzykowych zalicza się *katharsis*, która „przynosi oczyszczenie, uporządkowanie i uspokojenie uczuć i duszy, [...] działa na psychikę odbiorców [...], dostarcza przyjemności i satysfakcji estetycznych w kontakcie z rzeczami nie tylko przyjemnymi”¹⁴. Współcześnie widoczna jest destrukcja i deprecjacja podstawowych kategorii estetyki, określających czynniki przeżyć estetycznych. Piękno ma charakter masowy, nie jest niczym reprezentatywnym, wyróżniającym

¹² Por. *Leksykon filozofii klasycznej*, pod red. J. Herbuta, Lublin 1997, s. 167-171; B. Dziemidok, *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Warszawa 2002, s. 7.

¹³ *Mimesis* zakłada odtwarzanie, naśladowanie, deformację i idealizację natury, zjawisk życia oraz postępowania człowieka w dziele sztuki, utworze literackim; *semiosis* wyraża zależność różnych postaci znaku, ich istoty, roli, jaką pełnią w rzeczywistości społeczno-kulturowej; *mythos* wskazuje na zamysł, temat przekazu.

¹⁴ B. Dziemidok, *Katharsis jako kategoria estetyczna*, „Studia Estetyczne” 1971, t. VIII, s. 28-52; B. Dziemidok, *Katharsis jako kategoria estetyczna*, „Studia Estetyczne” 1972, t. IX, s. 55-84.

się. Coraz częściej zostaje zastąpione budzącą wstręt oraz obrzydzenie miernotą i tandetą. Przyczyn tego stanu należy szukać w uwarunkowaniach kulturowych.

Termin estetyka jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania i z tego powodu wzbudza wiele kontrowersji, gdyż nie można w sposób obiektywny i bezsporny określić kategorii estetycznych¹⁵. Ze względu na różnicowanie i nieprecyzyjność rozumienia tego terminu stosowne wydaje się przedstawienie wyobrażenia o nim w ujęciu lingwistycznym, literackim i filozoficznym. Mimo że praca ma wymiar językoznawczy, to rozważania odnoszące się do filozofii teorii literatury są potrzebne, by uporządkować refleksję nad problemami piękna w języku i umieścić estetykę w polu całej problematyki.

1.1. DEFINICJA SŁOWNIKOWA

Termin *estetyka* w ujęciu słownikowym to „nauka o uczuciach, o zmysłach, o pięknie i sztuce, o smaku, guście w rzeczach pięknych”¹⁶; „nauka o sztuce, jej istocie, stosunku do rzeczywistości, o kryteriach ocen dzieł sztuki, metodach twórczości artystycznej; piękno realizujące się praktycznie; piękny wygląd”¹⁷; „filozoficzna nauka, która jest częścią ogólnej nauki o wartościach, zajmuje się sądami oceniającymi, dotyczącymi piękna i brzydoty, skupia się na właściwościach przedmiotów estetycznych dzieł artystycznych; piękno; cechy, które sprawiają, że coś wzbudza podziw, zachwyt; poczucie piękna; wrażliwość na wartości estetyczne”¹⁸; „przedmiotem dociekań estetyki są m.in. przeżycie

¹⁵ „Niemożliwa jest również żadna rzeczowa i sensowna dyskusja, bo sądów gustu nie można dowodzić, ani kwestionować w praktyce życiowej”. B. Dziemi-dok, *Główne kontrowersje...*, s. 7.

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedź-wiedziego, t. I, Warszawa 1900.

¹⁷ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. II, Warszawa 1960, s. 758.

¹⁸ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgółkowej, Po- znań 1997, s. 63-64.

estetyczne, kryteria piękna, dzieło sztuki, proces twórczy, piękno czegoś lub stopień, w jakim coś jest piękne”¹⁹; zajmuje się badaniem wartości artystycznych oraz ocen estetycznych, docieka przyczyn ich kształtowania się oraz ustala kryteria tych wartości i ocen, bada treść i formy dzieł artystycznych”²⁰; „opisuje uczucia wywołane przez wartości estetyczne, wypowiada się na temat istoty piękna i przeżycia estetycznego, odkrywa wartości faktycznie zawarte w przedmiocie estetycznym i ustala faktyczne procesy odczuwania i oceniania piękna; stara się narzucić jakieś specyficzne wyobrażenie piękna i propagować takie, a nie inne sposoby jego odczuwania i oceniania”²¹. *Etymologiczny słownik języka polskiego*²² wyjaśnia znaczenie przymiotnika *estetyczny* za pomocą następujących określeń i zwrotów: „czujący, doznający, zmysłowy, poznawany zmysłami; ktoś ma czułe, wrażliwe zmysły; czuć, postrzegać zmysłami; zgodny z poczuciem piękna. W sztuce retorycznej²³ estetyka, zwana „sztuką dobrego mówienia”, realizuje się najdoskonalej w środkach językowych właściwych dla stylu średniego. Świadomie odnosi się ona do uczuć odbiorcy.

Z definicji słownikowej wynika, że *estetyka* jest kojarzona z kategorią piękna. Można postawić pytania, czy *estetyka* i *piękno* – to to samo? Wydaje się, że piękno służy do opisywania (wyrażania) przyjemnych doznań estetycznych. I tak na przykład Roman Ingarden pisał: „już sama fonetyczna postać brzemienia słownego, a przede wszystkim całe brzmienie, zawiera w sobie jakości podniosłe pod względem estetycznym. Słusznie więc odróżnia się np. słowa «pięknie» lub «brzydko» brzmiące. Istnieją nadto słowa «lekkie» i «ciężkie», słowa, które brzmią

¹⁹ A. Markowski, R. Pawelec, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Kraków 2001, s. 220.

²⁰ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I, Warszawa 1978, s. 555-556.

²¹ *Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. W. Krajewskiego, Warszawa 1996, s. 47. Por. *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. III, Lublin 2002, s. 222-232.

²² A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2000, s. 351.

²³ M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998, s. 50.

«śmiesznie» lub «poważnie», «uroczyście» i «patetycznie», i takie, których brzmienie jest «proste», «codzienne», «niewyszukane» itp.²⁴ Warto zauważyć, że estetyczno-brzemieniowe doznania zależą w dużym stopniu od subiektywnych upodobań użytkowników języka.

1.2. UJĘCIE LINGWISTYCZNE

Estetyka jest dyscypliną związaną z językoznawstwem humanistycznym. Pozwala ona poznać wartości konwencjonalne i niekonwencjonalne utrwalone w języku w relacji nadawca – tekst – odbiorca. Jest rozważana w kategoriach aksjologicznych²⁵, w relacji język a system (obraz) ludzkich wartości. Określa językowy sposób wyrażania wartościowania, odbioru wypowiedzi ze względu na zawarty w słowach obraz myśli, uczuć, przeżyć i wrażeń. O stronie estetycznej wypowiedzi stanowi jakość opisywanych treści. Estetyka w ujęciu pragmatycznym bada „konotacje wartościujące” wyrazów i ich wpływ na konceptualizację wiedzy o świecie realnym.

Na podstawie literatury przedmiotu²⁶ można stwierdzić, że badania nad estetyką nie wychodzą poza granice filozofii sztuki. Jadwiga

²⁴ Cytat za: M.R. Mayenową, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław 2000, s. 38.

²⁵ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992; *Zagadnienia aksjologiczne i leksykalne*. „Języka a kultura” 1991, t. II, *Wartości w języku i tekście*. „Język a kultura” 1993, t. III; T. Zgółka, *Język wśród wartości*, Poznań 1988.

²⁶ B. Croce, *Zarys estetyki*, Warszawa 1961; *Eseje o pięknie. Problemy estetyki i teorii sztuki*, pod red. K. Wilkoszewskiej, Warszawa 1988; H. Elzenberg, *Wartość i człowiek. Rozprawy z humanistyki i filozofii*, Toruń 1966; J. Gałęcki, *Problematyka estetyki. Przedmiot i metoda*, Kraków 1962; P. Graff, *O procesie wartościowania i wartościach estetycznych*, Warszawa 1970; M. Gołaszewska, *Artysta – dzieło – odbiorca. Problematyka społecznej recepcji malarstwa współczesnego*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1965, r. IX, nr 4; M. Gołaszewska, *Estetyka na tle antropologii filozoficznej*, „Zeszyty Naukowe UJ”. „Prace Filozoficzne” 1972, nr 2; M. Gołaszewska, *Rola języka w przeżyciu estetycznym dzieła sztuki*, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 3 (50); M. Gołaszewska, *Świadomość piękna. Problematyka genezy, funkcji, struktury i wartości w estetyce*, Warszawa 1970; M. Gołaszewska, *Zarys*

Puzynina stwierdza, że w ostatnich latach estetyka języka i tekstu została pominięta w badaniach językoznawczych²⁷. Jest ona kojarzona z poetyką kształtowania tekstu, choć wykazuje również związek z innymi odmianami języka. J. Puzynina postuluje, by termin funkcja estetyczna zastąpić określeniem funkcja poetycka²⁸, której istotą „jest przekraczanie normy gramatycznej, semantycznej, czy też stylistycznej, a tym samym zwracanie uwagi na tekst, pod pewnym względem niezwykle”²⁹.

1.3. UJĘCIE LITERACKIE

Literatura nastawiona jest na wyrażanie piękna za pomocą środków poetyckich, składni oraz specyficznie budowanych obrazów literackich.

W zamyśle literackim estetyka upowszechnia piękno impresyjne, „wynikające z immanentnego przewycięzania języka”³⁰, powiązane z wartościowo-znaczeniowym kontekstem kulturowym, artystycznym³¹. Bada ona sposób realizacji takich wartości, jak: dobro, prawda i piękno³². Dobro wyrażają pozytywne wartości poznawcze, moralne

estetyki. Problematyka metody, teorie, Kraków 1986; R. Ingarden, *O estetyce filozoficznej*, „Studia Estetyczne” 1970, t. III; R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966; P. Kawiecki, R. Piekarski, *Zagadnienia estetyki współczesnej. Sztuka, wartości, poznanie*, Gdańsk 1994; S. Morawski, *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Warszawa 1973; S. Ossowski, *U podstaw estetyki*, Warszawa 1958; S. Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1962; W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. I-III, Warszawa 1960-1967; W. Tatarkiewicz, *Droga przez estetykę*, [w:] *Pisma zebrane*, t. II, Warszawa 1972.

²⁷ J. Puzynina, *O pojęciu kultury języka*, [w:] *Słowo, wartość, kultura*, Lublin 1997, s. 118.

²⁸ Por. J. Puzynina, *O funkcjach języka i aktów mowy*, „Polonistyka” 1987, nr 3, s. 168.

²⁹ J. Puzynina, *Język w działaniu*, „Polonistyka” 1986, z. 5, s. 353.

³⁰ M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982, s. 55.

³¹ *Ibidem*, s. 49.

³² L. Staff w wierszu *Estetyka* z tomu *W cieniu miecza* (1911) przedstawia poetycką analizę triady wartości najwyższych: dobra, prawdy i piękna. Por.: *Im wyżej arcydzieło ścigasz tajemnicze! widzisz, że kroczysz w wyższe li swej duszy ślady!*

i społeczne. Sposób przejawiania się treści jest uzewnętrznieniem prawdy, idealnie zaś ukształtowana forma oddaje piękno³³. Piękno pozytywne staje się trudne, gdy należy „dociec istoty jakości estetycznych”³⁴. Wartość estetyczną dzieła literackiego określają skojarzenia, asocjacje uczuciowe, zadowolenie wywołane przez konstrukcje językowe i myślowe oraz artystyczne, intelektualne i refleksyjne sposoby zrealizowania tematu. Estetyka literacka zwraca uwagę na zmysłowy i jakościowy odbiór świata zrealizowanego w utworze³⁵, ujawniający się w wartości poetyckiej i semantycznej słów, ich doborze dźwiękowym, ujęciu kontekstowym. Układ znaczeń i słów decyduje o koncepcji poetyckiej, wartości językowej i poznawczej dzieła³⁶. Wydaje się, że piękno języka literackiego jest wartością nadrzędną.

1.4. UJĘCIE FILOZOFICZNE

Estetyka jako nauka stała się głównie przedmiotem badań z zakresu filozofii i historii sztuki. „Jest nauką traktującą o pięknie i odczuciach; jest

*która na olimpijski szczyt wdziera się blady/ by bogi stroić w swoje człowiecze zdobył
im bardziej uszlachetniasz serce, tym obliczył sztuki twej bardziej prawe nie kuszą-ć
beztady/ rzetelność gardzi gestem kłamstwa i przesady/ a smak twój w prawdzie jeno
znajduje słodycz/ uczucie powściągliwe przed snu jasnowidem/ jest jeno duszy two-
jej pięknym, męskim wstydem/ zwartość dumą, prostota twej siły spokojem/ i czy twe
już zdrady złud się nie ulękną/wiesz, że rzecz jest prawdziwa wtedy, gdy jest piękną.*

³³ *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórzea, A. Kowalczykowej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 243.

³⁴ J. Kurowicki, *Kultura jako źródło piękna. Wprowadzenie*, Warszawa 1997, s. 166. Jan Kurowicki twierdzi, że „piękno nie posiada już żadnej – ani teoretycznej ani praktyczno-stylistycznej określoności. [...] Sama praktyka ostentacyjnie odwraca się od tej kategorii i zrywa wszelkie z nią związki, [...] zdaje się pojęciem z zakresu szablonowej retoryki. Filozoficzne zaś konstrukcje, w których utrzymała się ona – uznaje się za rekwizyty muzeum wyobraźni i intelektu”. J. Kurowicki, *Fotografia jako zjawisko estetyczne*, Toruń 1999, s. 13-14.

³⁵ E. Kucharski, *O metodzie estetycznej rozbioru dzieł literackich*, „Pamiętnik Literacki” 1923, z. XX, s. 1-23.

³⁶ Por. E. Kucharski, *Kompozycja literacka. Jej istota i badanie*, [w:] *Problemy badawcze literatury w Polsce powojennej*, pod red. H. Markiewicz, Wrocław 1982, s. 24.

teorią sądu o smaku albo o odczuciu przyjemności³⁷. Estetyka filozoficzna traktuje o pięknie, uczuciach i zmysłowych spostrzeżeniach wywołanych przez kontemplowany przedmiot, który może angażować usposobienie odbiorcy, budzić upodobanie lub odrazę. Docieka ona również sposobów oddziaływania zjawisk estetycznych w treści i formie na uczucia i wyobraźnię³⁸. Ujawnia sankcjonowanie norm aksjologicznych, utrwalanych w różnych sposobach interpretowania rzeczywistości. „Formułuje i uzasadnia sądy wartościujące, oparte na kryteriach piękna i brzydoty”³⁹, upodobań i świadomości estetycznej podmiotu oraz doznań i przeżyć estetycznych. Dowodzi satysfakcji, przyjemności i zamięłowań, które ujawniają się w kontakcie z przedmiotem estetycznym. Wyznacza obowiązujące normy piękna i sposoby jego funkcjonowania. Zajmuje się zjawiskami twórczości artystycznej, bada zaangażowanie uczuciowe odbiorcy w proces poznawania dzieła. Analizuje wartość estetyczną dzieła ze względu na jego zawartość moralną i psychologiczną⁴⁰. „Określa to, co przyjemne, co się podoba z subiektywną przyjemnością, w sposób powszechny, bezpośredni i bezinteresowny”⁴¹.

W antropologii filozoficznej estetyka zajmuje szczególne miejsce⁴². Maria Gołaszewska pisze o możliwościach normatywnego i deskryptywnego opisu estetyki. W ujęciu pierwszym badaczka proponuje uznać tę dziedzinę badań za zbiór „zasad i norm, wedle których dzieło powinno być wykonane, wedle którego powinny przebiegać procesy

³⁷ J. Didier, *Słownik filozofii*, Librairie Larousse 1984, s. 96.

³⁸ Por. K. Lemcke, *Estetyka*, Warszawa 1900, s. 96.

³⁹ G. Durozoi, A. Roussel, *Filozofia. Słownik. Pojęcia i postacie. Problemy*, Warszawa 1997, s. 75-76.

⁴⁰ Por. A.R. Lacey, *Słownik filozoficzny*, Poznań 1986, s. 60.

⁴¹ *Filozofia. Leksykon PWN*, pod red. G. Pyszczka, W. Łagodzikiego, Warszawa 2000.

⁴² Istotne znaczenie mają tu prace M. Gołaszewskiej: *Człowiek w zwierciadle sztuki. Studium z pogranicza estetyki i antropologii filozoficznej*, Warszawa 1977; *Estetyka pięciu zmysłów*, Warszawa 1997; *Estetyka rzeczywistości*, Warszawa 1984; *Estetyka w świecie. Wybór tekstów*, Kraków 1991; *Estetyka współczesności*, Kraków 2001; *Kim jest artysta?*, Warszawa 1986; *Kultura estetyczna*, Warszawa 1989; *W poszukiwaniu porządku świata*, Warszawa 1987; *Wymiar piękna. Z badań estetyki sensu largo*, Kraków 1998; *Zarys...*

twórcze percepcyjne⁴³. Ujęcie deskryptywne pozwala odróżnić dzieła o wyższej wartości artystycznej od tych, które są „nieudane, płytkie, powierzchowne [...], nastawione na chwilową przyjemność, są mało wartościowe i szybko się dezaktualizują⁴⁴. Takie zdefiniowanie pojęcia estetyki wskazuje na jej nieodłączny związek z aksjologią. Ze względu na historyczną zmienność kryteriów ocen estetycznych i na niemożliwość jednoznacznego odczytania wartości estetycznych w dziele, M. Gołaszewska określa estetykę jako „dyscyplinę skierowaną na wykazywanie ogólnych prawidłowości i orzekanie sądów w znaczeniu logicznym (prawdziwych i weryfikowalnych)⁴⁵.

Estetyka w ujęciu filozoficznym funkcjonuje także jako czynnik kształtujący kulturę estetyczną. Nadaje ona człowiekowi pewnego rodzaju predyspozycję, która chroni go przed bylejąkością, snobizmem, rażącą nieprzyzwoitością oraz wzmaga jego aspiracje do poznawania coraz atrakcyjniejszych, bardziej doniosłych wartości. Postawa taka wyraża się w „poznawaniu form i rodzajów rzeczywistości estetycznej, reagowaniu na nie, umiejętności trafnej jej oceny, dostrzeganiu wartości estetycznych, które kształtują kulturę osobistą i pozwalają zrewidować postawy, uaktywnić nowe sposoby myślenia, rozbudzać zainteresowania, wzbogacać wiedzę o świecie i o życiu⁴⁶. Jest ona wartością, która wpływa na rozwój człowieka, jego kulturę osobistą. Kształtuje również refleksyjne interpretowanie świata realnego i wyzwala subiektywne wrażenia. Pozwala nazwać sztuką (pięknem) te fragmenty rzeczywistości, które budują osobowość człowieka. Rozwijają intelekt estetyczny, pozwalający rozgraniczyć powszechną nijakość od głębokich i twórczych doświadczeń⁴⁷.

Zmiany rozumienia estetyki dokonują się wraz z przeobrażeniami życia kulturalnego. Osiągnięcia ludzkości w nauce, technice i sztuce przekształcają oraz wyznaczają upodobania społeczne. Ustanawiają one nowe kanony piękna, które wzbudzają emocje. Współcześnie istnieje

⁴³ M. Gołaszewska, *Kultura...*, s. 34.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 34.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 35.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 6.

⁴⁷ Por. *ibidem*, s. 8-10.

pogląd, że estetyka „ma zajmować się tym, co się człowiekowi podoba: „jest nauką o ludzkich gustach i upodobaniach oraz stanach ludzkiej psychiki, pojawiających się wtedy, gdy człowiek reaguje na podobające się mu przedmioty (ewentualnie na przedmioty, które mu się nie podobają)”⁴⁸. Kieruje ona myślenie człowieka ku sprawom doniosłym, istotnym, wyjaśnia za pomocą „środków artystycznych pozalogiczne aspekty rzeczywistości”⁴⁹, „przełamuje codzienne sposoby patrzenia na świat”⁵⁰.

W refleksji filozoficznej pytanie o miejsce człowieka w świecie dotyka problemów genezy wartości i sensu przeżyć estetycznych, które to stanowią istotę estetyki⁵¹. Nie sposób wyraźnie określić istoty piękna. Decydują tu zmieniające się w czasie takie wyróżniki, jak: postawa estetyczna⁵², przeżycia estetyczne⁵³, wartości estetyczne⁵⁴, kategorie estetyczne⁵⁵. Piękno powszechnie uznawane nie istnieje, gdyż nie może ono łączyć w sobie „subiektywizmu aksjologicznego i idealizmu obiektywnego”⁵⁶. Filozoficzne rozumienie estetyki podpowiada, że odczuwanie potocznego charakteru piękna jest związane z „bezinteresownością estetyczną”, czyli „z przyjemnością towarzyszącą doświadczeniu czegoś,

⁴⁸ *Ibidem*, s. 11.

⁴⁹ M. Gołaszewska, *Człowiek...*, s. 7.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Por. M. Gołaszewska, *Świadomość...*

⁵² Por. na ten temat: M. Gołaszewska, *Zarys estetyki*, Warszawa 1984, s. 289-291. Postawa estetyczna jest to kontemplatywne spojrzenie na formę kreacji artystycznej świata realnego. Staje się ona źródłem przeżywania piękna, wzruszenia i zachwyty.

⁵³ Por. *ibidem*, s. 294-334. Przeżycie estetyczne jest wyrazem indywidualnej psychicznej reakcji odbiorcy na zjawisko, które jest odczuwalne jako przyjemne, wartościowe, wywołujące wzruszenie i wstrząs emocjonalny.

⁵⁴ Por. *ibidem*, s. 343-351. Wartość estetyczna to zespół cech (jakości) komplementarnych danego zjawiska (przedmiotu), uwarunkowanych historycznie i kulturowo oraz związanych z indywidualnymi predyspozycjami odbiorcy, jego subiektywnymi przyjemnościami estetycznymi.

⁵⁵ Por. *ibidem*, s. 351-372. Uwarunkowania historyczne i socjokulturowe mają istotny wpływ na kształtowanie się wartości estetycznych takich, jak: ekspresja, ironia, katharsis, mimesis, nowość, piękno, twórczość, wzniosłość.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 11.

która nie wynika z faktu, że dana rzecz pełni określoną funkcję, zaspokaja pragnienie, czy jest zgodna z zewnętrznym standardem albo normą⁵⁷.

Podstawową wartością estetyczną jest piękno. Estetyka filozoficzna poszukuje tych trwałych elementów, dzięki którym dzieło przyciąga uwagę odbiorcy, wzbudza uczucie zachwytu, wspaniałości, niezwykłości, skłania go ku sobie⁵⁸. Niemożność wskazania tych wyznaczników, które decydują o uniwersalności przeżycia estetycznego, spowodowała degradację społecznej wrażliwości estetycznej⁵⁹ i obojętność na piękno. Pojawiło się inne nastawienie wobec wartości estetycznej, satysfakcji i fascynacji z przeżycia piękna. Kategorie estetyczne rozwijają i uszlachetniają myślenie człowieka. Wywołują one doznania emocjonalne oraz decydują o wyobrażeniu, odkryciu oraz wyeksponowaniu wartości estetycznych w przedmiocie. Świadomość piękna pojawia się w określonej sytuacji estetycznej⁶⁰. Piękno jest tym, co zachwyca wyobraźnię, wzbudza podziw nad zamysłem i wykonaniem, imponuje doskonałością przedstawianego przedmiotu, a tym samym ukazuje i odkrywa talent twórcy⁶¹. Zawiera ono siłę sugestii i prezentacji „uroku”. W ten sposób ukształtowane dzieło staje się specjalne, unikalne, wyjątkowe. Ukazuje ono bogactwo walorów przedstawianej treści, zadawala odbiorcę jakością wykonania, sensem i istotą oraz zaspokaja jego zmysł estetyczny. Pozytywne emocje wyzwala się, gdy wyobraźnia i zmysły człowieka poddają się biernej kontemplacji rzeczywistości pod wpływem ujawniającego się w niej piękna.

Z odbiorem dzieła nieodłącznie związane jest indywidualne przeżycie estetyczne, które ma charakter kontemplacyjny i twórczy. Zależy ono od predyspozycji intelektualnych odbiorcy i od przyjemności, którą wywołują wrażenia zmysłowe. Odbiorca dostrzega poznawcze i emocjonalne wartości dzieła i w ten sposób tworzy nową estetycznie

⁵⁷ *Encyklopedia filozofii*, pod red. T. Hondericha, t. I, Poznań 1998, s. 208.

⁵⁸ Por. M. Gołaszewska, *Świadomość...*, s. 3.

⁵⁹ M. Gołaszewska wyróżnia trzy czynniki, które składają się na wrażliwość estetyczną: wrażliwość sensoryczna, wrażliwość na struktury artystyczne i wrażliwość na wartości. Por. *Ibidem*, s. 22-23.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 521.

⁶¹ R. Caillois, *Odpowiedniości i styl*, Warszawa 1967, s. 327.

wartość dzieła. Z punktu widzenia filozofii sztuki estetyka oddaje niepowtarzalny sposób widzenia przedmiotu artystycznego, uwzględniający „dobry smak”, który jest wyznacznikiem postawy estetycznej⁶². Ujawnia ona subiektywność sądów i wskazuje na „socjologiczne” przyzwolenie i uznawanie wartości funkcjonujących w społeczeństwie.

Przeżycie estetyczne, które jest istotne dla wyobrażenia piękna, kształtują wartości estetyczne i artystyczne. Piękno jest rozpoznawalne pod wpływem pozytywnych przeżyć i doznań, które ujawniają się w bezpośrednim kontakcie z dziełem⁶³. Warunkiem doznania przeżycia estetycznego jest obecność wartości estetycznych. O ich istnieniu w dziele decyduje dobór środków wyrazu, koncept, przeżycie estetyczne odbiorcy, jakość stworzonego fragmentu świata, pozostawiającego ślad w pamięci odbiorcy. Przez uznanie wartości artystycznych i „fascynację” nimi dokonuje się konkretyzacja jakości poznawczych, intelektualnych i ich estetyczna realizacja w dziele. Wartości estetyczne wskazują na walory artystyczne dzieła⁶⁴.

Zmierzch wartości i załamanie się tradycyjnie rozumianej estetyki jako dyscypliny naukowej stały się powodem zorganizowania Międzynarodowej Konferencji Estetycznej w dniach 16-20 września 1979 roku. Plonem tej konferencji jest tom *Kryzys estetyki?*, w którym, w słowie wstępnym, M. Gołaszewska pisze, że „dążenie do piękna i harmonii zostaje zastąpione przez ukazanie brzydoty i rozpadu świata, a wysuwanie na czoło autentyczności i prawdy w sztuce wiedzie do ukazania najgorszych stron życia, zła we wszystkich postaciach”⁶⁵. Stwierdza ona również, że przemiany we współczesnym świecie wymagają zmian oceny i wartości estetycznych, co prowadzi do zbudowania nowej definicji estetyki, która mogłaby kontynuować filozoficzną refleksję nad sztuką i nie tylko.

Porządkujące rozróżnienie estetyki w ujęciu słownikowym oraz w aspekcie językoznawczym, literackim i filozoficznym nie jest łatwe. Wspólnym elementem wysuwającym się z tych rozważań jest to, że norm

⁶² J. Kurowicki, *Kultura...*, s. 24.

⁶³ Por. M. Gołaszewska, *O naturze wartości estetycznych*, Kraków 1986, s. 79.

⁶⁴ Por. *ibidem*, s. 84.

⁶⁵ *Kryzys estetyki?*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 1983, s. 10.

estetycznych nie można ocenić zgodnie z logicznym myśleniem. Konwencji jednoznacznej oceny estetycznej elementów rzeczywistości pozajęzykowej oraz wyobrażenia o wartości i normie piękna estetycznego zmieniają się. Wynika to z niemożliwości uchwycenia tych wyróżników sądu i smaku estetycznego, które byłyby uniwersaliami. Subiektywistyczna wrażliwość estetyczna (duchowa) stanowi o postawie wobec odbieranej rzeczywistości.

Dla refleksji językoznawczej istotne wydaje się stwierdzenie, że wzniosłość, wrażenia zmysłowe, wyobrażenia, uczucia ujawniające się w procesie odbioru decydują o pewnych walorach estetycznych określonego dzieła. Stosunek człowieka do piękna świata przekazywanego w języku, jego zdolności indywidualnego osądu estetycznego wobec tego, co mu sprawia przyjemność, w czym znajduje upodobanie bywają źródłem kształtowania się zarówno myślenia, jak i treści dotyczących idei piękna w języku. Estetyka jest szczególnym rodzajem sądu smaku, doznania subiektywnego, wrażliwości zmysłowej (artystycznej) na formę i treść. Jest ona podstawowym wyznacznikiem, dzięki któremu realizuje się w twórczości wartość piękna i wyobrażenie o niej.

2. WAŻNIEJSZE STANOWISKA WOBEC KRYTERIÓW POPRAWNOŚCI JĘZYKOWEJ

Odniesienie się do kryteriów poprawności językowej jest konieczne ze względu na ocenę estetyczną faktów językowych. W rozdziale tym zostaną przedstawione opinie dotyczące kryteriów ocen faktów językowych tylko w takim stopniu, w jakim mają one związek z teoretyczno-estetycznymi zagadnieniami omawianymi w pracy.

Pierwszym opracowaniem poświęconym tej problematyce jest praca Witold Doroszewskiego *Kryteria poprawności językowej*⁶⁶. Autor omawia następujące zasady poprawności językowej: formalno-logiczne, narodowe, estetyczne⁶⁷, geograficzne, literacko-autorskie, historyczne, sceniczne, szkolne, pisowniowe. Analizując kryterium formalno-logiczne, za najważniejsze uznaje to, co można uzasadnić na podstawie logicznej interpretacji formy językowej⁶⁸. Jako kolejne wyróżnia kryterium narodowe. Pozwala ono, zdaniem W. Doroszewskiego, zachować odrębność, poczucie językowej tożsamości oraz chronić system języka przed nieuzasadnionymi zapożyczeniami, dowartościowując tym samym słownictwo rodzime. Widzi w nim również sposób na pielęgnowanie języka i zapobieganie snobistycznemu używaniu niektórych form wyrazowych. Z kolei kryterium geograficzne polega na tym, że za poprawne uznaje się to, co jest zgodne z tradycją językową, obowiązującą w danym regionie. Poprawność językową, zdaniem W. Doroszewskiego, może wyznaczać również kryterium literacko-autorskie. W tym wypadku forma językowa będzie uznana za właściwą, jeśli zostanie użyta przez wybitnych pisarzy⁶⁹. Rozwój i zmienność języka powodują, że kryterium

⁶⁶ W. Doroszewski, *Kryteria...*

⁶⁷ Kryterium estetyczne jest szerzej omówione w rozdziale *Znaczenie kryterium estetycznego*.

⁶⁸ Por. W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 7.

⁶⁹ Por. na temat kryterium autorskiego: M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 118.

historyczne jest nieprzydatne w ocenie stopnia poprawności językowej. W. Doroszewski wychodzi z założenia, że „ani wszystko to, co w języku było kiedyś, niekoniecznie musi być ze stanowiska dzisiejszego dobre, ani też każda rzecz nowa nie jest zła z tego powodu, że nie znała jej dotychczasowa historia”⁷⁰. Kryterium sceniczne polega na uznaniu prawidłowości form językowych ze względu na przestrzeganie zasad obowiązujących w kulturze żywego słowa. Z kolei kryterium szkolne powinno być wsparte autorytetem nauczyciela i ujednoczeniem norm poprawnościowych, obowiązujących w podręcznikach szkolnych. Jako ostatnie W. Doroszewski wyróżnia kryterium pisowniowe. Podkreśla on, że w świadomości użytkowników języka tkwi przekonanie o wyższości słowa pisanego nad mówionym. Przestrzega przed dostosowaniem formy mówionej wyrazu do jego postaci graficznej.

W wydanej w latach 1970-1971 książce *Kultura języka polskiego*⁷¹, w rozdziale dotyczącym kryteriów ocen innowacji językowych, Halina Kurkowska analizuje zasady ocen poprawnościowych⁷². Dzieli je na wewnętrznojęzykowe i zewnętrznojęzykowe. Do pierwszej grupy, ze względu na istotę języka, zalicza kryteria wystarczalności oraz ekonomiczności języka, do drugiej, uwzględniając relacje między językiem a użytkownikami polszczyzny, kryteria stopnia rozpowszechnienia (uzulne), kryterium autorytetu kulturalnego oraz kryterium narodowe.

Zdaniem H. Kurkowskiej, kryterium ekonomiczności i wystarczalności języka pozwalają uczynić język doskonałym⁷³ wtedy, gdy zaspokaja wszystkie potrzeby komunikatywne użytkowników polszczyzny w sposób wymagający od nich najmniejszego wysiłku. Wystarczająca liczba jednostek i modeli konstrukcyjnych pozwala uczestnikom porozumiewania się wykorzystywać język w sposób ekonomiczny⁷⁴. Kryterium wystarczalności języka jest przydatne do nazywania nowych fragmentów świata. H. Kurkowska wskazuje na następujące konstrukcje

⁷⁰ W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 101.

⁷¹ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 1970-1971.

⁷² Por. *ibidem*, t.I, s. 22-45.

⁷³ Por. *ibidem*, s. 22.

⁷⁴ Por. *ibidem*.

językowe, za pomocą których zostają opisane nowe elementy rzeczywistości: zapożyczenia właściwe, kalki, neologizmy słowotwórcze, neologizmy i zapożyczenia frazeologiczne, neosemantyzmy oraz innowacje.

Wspomniane wcześniej kryterium ekonomiczne pozwala ocenić i przewidzieć kierunek zmian zachodzących w systemie gramatycznym języka. Kryterium stopnia rozpowszechnienia dotyczy uznania poprawności form szybko upowszechniających się w języku. Badaczka zwraca uwagę na to, że powodem akceptacji danej innowacji jest „częstość pojawiania się [...] w nowo wytwarzanych tekstach (frekwencja tekstowa), zasięg jej występowania ograniczony do jednego typu wypowiedzi (np. potocznych lub naukowych) albo obejmujących kilka czy wiele rodzajów wypowiedzi (ekstensja tekstowa), wreszcie zasięg społeczny innowacji – używanie jej tylko przez poszczególne jednostki, przez członków określonej grupy społecznej czy przez przedstawicieli różnych środowisk (ekstensja społeczna)”⁷⁵.

Opinii H. Kurkowskiej na temat kryterium uzualnego nie podziela Marian Bugajski. Twierdzi on, że częstotliwość występowania określonej formy nie może decydować o jej pozytywnej ocenie. Taka postawa oznaczałaby zgodę na upowszechnianie się negatywnych form językowych, które są jedną z przyczyn stałego obniżania się poziomu kultury języka i jego funkcjonalnej sprawności⁷⁶. M. Bugajski, analizując praktyczne zastosowanie kryterium uzualnego, jego przydatność w działalności normatywnej oraz w kształtowaniu postaw wobec kultury języka, dowodzi, że jest ono nielogiczne i nieprzydatne. Zdaniem językoznawcy „nie można bowiem powiedzieć, że to, co istnieje w powszechnym użyciu jest poprawne, to zaś, czego zwyczaj społeczny nie obejmuje, jest błędne. [...] Nie można kryterium uzualnego traktować jako zasady podziału form językowych na poprawne i błędne”⁷⁷.

J. Puzyrnik uważa, że bezpodstawne jest uznanie kryterium uzualnego przy ocenie faktów językowych. Twierdzi ona, że niemożliwe jest uznanie za rozstrzygające kryterium poprawnościowe ogólnego uzusu

⁷⁵ *Ibidem*, s. 37.

⁷⁶ Por. M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 170-171.

⁷⁷ M. Bugajski, *Kryterium uzualne w społecznym działaniu językoznawcy*, „Język Polski” 1989, LXIX, z. 3-5, s. 217.

ludzi wykształconych, ponieważ wiązałyby się to z zaakceptowaniem innowacji językowych, które zmieniają w znacznym stopniu system języka, niejednokrotnie upodabniają go do gwar i języków środowiskowych, odrywają go od ugruntowanych tradycji polskiego języka literackiego⁷⁸. Dodaje ona jednak, że kryterium to ma szansę realizacji, jeśli wpływ na kształtowanie się normy będzie miała ta grupa społeczna, której poczucie językowe jest ugruntowane w tradycji i w rozbudzonej świadomości językowo-stylistycznej. Proponuje również, aby wszystkie morfemy uznane przez tę grupę za poprawne i wzorcowe obowiązywały nie tylko w języku komunikacji codziennej, ale przede wszystkim w wypowiedziach oficjalnych. Tak funkcjonujące kryterium uzualne, według J. Puzyniny, mogłoby spełnić także funkcje innych kryteriów poprawności językowej, takich jak: kryteria funkcjonalne, narodowe, kryterium logiczności budowy tekstu⁷⁹.

Do opinii J. Puzyniny nawiązuje sąd Ewy Kołodziejek, która podkreśla konieczność respektowania kryterium autorytetu kulturalnego, a nie kryterium uzualnego, w procesie kształtowania się normy. Twierdzi ona, że „uzus, sankcjonujący odstępstwa od normy języka ogólnego, raczej dyskwalifikuje, niż nobilituje ocenianą formę, sprowadza ją na poziom języka potocznego, a nawet poza jej obszar”⁸⁰.

Definiowane przez W. Doroszewskiego kryterium geograficzne i kryterium literacko-autorskie⁸¹ uzupełniają się z kryterium autorytetu kulturalnego proponowanym przez H. Kurkowską. Zgodnie z nim o ocenie poprawnościowej decyduje autorytet kulturalny użytkowników, którzy akceptują dany element językowy, i siła oddziaływania wytwarzanych przez nich tekstów kultury⁸². Zauważa ona jednak, że wartość tego kryterium znacznie zmalała. Powodem tego stanu jest brak

⁷⁸ Por. *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 58-59.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 59.

⁸⁰ E. Kołodziejek, *Kilka uwag o kryterium zwyczaju językowego*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10, s. 29-34.

⁸¹ Por. Na temat kryterium geograficznego i kryterium literacko-autorskiego: M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 168.

⁸² Por. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *op. cit.*, s. 37.

autorytetów pisarskich oraz znaczny wpływ środków masowego przekazu na kształtowanie się postaw wobec języka.

Odnosnie do kryterium narodowego H. Kurkowska stwierdza, że negatywna ocena zapożyczeń językowych wynika z uznanego kryterium wystarczalności języka. Mając na względzie wartość komunikacyjną wypowiedzi, należy dążyć do upowszechniania i tworzenia jednostek leksykalnych z morfemów rodzimych. Zauważa ona także, że nie ma żadnej zależności między liczbą zapożyczeń w języku a jego sprawnością komunikacyjną i stylistyczną oraz rangą kulturalną⁸³.

Z tym stanowiskiem nie zgadza się Franciszek Nieckula⁸⁴. Zdaniem tego językoznawcy, występowanie zapożyczeń w języku wpływa negatywnie na styl komunikatu i w żadnym stopniu nie podnosi wartości kulturalnej wypowiedzi. Przyznaje on wartość nadrzędną słowom rodzimym, zaznaczając, że całkowite eliminowanie wyrazów obcych z języka jest niemożliwe. Co więcej, „unikanie barbaryzmów też musi mieć jakieś rozsądne granice, by nie krępowało nadmiernej swobody mówienia czy pisania i nie wyradzało się w jakąś dziwaczną manię prześladowczą”⁸⁵. F. Nieckula proponuje uznać za kryteria poprawności językowej następujące wyznaczniki: wzorce językowego zachowania, ogólne zasady poprawnościowe oraz czysto praktyczne (szczegółowe) wskazówki i zalecenia⁸⁶. Uważa on również, że zasady poprawnościowe powinny uwzględniać kontekst społeczny pewnych zachowań językowych, braki wiedzy mówiących o regułach używania języka w określonych sytuacjach społecznych oraz stopień skomplikowania systemu znaków językowych, służących do porozumiewania się. Badacz reprezentuje pogląd o nieprzydatności kryteriów poprawności językowej w ocenie codziennej twórczości i komunikacji językowej, w tym również indywidualnej

⁸³ Por. *ibidem*, t. I, s. 42.

⁸⁴ F. Nieckula, *O tzw. kryterium narodowym poprawności językowej*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1987, t. XV, s. 5-43.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 15. Por. na temat kryterium narodowego: B. Walczak, *Pawiem narodów byłaś i papugą...? (Megalomania i cudzoziemszczyzna w dziejach języka polskiego)*, „Język Polski” 1992, LXII, z. 2-3, s. 95-101.

⁸⁶ Por. F. Nieckula, *Językoznawstwo normatywne a socjolingwistyka*, „Socjolingwistyka” 1980, nr 3, s. 34.

twórczości. Jest on zdania, że kryteria są bardziej przydatne profesjonalście niż zwykłemu użytkownikowi języka⁸⁷.

Z kolei J. Puzyrnina zwraca uwagę na językowo-kulturowy aspekt kryterium narodowego. „Dbałość o rodzimy kształt słownictwa ogólnego ma swoje głębokie uzasadnienie, wiążące się z przejrzystością rodzimych struktur słowotwórczych. [...] Język zawierający dużo elementów rodzimych jest bardziej konkretny, obrazowy, bardziej podatny na różnego rodzaju gry językowe, niesie też w sobie wartość istotną dla większości użytkowników: klimat bliskości i pewnego związanego z nią ciepła. Jednocześnie rodzime słowa i frazeologizmy zachowują szczególnie dużo z historii materialnej i duchowej narodu, z jemu właściwej interpretacji świata”⁸⁸. Przekonuje ona, że bezwzględne przestrzeganie kryterium narodowego może prowadzić do zjawiska puryzmu w języku. Wówczas za poprawne należałoby uznać te struktury, które są tożsame z rodzimymi elementami językowymi. Takie działanie na rzecz czystości doprowadziłoby do ochrony języka przed formami zmieniającymi normę. Zdaniem badaczki, całkowita eliminacja wyrazów obcych jest niemożliwa, ponieważ stanowią one element poznania świata.

Stanowisko bardzo zbliżone do poglądów W. Doroszewskiego i H. Kurkowskiej reprezentuje S. Urbańczyk⁸⁹. Uważa on, że w ocenie faktów językowych praktyczne znaczenie ma współczesny uzus ludzi wykształconych, zgodność z tradycją, poprawność formalna, ekonomiczność, tj. poręczność w użyciu, perspektywa utrzymania się wariantu w konkurencji z innymi wariantami, uzus dobrych autorów, rodzimість – obcość.

Innego zdania jest Jan Miodek. Językoznawca wskazuje na to, że kryterium funkcjonalne jest uniwersalnym wyznacznikiem poprawności językowej. Pokrywa się ono z kryterium uzualnym, ale obejmujące też

⁸⁷ Por. *ibidem*, s. 34.

⁸⁸ *Współczesny język...*, s. 57.

⁸⁹ S. Urbańczyk, *Hierarchia kryteriów poprawności we współczesnym języku polskim*, [w:] *Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich*, Wrocław 1977, s. 79.

swym zasięgiem twórczą, innowacyjną działalność każdego z użytkowników języka⁹⁰.

Halina Satkiewicz stwierdza, że kryterium funkcjonalne jest zupełnie nieprzydatne w ocenie normatywnej jednostek języka, nie decyduje jednoznacznie o ich zaaprobowaniu lub zdyskwalifikowaniu⁹¹. Za podstawę aprobaty normatywnej jednostek języka, jak sądzi H. Satkiewicz, należy uznać kryteria szczegółowe. Językoznawczynie analizuje dwa warianty rozumienia przydatności wspomnianego kryterium. Wariant „tekstowy”, „gdy oceniamy wypowiedź jako pewną funkcjonalną całość, gdy zastanawiamy się nad tym, czy właściwie przekazuje ona intencje komunikatywne nadawcy, czy nie kieruje uwagi odbiorcy na boczne tory, czy nie zawiera elementów zakłócających proces komunikacji, a wreszcie, czy zastosowane w niej środki językowe są zgodne z konwencją odmiany języka, do której dany tekst należy”⁹². Na tym etapie rozważań, dotyczących oceny normatywnej jednostek, H. Satkiewicz proponuje inną nazwę tego kryterium – kryterium poprawności stylistycznej (komunikacyjnej). Wariant drugi, nawiązujący do poglądów D. Buttler, zgodnie z którym kryterium funkcjonalne ze względów normatywnych jest niepraktyczne i niewartościowe. Wynika to z „jego subiektywności i nadmiernej elastyczności, bo przecież pod hasłem wygody mówiących i przydatności można byłoby próbować przemycić nawet najbardziej rażące wykołajenia”⁹³.

Rozważania o kryteriach poprawności językowej podejmuje również Bogdan Walczak⁹⁴. W sposób kategoryczny uznaje bezzasadność i nieprzydatność takich kryteriów, jak: historyczne, literacko-autorskie, geograficzne, sceniczne, szkolne, pisowniowe. Nie pozwalają one bowiem

⁹⁰ Por. J. Miodek, *Kultura języka polskiego w teorii i praktyce*, Wrocław 1983, s. 52.

⁹¹ Por. H. Satkiewicz, *Zakres przydatności kryterium funkcjonalnego w ocenie zjawisk językowych*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10, s. 17-21 oraz D. Buttler, *O sprawdzianach poprawności językowej w zakresie słownictwa*, „Poradnik Językowy” 1972, z. 9, s. 513-525.

⁹² H. Satkiewicz, *Zakres przydatności...*, s. 21.

⁹³ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *op. cit.*, s. 55.

⁹⁴ B. Walczak, *O kryteriach...*, s. 625-632.

w sposób jednoznaczny ocenić, czy dana forma językowa jest poprawna, czy nie.

M. Bugajski uważa, że szczególną wartość dla użytkowników współczesnej polszczyzny w ich codziennej twórczości językowej stanowią kryteria formalno-logiczne, pisowniowe, geograficzne, narodowe, estetyczne, uzualne i funkcjonalne⁹⁵. Językoznawca zwraca uwagę również na to, że jednym z kryteriów poprawności językowej jest tzw. kryterium trafności semantycznej⁹⁶. Charakteryzuje się ono tym, że użycie określonej jednostki leksykalnej jest zdeterminowane kontekstem. Dobór jednostek semantycznych jest dostosowany do typu kontaktu językowego. Sprzyja to uściśleniu kontekstu sytuacyjnego wypowiedzi. M. Bugajski zauważa, że opis kryteriów poprawności językowej musi uwzględniać również kryterium uwarunkowań paradygmatycznych⁹⁷. Z punktu widzenia systemowości słownictwa i wzorów odmian wyrazów, umożliwia ono ocenę innowacji językowych, pojawiających się w systemie semantycznym.

Istotne z punktu widzenia porozumiewania się za pomocą języka jest kryterium wyrazistości. Daje się ono zaobserwować w warunkach swobodnego funkcjonowania polszczyzny. Sprowadza się do właściwego rozróżniania dźwięków mowy, które niosą ze sobą znaczenie różnych wyrażeń językowych. Poprawna i staranna artykulacja oraz unikanie niewłaściwych uproszczeń prowadzą do podniesienia wartości estetycznej wypowiedzi.

W związku z wpływem komunikatu na odbiorcę można mówić o kryterium emocjonalności, które w pewnym stopniu ma charakter subiektywny. W praktyce językowej wykorzystywane są jednostki leksykalne, zawierające określony ładunek emocjonalny. W zależności od typu kontaktu językowego użycie ich jest oceniane jako właściwe lub niestosowne. Nietrudno jednak zauważyć, że kryterium emocjonalności wyznacza granice użycia wyrazów w poszczególnych odmianach języka.

⁹⁵ M. Bugajski, *O praktycznym zastosowaniu kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 4, s. 40-44.

⁹⁶ M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 174.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 175-176.

Wpływa ono na harmonię użytych środków językowych, a także warunkuje fortunność aktu językowego.

Noam Avram Chomsky, amerykański językoznawca, zaproponował dwa sposoby oceny poprawności językowej⁹⁸: pierwszy, zgodnie z którym miernikiem poprawności gramatycznej nie jest to, jak ludzie mówią (*performance*), ale to, co akceptują jako poprawne gramatycznie (*competence*); drugi, według którego poprawność gramatyczna jest skomplikowana, to znaczy nie można podzielić wszystkich form językowych na gramatyczne i niegramatyczne, ale tylko rozróżnić wśród nich mniej i bardziej gramatyczne.

Omawiane tu zagadnienie kryteriów poprawności językowej łączy się z problemem doskonalenia języka. Charakterystyczne jest tutaj kryterium jednoznaczności, operatywności, wyrazistości oraz emocjonalności⁹⁹. To pierwsze sprzyja sprawności komunikacyjnej. Aby wypowiedź była zrozumiała i jednoznaczna, nadawca i odbiorca muszą używać tych samych determinantów kontekstowych¹⁰⁰. Jednoznaczność komunikatów ułatwia realizowanie się w tekście funkcji poznawczej języka. Kryterium operatywności warunkuje pozytywny jej przebieg i jest związane ze zwiększającymi się potrzebami komunikacji społecznej.

Przegląd ważniejszych stanowisk kryteriów poprawności językowej uzasadnia sąd, że dla estetyki słowa istotne znaczenie mają te poziomy sprawności językowej (systemowej, pragmatycznej, społecznej, sytuacyjnej), które wzmacniają kulturę wypowiedzi, jej walor poznawczy, komunikatywny, emocjonalny i etyczny.

⁹⁸ *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucały, Wrocław 1999, s. 199.

⁹⁹ Por. M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 140-147.

¹⁰⁰ Por. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *op. cit.*, s. 50.

3. ZNACZENIE KRYTERIUM ESTETYCZNEGO

Kryterium estetyczne języka jest trudne (niemożliwe?) do zdefiniowania i precyzyjnego określenia. Świadczy o tym stanowisko wielu wybitnych językoznawców, których opinii nie sposób pominąć.

Kryterium estetycznemu podlegają wszystkie przejawy twórczej językowej działalności człowieka¹⁰¹. Można wyróżnić pewne właściwości, dzięki którym wypowiedź nabiera walorów pozytywnych. Po pierwsze, treści wyrażane w języku powinny wzbudzać u odbiorców wrażenia dodatnie pod względem estetycznym. Zależy to od sposobu przedstawiania myśli, na który składają się poszczególne środki językowe użyte w komunikacji. Aby ten stan był możliwy, w języku nic nie może razić. Treści zawarte w komunikacji należy przekazywać w sposób prosty, konkretny, naturalny, jasny, sugestywny, skuteczny i pożyteczny¹⁰². Po drugie, wszystkie jednostki językowe muszą należeć do tej samej tonacji znaczeniowej¹⁰³ oraz być harmonijnie zespolone.

Nie bez znaczenia, zdaniem W. Doroszewskiego, jest barwa i właściwy dobór stylistyczny wyrazów. Zaznacza on, że rozsądne stosowanie metafor ma swoje uzasadnienie w czytelności i komunikatywności wypowiedzi. Twierdzi również, że funkcję estetyczną osłabiają usterki językowe (błędy w zakresie użycia poszczególnych środków językowych ze względu na ich wartość stylistyczną oraz użycie wyrazów w niewłaściwym kontekście). Takie uchybienia językowe mogą wywołać niezamierzony efekt humorystyczny, obniżyć wartość wypowiedzi, a nawet zdezorientować odbiorcę odnośnie do rzeczywistej intencji nadawcy. Komunikat, wywołujący pozytywne (estetyczne) wrażenia, umożliwia

¹⁰¹ W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 43-47.

¹⁰² *Ibidem*, s. 47.

¹⁰³ Por. *ibidem*, s. 44.

odbiorcy „wmyślanie się w sugerowane [...] słowami obrazy”¹⁰⁴. Można go porównać do szyby, która jest „wtedy idealna, kiedy widzimy świat przez nią tak, jak gdyby jej nie było”¹⁰⁵. Przekaz taki zwraca uwagę nie tyle na formę, ile na treści w nim zawarte. Jeśli jest komunikatywny, spełnia jednocześnie normy estetyczne, a więc jest „przyjemny dla ucha” i poprawny semantycznie. Kryterium estetyczne umożliwia ocenę wielu procesów nowatorskich w języku, wspomaga interpretację i postrzeganie świata. Z tego punktu widzenia o pozytywnej wartości wypowiedzi decyduje sposób konceptualizacji mówienia o rzeczywistości.

J. Puzynina rozważa kryterium estetyczne w kontekście kultury słowa, którą rozumie jako umiejętność właściwego posługiwania się językiem¹⁰⁶. Dostrzega ona szerszy wymiar tego zagadnienia. Nie zgadza się na ograniczenie kryterium estetycznego do wyznaczników, prostoty i jasności – jak widział to W. Doroszewski. Podkreśla jednak, że „kłopotliwość ocen estetycznych polega na ich wielkiej różnorodności oraz na często sprzecznym odbiorze wartościującym tych samych wypowiedzi przez różnych użytkowników języka”¹⁰⁷. Stwierdza również, że kryterium estetyczne uwrażliwia na „piękno i bogactwo języka, [...] wyzwala kreatywność, chroni schematycznością i prymitywnością wypowiedzi”¹⁰⁸. J. Puzynina wyraża pogląd, że odbiór estetyczny komunikatu wyznaczają takie czynniki, jak: „eufonia, nieszablonowość, element twórczy, bogactwo środków, bogactwo skojarzeń, obrazowość, harmonia użytych środków, dostosowanie języka tekstu do typu kontaktu językowego. Przejawia się to w sposób oczywisty, także w naszych ocenach zjawisk językowych, ocenach tak często sprzecznych, przeciwstawnych”¹⁰⁹. Z aksjologicznego punktu widzenia kryterium estetyczne języka stanowi podstawę do ukształtowania się normy wzorcowej w języku¹¹⁰.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 47.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 49.

¹⁰⁶ J. Puzynina, *Słowo...*, s. 108-121.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 118.

¹⁰⁸ Por. *ibidem*, s. 132.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 93-94.

¹¹⁰ „Czynnik warunkujący jakość języka, którym się człowiek posługuje, zależy w ogromnej mierze od stopnia refleksyjności, wiedzy ogólnych horyzontów

Bogdan Walczak¹¹¹ uważa, że nie można poddać obiektywnej wyryfikacji czegoś, co jest nieprecyzyjne, niejasne i niejednoznaczne. Nie oznacza to jednak, zdaniem językoznawcy, nieprzydatności i bezwartościowości tego sprawdzianu poprawności językowej, która obejmuje sprawność gramatyczną, komunikacyjną, pragmatyczną i społeczną. Dostrzega on jego zasadność w ocenie faktów językowych. Podkreśla jednocześnie, iż „problematyka estetyki wypowiedzi wykracza poza *sensu stricto* poprawność językową”¹¹². Proponuje następujące rozumienia kryterium estetycznego: „pożądane jest to, co piękne, co się zaleca swoimi walorami estetycznymi, natomiast niepożądane jest to, co jest tych walorów pozbawione”¹¹³. Najbardziej sprawdzalnym i zobiektywizowanym wyznacznikiem kryterium estetycznego jest harmonijne zespolenie członów wypowiedzi¹¹⁴.

M. Bugajski, analizując zasady oceny faktów językowych¹¹⁵, dostrzega niejasność w tym, co stanowi podstawę kryterium estetycznego. Jego zdaniem, niemożliwe jest obiektywne, rozsądne i zasadne zdefiniowanie stylu estetycznego, którego wykładnikami, jak uznawał

humanistycznych, znajomości literatury pięknej własnego narodu, także i znajomości innych języków. Jeśli chce się ratować polszczyznę piękną, polszczyznę narodu o starej, wszechstronnej kulturze, to trzeba albo oprzeć się na inaczej wyodrębnionej grupie społecznej jako na grupie arbitrów w sprawach poprawności językowej, albo dawać opis dwóch czy też [...] trzech norm i przynajmniej w postaci polszczyzny wzorcowej przechowywać i przekazywać następnym pokoleniom normę języka kształtowanego z takim udziałem refleksji wartościującej, zakorzenienia w tradycji i wiedzy humanistycznej, na jaki zasługuje język literacki naszego narodu”. *Ibidem*, s. 94-95.

¹¹¹ B. Walczak, *O kryteriach poprawności językowej – polemicznie*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10, s. 625-632. Por. też: B. Walczak, *Przegląd kryteriów...*, s. 15.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, s. 15.

¹¹⁴ „Pożądane jest to, co – w ramach wypowiedzi jest harmonijne pod względem stylistycznym, natomiast niepożądane – to, co w tych ramach razi swoją dysharmonią”. *Ibidem*.

¹¹⁵ M. Bugajski, *Językoznawstwo normatywne*, Warszawa 1993, s. 168.

W. Doroszewski, byłyby przede wszystkim prostota¹¹⁶ i jasność. M. Bugajski stwierdza też, że kryterium estetyczne istnieje w powszechnej świadomości użytkowników polszczyzny. Można je scharakteryzować określeniami: piękna polszczyzna, ładny język, dobry mówca¹¹⁷.

Andrzej Markowski, nawiązując częściowo do poglądów J. Puzyriny, wyraża opinię, że niemożliwe jest jednoznaczne określenie tego, co jest estetyczne, a co nie. Można jedynie uznać, że pozytywnie pod względem estetycznym są oceniane teksty starannie skomponowane, starannie wyartykułowane (jeśli chodzi o teksty mówione), nie zawierające nadmiaru wyrazów obcych i abstrakcyjnych, niezawile składniowo, pozbawione określeń brutalnych czy wulgarnych¹¹⁸. Twierdzi on, że zasadę estetyczną należy stosować do tekstów (pisanych i mówionych), które można ocenić w kategoriach: estetyczne, nijakie, brzydkie¹¹⁹.

Przejawem troski o kulturę słowa w jej aspekcie estetycznym był zorganizowany w 1998 r. przez Radę Języka Polskiego konkurs polszczyzny pięknej, bogatej i skutecznej¹²⁰. Celem tej formy popularyzowania kultury języka było uwrażliwienie użytkowników języka na te elementy słowa, które decydują o jego walorach komunikacyjnych. W ocenie uczestników tego konkursu są nimi: dostosowanie środków językowych do formy i treści wypowiedzi, unikanie dominacji formy nad treścią, bezpretensjonalność formy, spójność logiczna i kompozycyjna, przejrzystość i sprawność przekazywania myśli, zwięzłość, a zarazem bogactwo treściowe wypowiedzi, jednorodność stylistyczna, operowanie językiem ogólnym nienacechowanym lub potocznym starannym, oryginalność kształtu wypowiedzi (z zachowaniem czytelności treści), unikanie stereotypów

¹¹⁶ Komunikat wyrażony stylem prostym bywa odbierany jako prostacki i prymitywny.

¹¹⁷ M. Bugajski, *O praktycznym zastosowaniu kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 4, s. 44.

¹¹⁸ Por. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999, s. 1669.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ K. Mosiołek-Kłosińska, *Jak współcześni Polacy wyobrażają sobie piękną i bogatą polszczyznę?*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 1, cz. I, s. 41-51 oraz z. 2, cz. II, s. 28-41.

treściowych, stosowanie środków językowych: przekazujących niebanalne treści, odznaczających się świeżością, oryginalnością, a jednocześnie łatwością skojarzeń, prostota, naturalność w kształtowaniu treści, unikanie zapożyczeń, poprawność językowa (unikanie błędów interpunkcyjnych, ortograficznych, gramatycznych, leksykalnych)¹²¹. Jak łatwo można zauważyć, wymienione wyżej cechy estetycznej wypowiedzi tworzą stereotyp kryterium estetycznego.

W metodologii badań literackich w centrum dociekań terminologicznych znajduje się nie kryterium estetyczne, ale funkcja estetyczna. Z rozważań Romana Jakobsona¹²² wynika, iż poetykę, rozumianą jako sztukę słowa, można uznać za aksjomat estetyki języka. Zauważa on, że zadaniem poetyki jest ocena relacji między słowem a światem realnym. Kryterium estetyczne, zdaniem twórcy schematu komunikacji językowej, to zgodność użytych środków z zamierzonym efektem¹²³.

R. Jakobson łączy estetykę z poetyką języka. Twierdzi on, że „funkcja poetycka nie jest jedyną funkcją w zakresie sztuki słowa, jest wszakże jej dominantą, funkcją nadrzędną, determinującą, gdy tymczasem w pozostałych aktach językowych występuje ona jako element akcesoryjny. Funkcja ta przez wysunięcie wyczuwalności znaku, pogłębia podstawową dychotomię: znak – przedmiot”¹²⁴. Funkcja estetyczna w *Słowniku terminów literackich*¹²⁵ utożsamiana jest z funkcją poetyką¹²⁶ oraz z funkcją autoteliczną. Z definicji tam zamieszczonej wynika, że funkcja estetyczna języka wywołuje u odbiorcy przeżycie estetyczne¹²⁷. Realizuje się ona w wewnętrznym układzie elementów, zarówno w planie

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, „Pamiętnik Literacki” 1960, z. 2, s. 431-473.

¹²³ Por. *ibidem*, s. 432.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 439.

¹²⁵ *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław 1989.

¹²⁶ Por. R. Handke, *Styl artystyczny*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 135-137.

¹²⁷ „Przeżycie estetyczne rozumiane jako doznanie przyjemne i wartościowe”. *Ibidem*, s. 154.

wyrażania, jak i w planie treści¹²⁸. Ma na celu pozyskanie uwagi odbiorcy i stanowi odrębny element przekazu treści. Ujawnia się i zaprowadza ład na wszystkich poziomach języka (intonacyjnym, fonemicznym, morfologicznym, leksykalnym, składniowym).

Rozważania na temat kryterium estetycznego są w znacznym stopniu rozważaniami teoretycznymi. Wynika to z nieostrości samego pojęcia *estetyki* oraz z zależności między subiektywnym odbiorem tekstu a obiektywnymi zasadami udanej komunikacji językowej, wynikającej z przestrzegania prawideł kultury słowa.

3.1. NORMA ESTETYCZNA

Nie zawsze i nie dla wszystkich istota normy estetycznej jest czytelna. Nie da się jej chyba jednoznacznie wyznaczyć. Bywa poddawana różnej interpretacji. Wynika to z tego, że z normą estetyczną związane jest pojęcie piękna, które ma dwa warianty rozumienia: subiektywny i obiektywny (kulturowy, stereotypowy). W pierwszym należy uwzględnić indywidualne przyjemności estetyczne względem tego, co się podoba, odpowiadające doświadczeniom zmysłowym i hierarchii wartości. Druga możliwość rozumienia piękna odnosi się do podporządkowania opisów rzeczywistości pozajęzykowej wymaganiom, normom i zasadom przyjętym w danej społeczności. W każdym z powyższych wariantów norma estetyczna ujawnia się na poziomie wizualizacji piękna, czyli wrażeń, jakie zdoła wywołać określone przedstawienie świata realnego za pomocą słowa.

Norma estetyczna odwołuje się do zmysłu i poczucia piękna, oryginalności, twórczej swobody, polotu oraz do indywidualnej zdolności rozumienia, dostrzegania i oceniania piękna. W przedstawianiu rzeczywistości wznosi się ona ponad elementy zastane, stereotypy, szablony i schematy. Uwzględnia upodobania już ukształtowane, skonwencjonalizowane przez świadomość estetyczną oraz zaaprobowane przez normę obyczajową i etyczną. Norma estetyczna nie podlega

¹²⁸ *Słownik terminów...*, s. 154-155.

skonwencjonalizowaniu, jest zmienna. Stąd trudne, a nawet niemożliwe, jest wyznaczenie takich prawideł, które pozwalają na uznanie określonych cech przekazów językowych za bezwzględnie budzące podziw, który można określić mianem najlepszych w określonym gatunku, wzorowych ze względu na formę i treść. Są one niemiarodajne. Często indywidualną normę estetyczną wyznacza intuicja, wrażliwość na to, co dobre i piękne, wyobrażenie o tym, co doskonałe i harmonijne oraz wstręt do kiczu. Norma estetyczna aspiruje do wskazania na to, co poprzez dobro i prawdę w języku prowadzi do wartości wyższych, które kształtują kulturę duchową i umysłową człowieka.

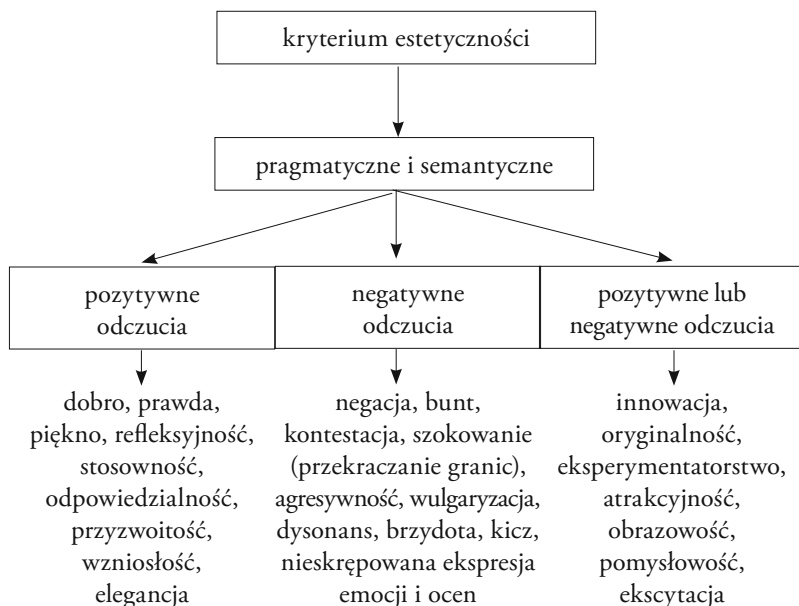
Efektom przestrzegania przyjętych powszechnie i zgodnych ze zwyczajem zasad kompozycyjnych oraz stylistycznych jest powstawanie niewyszukanych i niewymyślnych aktów językowych. Wykorzystanie do budowy komunikatów środków językowych ściśle powiązanych z regułami normatywnymi (zasadą *decorum*), moralnymi i obyczajowymi pozwala uzyskać przekazy, które zwracają uwagę osiągniętą w ten sposób estetyzacją przez wdzięk, wzniosłość, harmonijność. Wyzwalają one wówczas ocenę estetyczną dodatnią.

Norma estetyczna wyznacza granice normalnych, tolerowanych zachowań językowych, które choć powszechne, nie naruszają reguł przyzwoitości w języku, oraz wartości ogólnie przyjętych w danym społeczeństwie i kulturze. Piętnuje ona wszelkie wynaturzenia i dziwactwa stylistyczne. Wskazuje na te reguły, etykiety, prawidła, które rządzą nakazami tworzenia poprawnych i mogących się podobać przekazów językowych. Do jej wyróżników można zaliczyć harmonijność stylistyczną oraz przemyślany dobór elementów słownych, których obecność w tekście może prowadzić do refleksji moralnej i wzruszeń estetycznych.

Norma estetyczna zapobiega niepokojącym upodobaniom językowym, które osłabiają znaczenie i wartość przekazywanych treści. Wykazuje ona zależność od normy etycznej, ponieważ słowa tworzą konwencję opisywania określonego fragmentu świata i decydują o jego estetyzacji.

Ze względu na lingwistyczny charakter pracy wydaje się stosowne badanie estetyki słowa na podstawie pragmatycznego i semantycznego kryterium użycia języka. Przyjmując za punkt wyjścia to ustalenie, można

zapropnować następujące wyodrębnienie niejednoznacznych wyznaczników, określających podstawę ocen i norm estetycznych.

Odkrywanie estetyczności wciąż pozostaje problemem. Łączy się ona z poczuciem smaku i poczuciem tego, co piękne. Przekazywanie i uzyskiwane informacji o rzeczywistości pozajęzykowej oraz jej interpretacja przez odbiorców wynika z aspektów użycia słowa¹²⁹. W estetyce nie wszystko jest równie wartościowe, dlatego określonym fragmentom rzeczywistości pozajęzykowej można przyporządkować odpowiadającą im estetykę, która wzbudza odczucia bardziej lub mniej pozytywne bądź bardziej lub mniej negatywne. Ocena estetyczna komunikatu

¹²⁹ Por. A. Wierzbicka, *Język, umysł, kultura*, Warszawa 1999, s. 414. I. Bajerowa wymienia dwie kategorie piękna języka: *pulchrum* i *aptum*, które odpowiadają potrzebom kultury masowej. Por. I. Bajerowa, *Piękno contra piękno*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1997, nr 30, s. 180-184.

wynika z określonego ujęzykowania aksjomatów dobra, prawdy i piękna, uznanych i akceptowanych w pewnej kulturze i społeczności.

Estetyczne może być nie tylko to, co wzbudza uczucia pozytywne, ale estetyczne może być też to, co wyzwała uczucia negatywne. Wartości takie, jak: dobro, prawda i piękno pojawiają się jako prosta konsekwencja estetyki słowa. Odsyłają one do tych wartości, które uwznioślają pewne fragmenty rzeczywistości pozajęzykowej lub do tych, które odchodzą od szablonów i schematów. Kryterium estetyczne odwołuje się także do gustów i upodobań już zastanych. Jest ono miarą oceny tego, co bywa pozaestetyczne i irracjonalne.

4. WYZNACZNIKI ESTETYKI W KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ

Estetyka jako nauka obejmuje wiele zjawisk pozajęzykowych, stąd nie jest łatwe jednoznaczne określenie i wskazanie stałych jej wyznaczników. Ze względu na wpływ czynników obiektywnych i subiektywnych w ocenie zjawisk estetycznych wyróżnia się estetykę opisową, ujawniającą wartości zawarte w przedmiocie, procesy odczuwania i odkrywania piękna, oraz estetykę normatywną, która sankcjonuje sposoby oceniania piękna, określa nieprofesjonalne upodobania estetyczne odbiorców, wpływające na odbiór dzieła¹³⁰. Wyodrębnienie pełnego zestawu wyznaczników estetyki jest chyba niemożliwe, co wynika z samej natury piękna. Można jednak podjąć się ich zasygnalizowania na podstawie teorii procesów historyczno-literackich (epok, prądów, tradycji, konwencji, topiki), teorii retorycznych, artystycznych i estetycznych, koncepcji przeżyć estetycznych oraz kategorii estetycznych. Wieloaspektowość kategorii estetycznych powoduje ich szczególną niejednorodność w klasyfikacji. Nie jest zadaniem tej pracy ustalenie podziału wartości estetycznych. Omówione poniżej zasadnicze wyznaczniki estetyki zostały wyodrębnione z punktu widzenia ich przydatności do odbioru i interpretacji rzeczywistości pozajęzykowej, przedstawionej w określonym przekazie słownym. Powtarzają się one mniej lub bardziej wyraziście.

Ze względu na rolę słowa, którego obecność jest sygnałem specyficznego charakteru całego komunikatu, można wyodrębnić aksjomaty poetyckie. Wyróżniki retoryczne zostały wydzielone ze względu na potrzebę wyrażania myśli i uczuć, zależnie od okoliczności i tematyki oraz przez wzgląd na określoną postawę i ocenę nadawcy wobec przedstawianych zjawisk. Biorąc pod uwagę normy i reguły, które organizują określony przekaz językowy, można wskazać właściwości

¹³⁰ *Słownik pojęć i tekstów kultury*, pod red. E. Szcześniey, Warszawa 2002, s. 59-60.

brzmieniowo-stylistyczno-kompozycyjne, charakterystyczne dla określonych prądów literackich. Dzięki nim tekst zostaje wyodrębniony spośród innych. Uwzględniając wartościowanie intelektualne, etyczne i emocjonalne treści zawartych w określonym przekazie językowym, można mówić o jego wyznacznikach aksjologicznych. Aspektem szczególnym w przedstawianiu wyróżników estetyki jest ustosunkowanie się do formy i treści określonego komunikatu.

4.1. WYZNACZNIKI ZASADNICZE W KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ

Zasadniczy podział wyznaczników estetyki w komunikacji społecznej sprowadza się do wyodrębnienia¹³¹ jakości estetycznych wartościowych pierwszorzędnych (lekkość, nasycenie, płynność, stabilność, schematyczność układu, surowość), wartości estetycznych drugorzędnych (wdzięk, fantastyczność, prostactwo, koszmarność, płaskawość, brutalność, groza, sentymentalność, oschłość, standardowość). Można również wyodrębnić kategorię artystyczno-estetyczną, dotyczącą rodzajów i gatunków sztuki (dramatyczność, epickość, prozaiczność, poetyczność, dźwięczność, harmonijność, dysharmonijność, amorfizm, adekwatność strukturalna)¹³². Wyznaczniki podstawowe są zasadniczym elementem oraz punktem wyjścia w rozważaniach nad estetyką.

Nie jest możliwe jednoznaczne wyodrębnienie kategorii estetycznych. M. Gołaszewska proponuje wyróżnienie następujących aksjomatów estetycznych¹³³: prymarne mocne (piękno, brzydota, tragiczność, komizm, wzniosłość, trywialność¹³⁴, naiwność¹³⁵, wyrafinowanie¹³⁶, poetyczność, prozaiczność) oraz prymarne słabe (ładność, szpetność,

¹³¹ *Ibidem*, s. 109-110.

¹³² *Ibidem*, s. 111.

¹³³ M. Gołaszewska, *O naturze...*, s. 108-111.

¹³⁴ „Codzienna zwykłość; sięganie do niewybrednych efektów”. *Ibidem*, s. 108.

¹³⁵ „Szczerość i autentyczność; nieporadność, bezpretensjonalność”. *Ibidem*, s. 109.

¹³⁶ „Wysmakowanie” uzyskane przez kompletne dopracowanie całości i szczegółów”. *Ibidem*.

smutek, śmieszność, patos, groteskowość, prostota, dziwność¹³⁷, liryzm, banalność¹³⁸).

4.2. WYZNACZNIKI POETYCKIE W PRZEKAZACH LITERACKICH

Typowym przejawem twórczości estetycznej jest przekaz literacki. Znamiennymi artystycznymi określeniami piękna (estetyczności), funkcjonującymi w powszechnej świadomości są: wspaniałość, jednolitość, różnorodność, harmonia, doskonałość, efektywność, oryginalność, pożyteczność¹³⁹. Zaletą tekstów estetycznych jest poetyka i czytelność przekazu, „eufonia, nieszablonowość, element twórczy, bogactwo skojarzeń, obrazowość, harmonia użytych środków, dostosowanie języka do typu kontaktu językowego”¹⁴⁰, „jasność i prostota”¹⁴¹ względem przedstawianych treści.

Estetyka odbioru rzeczywistości w tekstach zostaje wyznaczona przez takie elementy oceny jak brzydki (taki, który oceniany jest ujemnie pod względem jakościowym) i ładny (taki, który oceniany jest dodatnio pod względem jakościowym; mogący się podobać, przejawiający dbałość o język i jego system semantyczny)¹⁴². Formy językowe utrwalają

¹³⁷ „Reakcją jest poczucie skomplikowania, spowodowane zastosowaniem rzadko używanych i zaskakujących, niezwykłych środków wyrazu artystycznego”. *Ibidem*.

¹³⁸ „Odpowiednikiem przeżyciowym jest nuda, spowodowana często powtarzaniem motywu dobrze znanego i bez większego znaczenia”. *Ibidem*, s. 110.

¹³⁹ Por. M. Gołaszewska, *Świadomość...*, s. 5.

¹⁴⁰ J. Puzynina, *O pojęciu kultury języka*, s. 118.

¹⁴¹ Por. W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 43-47. W. Doroszewski wskazywał na pewne cechy, sprzyjające prostocie języka. Radził unikać rzeczowników odsłownych i abstrakcyjnych, które utrudniają bezpośrednio zrozumienie treści. Zalecał zdania krótkie, które wyrażają istotę rzeczy. Por. także: W. Doroszewski, *Wśród słów, wyrażeń i myśli. Refleksje o języku polskim*, Warszawa 1966, s. 235-236.

¹⁴² Oceny estetycznej można dokonać, uwzględniając: „wartość kategorialną (piękno, brzydota, tragizm, komizm, wzniosłość, poetyckość, wdzięk); wartość esencjonalną (kwalifikacja dzieła jako całości, dzieło może być udane albo chybione)”. M. Gołaszewska, *Estetyka i antyestetyka*, s. 166.

i konkretyzują intelektualno-emocjonalny obraz rzeczywistości, a także upowszechniają pewne (nie zawsze pożądane) „formy wyobrazeniowo-pojęciowe”¹⁴³. Michał Bachtin zauważa, że słowo, które „zniewala, pieści, czyni obojętnym, upokarza, upiększa”¹⁴⁴, nadaje wartościujący (estetyczny) stosunek autora do świata przedstawionego w komunikacie. Wartość estetyczną dodatnią zyskują te akty mowy, które służą użytkownikowi natury duchowej i sprawiają przyjemność odbiorcy wyrażaną treścią lub sposobem jej przekazywania. Kulturę estetyczną języka należy upatrywać we wzajemnym związku między stroną znaczeniową wyrażen językowych a stroną dźwiękową i formalną twórców językowych¹⁴⁵.

Także odbiór słuchowy komunikatu (dźwięk słów) nakazuje uwzględnić piękno natury moralnej i estetycznej każdej wypowiedzi oraz przyjemne obrazy słowne, które ona wywołuje. M. Bachtin uważał „język za neutralny żywioł, przyjemny i ozdobny, pozwalający się skupić na atrakcyjności, na powadze, dowcipie, wzruszeniach związanych z samym materiałem”¹⁴⁶. Proponował on, by opisywać świat „słowami uszlachetnionymi”, ale bliskimi rzeczywistości potocznej. „Słowo wulgarne, nieliterackie nasycają niskie intencje i prostacka ekspresja, jego nastawienie jest wyłącznie praktyczne, oplątują je trywialne życiowe skojarzenia, pachnie ono swoistymi kontekstami”¹⁴⁷. Inny jakościowo akt mowy osiąga się, stosując „piękne słowa”, poruszające wyobraźnię, wywołujące przyjemne wrażenia słuchowe, intensywne przeżycia zmysłowe, zawierające konotacje pozytywne. Dzięki nim sposób wysłownienia jest ujmujący i pełen wdzięku, a wypowiedzane treści mają charakter głębokich, niepospolitych i niepowtarzalnych przemyśleń. Wypowiedź taką daje się określić jako: wspaniałą, świetną, dobrą, doskonałą, niezrównaną, a nawet mistrzowską.

Arystoteles w *Poetyce* podjął rozważania nad pięknem i poetyckością wypowiedzi. Stwierdził on, że tekst „piękny” to taki, w którym

¹⁴³ J. Kurowicki, *Miraże świadomości estetycznej*, Warszawa 1982, s. 97.

¹⁴⁴ M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982, s. 74.

¹⁴⁵ *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucały, Wrocław 1999, s. 279-280.

¹⁴⁶ M. Bachtin, *Problemy literatury...*, s. 227.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 231.

składniki jakościowe (kompozycyjne) i ilościowe (strukturalne) „zachowują naturalny porządek rzeczy”¹⁴⁸, czyli układ właściwy ze względu na formę komunikatu oraz cel, któremu on ma służyć. Wspomniane „piękno” wskazuje także na harmonijność, ład, umiar, zrównoważenie, bogactwo, prostotę, głębię, spokój, dostojność¹⁴⁹. Ład, proporcja i układ poszczególnych komponentów tekstu decydują o jego „żywności oddziaływania”¹⁵⁰ na odbiorcę. Tekst ma wartość estetyczną, jeśli sprawia „nie jakąkolwiek przyjemność, lecz właściwą – przez którą osiąga swój cel”¹⁵¹ i wpływa pozytywnie na sferę intelektualno-uczuciową odbiorcy. Nie bez znaczenia jest tu język „ozdobniczy”, poetycki, którego wyznaczniki („rytm, harmonia i śpiew”¹⁵², jasność i brak pospolitości¹⁵³), określają walor wyrażanych myśli w słowach. Arystoteles zauważył również, że przekaz zawierający słowa powszechnie używane, potoczne i zwyczajne jest bardziej zrozumiały, komunikatywny i jasny w odbiorze. Z kolei tekst nasycony oryginalnymi, wyszukаныmi i niepotocznymi elementami języka – z jednej strony jest „wzniosły i daleki od pospolitości”¹⁵⁴, ciekawy, zajmujący i efektowny, z drugiej – może zniekształcać właściwe odczytanie intencji utworu i utrudnić odbiór¹⁵⁵. Jego forma może wówczas przypominać zagadkę lub kalambur¹⁵⁶.

Arystoteles podkreśla, że wypowiedź wiele zyskuje przez właściwe i stosowne użycie słów¹⁵⁷, przez język i sposób myślenia o świecie, przejawiający się w stylistyce przekazu. Za najważniejsze wyznaczniki stylu, decydujące o wartości estetycznej wypowiedzi, uznaje on: jasność, wyrazistość, wzniosłość, poetyckość, wdzięk, niepospolitość, porządek kompozycyjny, harmonię środków językowych i dostosowanie ich do

¹⁴⁸ Arystoteles, *Poetyka*, Wrocław 1983, s. 3.

¹⁴⁹ Por. M. Gołaszewska, *O naturze...*, s. 108.

¹⁵⁰ Arystoteles, *op. cit.*, s. 90.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 91.

¹⁵² *Ibidem*, s. 17.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 69.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ Por. *ibidem*, s. 80.

¹⁵⁶ Por. *ibidem*, s. 69.

¹⁵⁷ Por. *ibidem*, s. 71.

sytuacji komunikacyjnej¹⁵⁸. Estetykę w dziele współtworzą stylistyczne środki ekspresywno-impresywne, które powinny być tak dobrane, by zdradzały cel, który sobie odbiorca założył oraz funkcję tekstu.

W. Doroszewski w *Uwagach o pięknie języka i jego poznaniu*¹⁵⁹ dowodzi, że poczucie estetyczne pomaga osiągnąć wypowiedź piękną i wartościową. Zdaniem tego językoznawcy, jest ono nieodłącznym elementem kultury językowej i kultury duchowej, określającym kanony norm obyczajowych i estetycznych. Wyraża się chęcią używania „słów trwałych, wzniesionych ponad przemijającą chwilę, nie nadużywających do żadnych celów doraźnych, tak zwanych życiowych, słów świecących pięknem swojej wewnętrznej prawdy”¹⁶⁰. Na tym poziomie estetyka słowa wykazuje wiele wspólnego z funkcją artystyczną języka. Niekiedy w większym stopniu sposób poetyckiej organizacji wypowiedzi decyduje o atrakcyjności komunikatu niż jasność, prostota, bezpretensjonalność i precyzja słowa.

J. Puzynina wysuwa propozycję oceny estetycznej komunikatu ze względu na zawarty w nim językowy obraz myśli i uczuć¹⁶¹. Jeżeli użytkownik języka odnajdzie w wypowiedzi sens inny, ale wartościujący dodatnio, konotujący wartości niekonwencjonalne, nie wynikające bezpośrednio z definicji wyrazów w niej występujących, to taki komunikat można uznać za estetycznie pozytywny. Zwraca ona też uwagę na możliwość estetycznego oceniania wypowiedzi ze względu na kryterium funkcjonalności (pragmatyczności) wypowiedzi, a więc jasność, prostotę i oszczędność środków językowych. Wypowiedź wiele zyskuje na wartości estetycznej, gdy wyzbywa się tych elementów, które wprowadzają nieład i dysharmonię¹⁶².

¹⁵⁸ Według M. Gołaszewskiej są to wyznaczniki wartości kategorialnej, które normują ocenę estetyczną przekazu razem z wartościami esencjonalnymi, określającymi „kwalifikacje dzieła jako całości”. Por. M. Gołaszewska, *Estetyka i antyestetyka*, s.166.

¹⁵⁹ W. Doroszewski, *Wśród myśli i słów...*, s. 34-38.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 34.

¹⁶¹ J. Puzynina, *Język wartości...*, s. 7.

¹⁶² J. Puzynina, *Czym jest słowo*, „Przegląd Powszechny” 1984, z. 7-8, s. 47.

Tadeusz Zgółka uznaje piękno, obok prawdziwości i poprawności, za element umożliwiający waloryzowanie wypowiedzi¹⁶³. Zdaniem tego językoznawcy, piękna mowa to taka, która może się podobać, jest szczerą, poprawną, dobrą¹⁶⁴. Prostota oznacza tu także powtarzalność określonych struktur języka, dostosowanych do sytuacji komunikacyjnej, które ułatwiają wyrazistość, konkretność oraz czytelność myśli i słów nadawcy. M. Gołaszewska interpretuje „prostotę” jako takie ograniczenie środków wyrazu artystycznego, które powoduje, że przekaz jest zrozumiały, jednoznaczny i pozwala odbierać utrwalony obraz świata na zasadzie myślenia zdroworozsądkowego¹⁶⁵.

Określenie walorów piękna akceptowanego w komunikacji językowej jest trudne (niemożliwe?) do zdefiniowania. Wiadomo jednak, że pozwala ono ocenić dany akt językowy ze względu na pewne jego cechy, które sprawiają, że budzi on u odbiorcy (adresata) zamiłowanie, upodobanie, pasję lub przeciwnie – przywołuje ujemne wrażenia, związane z odrazą, wstrętem, niechęcią. Według Eugeniusza Kucharskiego, zadowolenie estetyczne wywołuje taki obraz świata, człowieka, który zbudowany za pomocą wyrażen językowych, form poetyckich, konstrukcji stylistycznych, daje się na nowo wywołać w naszej wyobraźni¹⁶⁶.

4.2.1. BRZMIENIOWO-STYLISTYCZNO-KOMPOZYCYJNE WYZNACZNIKI ESTETYKI SŁOWA W DZIELE LITERACKIM

W tekstach literackich estetyka słowa zorientowana jest szczególnie na ukształtowanie brzmieniowo-stylistyczno-kompozycyjne tekstu. Forma wypowiedzi artystycznej oraz wybór środków językowych formułują i modelują całościowe znaczenie utworu. Zenon Klemensiewicz wskazuje na następujące wyróżniki estetyczne literatury: „bogactwo

¹⁶³ T. Zgółka, *Język wśród wartości*, Poznań 1988, s. 9.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 36.

¹⁶⁵ Por. M. Gołaszewska, *O naturze...*, s. 109.

¹⁶⁶ Por. E. Kucharski, *Kompozycja literacka...*, s. 20.

wyrazów konkretnych, malowniczych, plastycznych, działających na wyobraźnię, na wzrok i słuch, zróżnicowana synonimika, nadająca przedstawianej rzeczywistości różne odcienie emocjonalne, nowatorstwo języka. Funkcja estetyczna, która jest stale obecna w dziele artystycznym, eksponuje walory poznawcze, impresyjne, emocjonalne oraz symboliczne przekazu¹⁶⁷. Z. Klemensiewicz uważa, że komunikat językowy wtedy zadawała i „najlepiej spełnia pożądaną funkcję językowego obcowania z odbiorcą”¹⁶⁸, gdy „ma poprawnie ukształtowaną, ustylizowaną, harmonijnie i adekwatnie względem danej treści dobraną formę”¹⁶⁹. Pewne typy wypowiedzi, zdaniem tego językoznawcy, dzięki właściwie dobranej warstwie językowo-stylistycznej, wykazują swoje zabarwienie uczuciowe. Są szczególnie predestynowane do wykazywania przyzwoitości, grzeczności i delikatności.

Problematyką wykładników estetyki w sztuce literackiej zajęła się również Stefania Skwarczyńska. Jako teoretyk literatury twierdzi, że „forma utworu, gatunek literacki, kompozycja, styl, arsenał środków językowych, semantyka literacka, struktura”¹⁷⁰ oraz impresyjność przekazu, działająca na wrażliwość, emocjonalność i intelekt odbiorcy¹⁷¹, wyróżniają tekst artystyczny spośród innych tekstów. Dzieło, zdaniem badaczki, spełnia wymogi literackości, gdy wzrusza, zachwyca, zadowala estetycznie odbiorcę, unaocznia przedstawiane treści. Efekt taki zapewniają obecne w dziele takie fundamentalne wyznaczniki, jak: ład, spistość, przejrzystość, wyrazistość, dobitność, skuteczność, celowość, ekonomia i racjonalność użytych środków językowych, uwzględniających proces percepcji odbiorcy¹⁷². W obszernej pracy

¹⁶⁷ Por. *O języku literackim*, pod red. J. Bubaka, A. Wilkonia, Katowice 1984; A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, Wrocław 2000, s. 160-169.

¹⁶⁸ Z. Klemensiewicz, *Ze studiów...*, s. 8.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ S. Skwarczyńska, *Kierunki w badaniach literackich*, Warszawa 1984, s. 231. Refleksję nad rozwojem literatury w poszczególnych kierunkach badawczych podejmuje również Zofia Mitosek w książce *Teorie badań literackich*, Warszawa 1995.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 61-63.

¹⁷² S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. II, Warszawa 1954, s. 90-91.

Kierunki w badaniach literackich S. Skwarczyńska analizuje nurty, które wyznaczały literaturze dążenia estetyczne¹⁷³. Z konieczności należy się tu ograniczyć jedynie do najważniejszych.

Czynnikami decydującymi o pięknie dzieła w nurcie społeczno-wychowawczym¹⁷⁴ były trzy aksjomaty: prawda, dobro, piękno. Dzieło ma wtedy sens estetyczny, gdy rozwija odbiorcę intelektualnie i duchowo. Kierunek estofizjopsychologiczny¹⁷⁵ analizuje dzieło ze względu na elementy dostarczające wrażeń zmysłowych i przeżyć estetycznych o przedmiotach i faktach w sposób bezpośredni lub ukryty.

Z kolei krytyka impresjonistyczna¹⁷⁶ nakazywała, by dzieło literackie wzbudzało przyjemność intelektualną sposobem widzenia rzeczywistości, wzmagalo wrazenia i przeżycia za pomocą użytych środków językowych oraz specyficznej semantyki.

Postawę krytyczną wobec oceny dzieła literackiego według ustalonych kryteriów głosiła estetyka diltheyizmu¹⁷⁷. Według tej teorii ocena dzieła literackiego obejmuje ekspresję i wyobraźnię twórcy dzieła, które nadają dziełu charakter oryginalny i niepowtarzalny.

Bliski temu ujęciu był kierunek zwany witalizmem uczuciowym¹⁷⁸, zgodnie z którym o doskonałości dzieła decyduje geniusz i rozmach twórczy artysty.

Teoria „wczucia”¹⁷⁹ jako wykładniki oceny estetycznej zakładała rozszerzenie badania dzieła literackiego o subiektywne wartości natury psychicznej, zmysłowej i duchowej samego twórcy.

Wcześniejsze teorie dotyczące wartości dzieła literackiego znalazły potwierdzenie w estetyce bergsonowskiej¹⁸⁰. Przyjmuje ona następujące postulaty: „dzieło powstaje pod wpływem *élan vital*; utwór

¹⁷³ S. Skwarczyńska, *Kierunki w badaniach literackich...*, s. 63-288.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 84.

¹⁷⁵ *Ibidem*, s. 112.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 125.

¹⁷⁷ *Ibidem*, s. 140-142.

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 164.

¹⁷⁹ *Ibidem*, s. 145.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 167.

literacki jest obrazem duchowej rzeczywistości człowieka; dzieło jest wytworem swobodnej i spontanicznej pracy sił duchowych twórcy; odzwierciedla świat kreowany mocą intuicji estetycznej, to wszystko, co człowiek jest w stanie dostrzec w bezpośrednim kontakcie z rzeczywistością; artysta walczy, przedstawia żywioły świata, przełamuje skostniałe, utrwalane w wyobraźni odbiorców konstrukcje słowne tak, by przedstawić rzeczywistość w sposób odkrywczy, zgodny z myśleniem o niej¹⁸¹. Nie bez znaczenia dla teorii dzieła literackiego była estetyka Crocego¹⁸². Głosiła ona, że wartość dzieła zależy od ekspresji słowa, dzięki której obraz świata zostaje utrwalony w wyobraźni odbiorcy, wpływa na jego emocje, myśli i wolę.

Ważna rola przypada też fenomenologicznej teorii dzieła literackiego¹⁸³. Wynika z niej, że recepcja utworu literackiego wymaga uwzględnienia jego wielowarstwowości: „warstwy brzmień słownych, jako tworów i charakterów językowo-brzmieniowych, wyższego rzędu; warstwy znaczeniowej, zbudowanej [...] przez sensy zdań wchodzących w skład dzieła”¹⁸⁴.

Kierunek egzystencjalistyczny¹⁸⁵ proponował ocenę dzieła ze względu na takie elementy dzieła, jak: wyobrażenia (subiektywna energia przejawiona w słowie), styl, nastrój, rodzaj. Na szczególną uwagę zasługuje estetyzm¹⁸⁶ w krytyce literackiej. Przywiązywał on wagę do pięknego myślenia i pięknej formy, ekspresywności i emotywności w przeżyciu estetycznym, formy utworu, gatunku literackiego, kompozycji, stylu, harmonii środków językowych, semantyki literackiej¹⁸⁷. Walorom estetycznym, które wyrastały z trójidei prawdy, dobra i piękna, przyznawał naczelne miejsce w kulturze¹⁸⁸. W ramach tego nurtu dużą popularność zdobył pogląd dotyczący subiektywnej (estetycznej, emocjonalnej) oraz obiektywnej (plastycznej, dynamicznej,

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 167.

¹⁸² *Ibidem*, s. 177-185.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 212.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 213.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 218.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 221.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 227.

¹⁸⁸ *Ibidem*, s. 221-223.

intelektualnej) oceny dzieła. Postulaty literackości dzieła głosili też formalści¹⁸⁹. Twierdzili oni, że tematy, motywy, elementy fabuły, figury retoryczne, symbolika słowa, zastosowane środki językowe i ich układ wyzwalają literaturę z automatyzacji odbioru.

W tekstach poetyckich przede wszystkim, choć nie tylko, słowa odsyłają myśli i uwagę odbiorcy do odpowiednich znaczeń i brzmień. Stąd tak ważne jest ukształtowanie zgodne z konwencją warstwy brzmieniowej i strukturalnej wypowiedzi ze względu na temat i rodzaj tekstu. Ocenie estetycznej podlegają również elementy oryginalne i twórcze w wypowiedzi. Są one odbierane jako wzniosłe i pożyteczne wtedy, gdy nie utrudniają odczytania myśli i intencji nadawcy zakodowanej w języku. Taką wypowiedź należy uznać za pożądaną, skuteczną, stosowną i pozytywną. Niekiedy przesadne dążenie do ozdobności i ornamentacji wypowiedzi zniekształca sens i funkcję przekazu.

4.3. WYZNACZNIKI RETORYCZNE WYPOWIEDZI

W tradycji retorycznej wyróżnia się „cztery zalety wysłowienia”¹⁹⁰: poprawność (rozumiana jako „użycie wyrazów spajających i układanie ich w kolejności naturalnej; nazywanie rzeczy ich własnymi specjalnymi nazwami, a nie ogólnymi, unikanie dwuznaczności”¹⁹¹); jasność (która była utożsamiana ze skutecznością i zrozumiałością wypowiedzi; wynikała z zastosowania „właściwych pojęć i wyrazów, prawidłowego szyku zdania, unikania słów abstrakcyjnych, obcych, zapożyczonych”¹⁹²); stosowność (polegająca na takim użyciu środków językowych, które pozwalają osiągnąć najkorzystniejszy efekt perswazyjny wypowiedzi, oddać intencję myśli i uczuć, z jednoczesnym zachowaniem norm estetycznych słowa¹⁹³); ozdobność (podporządkowana celowości i stosowności

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 227.

¹⁹⁰ M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998, s. 103.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² *Ibidem*, s. 104.

¹⁹³ Por. *ibidem*, s. 104-105.

wypowiedzi, obejmuje takie atrybuty estetyki słowa mówionego i pisanego, jak: siła, blask, pomysłowość, bogactwo, dowcip, płynność, staranność, różnorodność, wdzięk¹⁹⁴).

Na płaszczyźnie kultury żywego słowa dodatkowe znaczenie zyskuje sztuka krasomówcza oraz wycucie stylistyczne. M. Bachtin twierdzi, że potoczność, poprawność stylistyczna, dostępność i jasność wypowiedzi służą „retoryczności myśli”¹⁹⁵ i „sprzyjają wewnętrznej dialogowości języka”¹⁹⁶. Nastawienie wypowiedzi na zrozumiałość sprzyja zainteresowaniu nią odbiorcy. Słowo, współdziałając ze światem słuchacza, wprowadza nowe treści (wartości) do wypowiedzi¹⁹⁷. W ten sposób możliwe jest przedstawienie tego, co jest istotne, dobre, wartościowe, interesujące, zachwycające.

Z estetyką słowa wiąże się również problem użyteczności i stosowności wypowiedzi ze względu na jej przeznaczenie, dążenie nadawcy do osiągnięcia zamierzonego celu. Zasada przyzwoitości środków językowych będzie wzmacniała jakość komunikatu, czyli jego formę językową i odpowiedniość sytuacyjną. Stosowność słownictwa i jego jakość semantyczną można ocenić po odczuciach oraz wrażeniach, jakie komunikat wywarł na odbiorcach. Słowa powinny pobudzać uwagę odbiorcy, „zapobiegać estetycznemu znużeniu, zajmować wyobraźnię, zabarwiać uczuciowo, skłaniać [...] do zajęcia uczuciowego stanowiska względem przedstawianej treści”¹⁹⁸. Efekt wrażeniowy potęguje dokładność, oryginalność i wyrazistość przedstawianych treści. Niekiedy zaprezentowanie rzeczywistości w sposób mętny i niewyraźny¹⁹⁹ ma na celu pobudzenie wyobraźni i aktywności twórczej odbiorcy.

Walor pozytywny wypowiedzi wynika również z kompetencji komunikacyjnej, pragmatycznej i socjolingwistycznej nadawcy. Wiedza o tworzeniu jasnych, przejrzystych, nieskomplikowanych i poprawnych

¹⁹⁴ *Ibidem*, s. 105.

¹⁹⁵ M. Bachtin, *op. cit.*, s. 93.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 107.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 109.

¹⁹⁸ E. Kucharski, *Kompozycja literacka...*, s. 29-30.

¹⁹⁹ A. Gruszecka, *O powieści, [w:] Problemy teorii literatury w Polsce powojennej*, pod red. H. Markiewicza, Wrocław 1982, s. 144.

gramatycznie wypowiedzi, zdolność zrozumiałego wyrażania się i odbierania informacji przekazywanych w aktach językowych, umiejętność używania języka w różnych sytuacjach społecznych wzmacnia estetykę komunikatu. Poczucie wrażliwości na wartość słowa pozwala odczytać intencje poznawczo-estetyczne autora tekstu.

4.4. WYRÓŻNIKI AKSJOLOGICZNE

Bezwzględnymi wartościami aksjologicznymi jest „przyjemność, dobro i piękno oraz wewnętrzne ubogacenie dzieła szlachetnymi treściami”²⁰⁰. Pozwalają one odbiorcy czerpać przyjemność i upodobanie z treści i formy przekazu. Piękno w ujęciu filozoficznym i aksjologicznym jest utożsamiane z estetyką. Komunikat językowy, wywierający dobre i korzystne wrażenie na odbiorcy, jednocześnie przejawia elementy estetyki słowa.

M. Gołaszewska definiuje piękno następującymi określeniami: „budzące zachwyt, pełne podziwu, powagi, dostojeństwa, wyważone, zrównoważone, głębokie, zachęcające do poszukiwań, pobudzające do myślenia, doskonałe pod względem mistrzostwa, oryginalności, wyrażonych idei, nie budzące natrętnej oczywistości”²⁰¹. Język komunikatów jest estetyczny, gdy poszczególne jego elementy zostały użyte w sposób poprawny, prawidłowy, właściwy, trafny²⁰², przemyślany i stanowczy.

Bez wątpienia pozytywnej (estetycznej) mowie nie sprzyja bezmyślny, bezrefleksyjny język, kiczowate, powierzchowne ujęcie świata w języku oraz pustość, banalność ze względu na sens wypowiedzi. Marazm intelektualny hamuje tworzenie przekazów ciekawych i wzbudzających zainteresowanie. Odbiorca oczekuje często wypowiedzi niesztampowej, wysublimowanej, afektowanej i wypracowanej. Zdaniem

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 80-81.

²⁰¹ M. Gołaszewska, *O naturze...*, s. 102.

²⁰² Stanisław Szober zauważa, że „dbałość o poprawność i czystość językową staje się niejednokrotnie zupełnym zaprzeczeniem poczucia estetycznych wartości wysławiania i odwrotnie, upodobania estetyczne zacierają nieraz wrażliwość na wymagania porządku i ładu gramatycznego”. Por. S. Szober, *Wybór pism*, Warszawa 1959, s. 376.

Walerego Pisarka, nie zawsze tylko sprawność językowa oraz stopień opanowania reguł gramatycznych warunkują pozytywne przyjęcie komunikatu²⁰³. Trudno jest jednoznacznie orzec, jakie elementy językowe decydują bezwzględnie o pięknie języka. Można jedynie wskazać te, które temu sprzyjają. Są to: „porządek myśli, sensowny i rozważny układ” wypowiedzi, który budzi podziw i zachwyt, jasność, zrozumiałość.

Jakość zastosowanych środków językowych uzewnętrznia sposób myślenia nadawcy o świecie realnym. Odbiorcę komunikatu naraża się na „cierpienia natury duchowej”, gdy łamane są zasady wrażliwości językowej (obrażające słownictwo, dewiacje językowe, wykolejenia syntaktyczno-semantyczne, twórcze manipulowanie językiem, wyrafinowana przewrotność w językowym obrazowaniu świata) oraz dobrego smaku (wdzięk, elegancja, harmonia, styl). Taka postawa oznacza zgodę na upowszechnianie się niskiego poziomu kultury języka i budowanie negatywnych wzorców językowych. Doprowadza to również do sytuacji, w której język nie dostarcza przyjemności intelektualnych, ale wyzwala agresję, szokuje i znieważa odbiorcę.

O walorach estetycznych tekstów decydują wrażenia, wywołane językową konkretyzacją przedstawianej rzeczywistości. Znaczenie aksjologiczne słów stanowi o walorach przekazu językowego, jego warstwie znaczeniowej i intencjonalnej, a także możliwościach twórczych nadawcy. Połączenie tradycyjnych elementów językowych, konstrukcyjno-strukturalnych, dzięki którym odbiorca wyczuwa „swojskość” przekazu, i nowych, które „odpowszechniają” treść, daje nową jakość komunikatu, urozmaiconą o niekonwencjonalne przeżycia estetyczne.

4.4.1. ORYGINALNOŚĆ

Oryginalność²⁰⁴, która respektuje poczucie dobrego smaku, tworzy nowe konwencje, formy, standardy, oferuje niepowtarzalność, pomysłowość, wydobywa wartości artystyczne z formy słowa, inwencję twórczą,

²⁰³ W. Pisarek, *Słowa między ludźmi*, Warszawa 1985, s. 134.

²⁰⁴ Oryginalność jest zaprzeczeniem piękna, estetyki, gdy niweczy wartość, pomniejsza lub degraduje jakość. Por. J. Kurowicki, *Kultura...*, s. 39.

innowacyjne korzystanie z wzorców, zrywa z szablonowością, monotonią, jest uznawana za przejawy estetyki wypowiedzi²⁰⁵. Swoista odmienność twórcza nie powinna mieć cech dziwaczności, niepokojącej inności, graniczącej z prostactwem i trywialnością. Jest wartością pożądaną, zwłaszcza wtedy, gdy skutkiem jej jest atrakcyjność, skuteczność, zrozumiałość, niepowtarzalność, autentyczność i efektywność wypowiedzi. Dzieło wykorzystujące te elementy przejawia z jednej strony subiektywizm twórczy nadawcy, z drugiej – dostarcza odbiorcy przyjemności, rozbudza w nim wrażliwość artystyczną, ciekawość, wywołuje zachwyt i zmusza do wysiłku intelektualnego.

4.4.2. PROSTOTA

Monotonia i powtarzalność wprowadzają do języka prostotę, ład, uporządkowanie, usystematyzowanie, zwyczajność, naturalność i swojskość przekazu. „Nie drażnią” one standardów kulturowych, nawyków i przyzwyczajzeń językowych. Prozaiczność wyrazu nie pozwala dojrzeć „świeżości” widzenia rzeczywistości. Prostota języka, choć pożądana w wielu wypowiedziach, może być odbierana jako synonim prymitywności, operowania kodem ograniczonym języka, marazmu intelektualnego nadawcy. Nieudane i niestosowne używanie środków językowych znajduje odzwierciedlenie w estetyce odbioru określonego tekstu. W komunikacji publicznej daje się jednak coraz częściej zauważyć wypowiedzi, które, choć nieporadne gramatycznie, znajdują uznanie wśród odbiorców ze względu na stereotypowość przekazywanych treści, ich powszechność, łatwość rozpoznawania.

4.5. WYRÓŻNIKI FORMALNO-TREŚCIOWE

Estetyka w komunikacji językowej wiąże się z koniecznością przedstawienia elementów rzeczywistości pozajęzykowej w taki sposób, aby nie

²⁰⁵ R.K. Zawadzki, „Poetyka” *Arystotelesa* i „Sztuka poetycka” *Horacego*, Częstochowa 1996.

została naruszona zasada przyzwoitości w formie i treści. Kształt językowy komunikatu zwraca uwagę odbiorcy na treść i na sposób jej komunikowania. Stosowność wyboru środków językowych ze względu na intencję przekazu sprawia, że zostają podkreślone takie wartości komunikatu, jak: ważność oraz prawdziwość. M. Bachtin twierdzi, że w wyborze formy przekazu nadawca komunikuje swoje nastawienie poznawczo-estetyczne wobec prezentowanych treści²⁰⁶. Forma i styl wyrażają stosunek waloryzujący nadawcy do treści²⁰⁷. Wartości poznawcze, które zyskują potwierdzenie w stylu, muszą zostać pozytywnie zwaloryzowane w odczuciu odbiorcy. Wówczas taki przekaz wywołuje „zadowolenie estetyczne”. Styl wypowiedzi, ujawniający żywioł słowa, dociera intensywniej do odbiorcy, wywołuje w nim wrażenia. Impresja estetyczna, wynikająca z odbioru dzieła, „nie może być czymś płytkim i powierzchownym, [...] musi rodzić się z wysiłku intelektualnego, który polega na rozpoznaniu przez odbiorcę [...] formy i treści [...]”²⁰⁸. Uczucie zadowolenia i satysfakcji wywołuje tylko przekaz piękny²⁰⁹. Wyzwała on u odbiorcy zjawisko *katharsis*, które dokonuje się w sferze uczuciowej i intelektualnej²¹⁰.

Wybór właściwego gatunku mowy łączy się z odpowiednimi „punktami widzenia, podejściami, formami myślenia, odcieniami i akcentami”²¹¹ ze względu na sposób prezentowania treści. Jest to tym ważniejsze, że odbiór estetyczny każdego komunikatu ujawnia jakość spostrzeżeń, doznań, wrażeń i sposób myślenia nadawcy komunikatu. Pozytywny odbiór daje tekst spójny, stanowiący jednolitą, zorganizowaną całość językową, w której walory kompozycyjno-strukturalne służą wywołaniu u odbiorcy zamierzonych efektów artystycznych. Należy zauważyć, że dla odbioru komunikatu dobre jest to, co najlepsze w swoim gatunku, a więc

²⁰⁶ Por. M. Bachtin, *Dialog, język, literatura*, pod red. E. Czaplejewicza i E. Kasperskiego, Warszawa 1983, s. 174-175.

²⁰⁷ Por. *ibidem*, s. 238 oraz S. Skwarczyńska, *Ze studiów nad istotą i istotnością gatunków literackich*, [w:] *Problemy teorii literatury...*, s. 238.

²⁰⁸ R.K. Zawadzki, *op. cit.*, s. 72.

²⁰⁹ *Ibidem*, s. 64.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 68.

²¹¹ M. Bachtin, *Dialog...*, s. 117.

te cechy, które wskazują na znakomitość, doskonałość, wzorowość. Zwykło się określać taki akt językowy jako piękny, który spełnia swój cel pragmatyczny, zadanie, funkcję, budzi podziw, uznanie, zachwyt, ma cechy trwałego piękna, jest nieocenioną oryginalnością formy. Użytkownicy języka wykazują większe upodobanie do tych przekazów, w których ujawnia się przejrzystość kompozycyjna, umiar, proporcja, ład i harmonia w doborze słownictwa oraz właściwe użycie środków językowych odnośnie do przekazywanych treści. Wpływa to na jednolitość, spójność (koherencję) komunikatu. Sprzyja jednocześnie budowaniu dostojności, wzniosłości wypowiedzi, a także służy lekkości jej odbioru.

W zasadzie niemożliwe jest uchwycenie i nazwanie wszystkich uniwersalnych, obiektywnych aksjomatów estetycznej wypowiedzi. Jej walor pozytywny bywa traktowany jako rezultat intersubiektywnych, indywidualnych reakcji na przejawy piękna w języku. Można mieć jednak przekonanie, że estetycznej wypowiedzi służą te wszystkie elementy języka, które wspierają dobre, rzetelne, sprawne posługiwanie się językiem oraz propagują piękno polszczyzny.

5. ESTETYKA W KRĘGU TEORETYCZNYCH ZAGADNIENIŃ KULTURY JĘZYKA

5.1. CZYM JEST KULTURA JĘZYKA?

Wydaje się, że omówienie problemów estetyki słowa nie byłoby pełne, gdyby nie ujęto w tej pracy poglądów na temat kultury języka. Ze względu na wielkość i różnorodność stanowisk wobec tego problemu przedstawione zostaną tylko najważniejsze, które mają istotne znaczenie dla zrozumienia zagadnień językowo-estetycznych.

Stanisław Szober podkreśla istotny związek kultury języka z kulturą duchową człowieka. Według językoznawcy, refleksja nad kulturą języka obejmuje poczucie językowe, sposób budowania wypowiedzi, właściwy dobór środków językowych ze względu na ich stylistyczno-emocjonalne nacechowanie²¹². Na związek kultury języka ze stanem umysłowym człowieka wskazywał Z. Klemensiewicz²¹³. Z rozważań zawartych w artykule *Higiena językowego obcowania* można wyciągnąć wnioski, że jakość myślenia i mówienia w języku ma wpływ na stany zachodzące w psychice człowieka, w jego sferze duchowej. Walory słowne wypowiedzi warunkują higienę psychiczną człowieka, mogą prowadzić do jego degradacji duchowej.

Według H. Kurkowskiej, kultura języka to „1) działalność zmierzająca do udoskonalenia języka i rozwinięcia umiejętności posługiwania się nim w sposób poprawny i sprawny; 2) stopień umiejętności poprawnego i sprawnego używania języka”²¹⁴. Podobne rozumienie kultury języka proponuje Walery Pisarek. Zdaniem językoznawcy, refleksja nad

²¹² S. Szober, *Na straży języka. Szkice z zakresu poprawności i kultury języka polskiego*, Warszawa 1937, s. 58-62.

²¹³ Z. Klemensiewicz, *Higiena językowego obcowania*, „Język Polski” 1965, XLV, z. 1, s. 1-8.

²¹⁴ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *op. cit.*, s. 58-59

kulturą języka obejmuje „1) stopień znajomości środków językowych oraz sprawność w świadomym i krytycznym korzystaniu z nich; 2) zabiegi mające na celu podniesienie poziomu znajomości języka i sprawności jego używania”²¹⁵.

Jan Safarewicz twierdzi, że wyrażenie kultura języka jest dwuznaczne. Najważniejszymi jej wyznacznikami według niego są: kulturalność języka, to jest jego związek z poziomem kultury narodu i kultywowanie języka, czyli dbałość o jego wysoki poziom²¹⁶.

Antoni Furdal uważa, że ocena normatywna faktów językowych jest elementem kultury języka. Zdaniem tego językoznawcy, każdy akt językowy podlega ocenie ze względu na funkcję komunikatywną, poznawczą, emocjonalną. Stosowność użycia znaków językowych określa waloryzację estetyczną komunikatu²¹⁷.

Alojzy A. Zdaniukiewicz uważał, że należy dostrzec w kulturze języka oprócz problemów poprawnościowych także zagadnienia związane z twórczą zdolnością językową człowieka²¹⁸.

Definicje kultury języka, rozwijające wszystkie wymienione wcześniej, proponuje J. Puzynina. Sytuuje ona zakres wiedzy o pięknie słowa w sferze wartości duchowych. Takie rozumienie kultury języka ma silne nacechowanie aksjologiczne. Twierdzi również, że kultura języka to „umiejętność czy też stopień umiejętności właściwego posługiwania się językiem, [...] działalność naukowa, popularnonaukowa i publicystyczna oraz jej wytwory mające na celu a) szerzenie wiedzy o języku, ukazywanie istotnych wartości języka jako składnika kultury, jego roli, funkcji w życiu społecznym i indywidualnym; b) rozwijanie umiejętności właściwego posługiwania się językiem, a także rozpoznawania (przy odbiorze komunikatów) niewłaściwości użycia języka”²¹⁹.

²¹⁵ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 200.

²¹⁶ J. Safarewicz, *Kilka uwag o kulturze języka*, [w:] *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Zenonowi Klemensiewiczowi*, Warszawa 1970, s. 323.

²¹⁷ A. Furdal, *Ważniejsze zasady językoznawstwa normatywnego*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1971, VIII, s. 63-73.

²¹⁸ A.A. Zdaniukiewicz, *Zagadnienie twórczej zdolności językowej w dawnej i dzisiejszej teorii kultury języka*, „Poradnik Językowy” 1980, z. 7, s. 341-347.

²¹⁹ J. Puzynina, *Słowo...*, s. 116-117.

Uważa też, że do zakresu kultury języka należy ocena modeli zachowań językowych²²⁰. Umiejętność właściwego posługiwania się językiem, zdaniem J. Puzyniny, charakteryzuje się uprzejmością, nie razi poczucia estetycznego i jest zgodne z zasadami dobrego współdziałania językowego²²¹. Językoznawczyni zwraca uwagę na zasadność „ukazywania ludziom języka jako wartości [...], co kryje w sobie piękno, co wiąże się z przeszłością, co otwiera szerokie horyzonty interpretacji świata, a także języka w jego funkcjach służebnych – poznawczej, informacyjnej, perswazyjnej i innych”²²². Dodaje ona również, że „rozumiejąc i czując wartość języka, człowiek staje się duchowo bogatszy, podobnie jak poznaje wartość dzieła sztuki”²²³. Z pragmatycznych założeń w koncepcji kultury języka, które proponuje J. Puzynina, wynika również takie rozumienie kultury słowa, które uwzględni poprawność i sprawność językową²²⁴.

W książce *Językoznawstwo normatywne* M. Bugajski przedstawił trzy znaczenia kultury języka: wartościujące, praktyczne oraz normatywne. W rozumieniu pierwszym kultura języka „odnosi się do stopnia opanowania języka przez jego użytkowników; oznacza wtedy poziom znajomości środków językowych i umiejętności świadomego korzystania z nich”²²⁵. Zdaniem M. Bugajskiego, z tego punktu widzenia kultura języka może stanowić podstawę do oceny poziomu kultury słowa w rozwoju społeczeństwa.

Kultura słowa w rozumieniu praktycznym „oznacza działalność mającą na celu pielęgnację języka, jego ochronę przed wszelkimi niepożądanymi zjawiskami oraz dbałość o sprawne i elastyczne formułowanie wypowiedzi”²²⁶.

Z kolei ujęcie normatywne „opisuje zasady społecznego funkcjonowania języka i wyznacza naukowe podstawy jego funkcjonowania

²²⁰ *Ibidem*, s. 117.

²²¹ Por. *ibidem*.

²²² *Ibidem*, s. 118.

²²³ *Ibidem*, s. 119.

²²⁴ *Ibidem*, s. 120.

²²⁵ M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 14-15.

²²⁶ *Ibidem*, s. 15

w praktyce²²⁷. W szczególności chodzi tu o „ustalenie zasad kształtowania języka, oddziaływanie na jego rozwój, [...] wypracowanie zasad ocen form językowych oraz wyznaczenie kryteriów doboru środków w poszczególnych wypowiedziach, [...] działania doraźne polegające na wartościowaniu tworzonych tekstów i użytych w nich form, jak i działania, których celem jest sterowany rozwój języka²²⁸”.

Jan Miodek w książce *Kultura języka w teorii i praktyce* podaje następujące znaczenie omawianego terminu: „nauka o optymalnych wyborach elementów językowych-gramatycznych i stylistycznych”, której celem jest „szerzenie wiedzy wyraźnej o zjawiskach językowych²²⁹”.

A. Markowski zestawił kulturę języka w trzech znaczeniach: opisowym, normatywnym i terminologiczno-językowym. W rozumieniu pierwszym jest to „zespół właściwości charakteryzujących postawę wobec języka osób, które się tym językiem posługują²³⁰”. Taka postawa wynika ze świadomości językowej, a więc intuicji językowej oraz z refleksyjnego używania języka. O kulturze języka, zdaniem A. Markowskiego, można również mówić w ujęciu normatywnym. Zakłada ono takie używanie języka, które jest sprawne, poprawne, zgodne z etyką i estetyką słowa. Istotą tak rozumianej kultury słowa jest praktyczna umiejętność sprawnego i poprawnego mówienia i pisania, zgodna z przyjętymi regułami i wzorami²³¹.

W rozumieniu terminologiczno-językowym kultura języka ustala językoznawcze podstawy działalności kulturalno-językowej²³², ukierunkowane na wykształcenie pewnego myślenia humanistycznego, pozwalającego na używanie języka zgodnie z zaleceniami normatywnymi i ocenami wartościującymi w języku. A. Markowski wyraża również pogląd, że najistotniejszym zadaniem kultury słowa jest szerzenie pozytywnych wzorów językowych w zakresie norm stosowności użycia²³³.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ J. Miodek, *Kultura języka w teorii i praktyce*, Wrocław 1983, s. 79.

²³⁰ *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, s. 1669.

²³¹ *Ibidem*.

²³² *Ibidem*, s. 1670.

²³³ Por. *ibidem*.

W literaturze przedmiotu mówi się również o dwóch ujęciach kultury języka: podmiotowym oraz normatywnym²³⁴. Pierwsze – charakteryzuje poziom wiedzy o języku jednostki lub społeczeństwa. Obejmuje ono „propedeutyczną wiedzę o języku [...], umiejętność właściwego posługiwania się językiem oraz wrażliwość na jego piękno i brzydotę, użycie właściwe i niewłaściwe”²³⁵. Ujęcie normatywne wskazuje na potrzebę kształtowania postawy humanistycznej wśród użytkowników polszczyzny i upowszechniania działalności popularnojęzykowej.

Kultura języka jest składnikiem kultury osobistej człowieka, a więc jego kultury duchowej. Kształtuje ona myślenie w języku, wrażliwość na stosowność słowa. Kultura języka każdego tekstu uwrażliwia na jego wartości poznawcze i estetyczne: więc na to, co „piękne, nijakie, brzydkie, [...] co dziwi, zaskakuje, drażni, [...] co wiąże się z harmonią i dysharmonią składników, [...] z odkrywczym ukazywaniem w strukturach językowych relacji między elementami rzeczywistości i nazwami tych elementów z tym, co nazywamy ubogaceniem języka”²³⁶. Autorzy hasła *kultura języka polskiego* w tomie *Współczesny język polski* twierdzą, że formułuje ona oceny i normy dotyczące kompetencji językowej i konkretnych zachowań językowych w aktach komunikacji, a także postaw uczestników tych aktów wobec siebie nawzajem²³⁷. Kultura języka ma wiele wspólnego z etyką słowa, która wyraża szacunek dla godności człowieka, odpowiedzialność za słowo, jego odbiór oraz użycie zgodne z zasadami współdziałania językowego, czyli normą poprawnościową i stylistyczną danej odmiany języka²³⁸.

Ograniczony z konieczności przegląd stanowisk dotyczących kultury słowa pozwala wyprowadzić następujące wnioski:

1. Kultura słowa, której zasadniczymi wyróżnikami są poprawność i sprawność językowa, stanowi o kulturze osobistej mówiących.
2. Kultura języka kształtuje kulturę myślenia i mówienia. Jest ona powiązana z aksjologią i etyką słowa. W związku z tym

²³⁴ Por. *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 48.

²³⁵ *Ibidem*, s. 48.

²³⁶ *Ibidem*, s. 51.

²³⁷ Por. *ibidem*, s. 52.

²³⁸ Por. *ibidem*, s. 51.

formuje zasady użycia wyrazów i wyrażeń ze względu na normy społeczno-obyczajowe.

3. Normuje ona także sposoby zachowania językowego, sprzyjające tworzeniu się atmosfery grzeczności.

5.2. ESTETYKA JĘZYKA W ŚWIETLE KULTURY SŁOWA

Estetyka języka staje się również podstawą dla kultury słowa na płaszczyźnie pragmatyki lingwistycznej. Wskazuje ona na właściwe relacje między znakami językowymi a ich użytkownikami ze szczególnym uwzględnieniem motywacji psychologicznych nadawcy i odbiorcy, społecznych uwarunkowań aktów mowy, aspektów użycia języka, skuteczności aktu komunikacji, reguł i zasad konwersacji oraz sposobu interpretacji wypowiedzi.

Zdaniem J. Puzyniny, „żeby dojść do znaczenia intencjonalnego, musi odbiorca znać kod pragmatyczny, rozumiany jako ogólne mechanizmy przenośni, ironii, hiperboli, aluzji, konstrukcji skrótowych, sposoby wykorzystywania konotacji wyrazów, uzyskiwanie nadwyżek ekspresji przez łamanie konwencji, słowem te wszystkie mechanizmy, którymi posługuje się nadawca, a które musi wykryć odbiorca, szukający niesprzecznego i najbardziej w danej sytuacji podobnego rozumienia tekstu nadawcy”²³⁹.

We współczesnej polszczyźnie obserwuje się gwałtowny wpływ środków masowego przekazu na kształtowanie się wątpliwych estetycznie językowych zachowań wśród mówiących. Brak poczucia wrażliwości na słowo prowadzi do zaniżenia świadomości językowej, do upowszechniania się nonszalancji językowej w codziennych kontaktach międzyludzkich. Estetyczna funkcja języka jest szczególnie pożądana tam, gdzie język komunikacji codziennej przybiera cechy kiczu, jest pozbawiony dobrej jakości. Uwidaczniają się w nim wulgaryzmy, dosadne sformułowania, obsceniczne dwuznaczności, a nade wszystko niepokoi chamstwo i chuligaństwo językowe. Powszechne staje się gwałcenie przyzwoitości językowej oraz panowanie maniery pornograficznej.

²³⁹ J. Puzynina, *Lingwistyka a problem...*, s. 408-416.

Niewłaściwe relacje między językiem a kulturą prowadzą do dyskomfortu psychicznego i uczuciowego oraz wywołują reakcje ujemne.

Nie bez znaczenia dla omawianego zagadnienia jest dobór środków językowych w zależności od określonego rodzaju komunikatu. Kultura słowa ukształtowała konwencjonalne reguły budowy komunikatu oraz zarysowała granice między tym, co podlega akceptacji ze względów estetycznych, a tym, co pod wpływem emocjonalnej funkcji języka, może ulec modyfikacji w zakresie budowy komunikatu językowego. Odstępstwa od przyjętych reguł tworzenia przekazów językowych wprowadzają wiele niejasności i zakłóceń informacyjnych, przyczyniają się do nieczytelności komunikatu. W ten sposób wywołują dezaprobatę społeczną dla tego rodzaju zmian.

J. Puzynina za podstawę definicji kultury języka objęła jej walor prakseologiczny, czyli wszelkie metody celowej komunikacji w znaczeniu estetycznym i etycznym, w której ujawnią się umiejętności właściwego posługiwania się językiem²⁴⁰. Takie używanie języka, które jest zgodne z normami poprawnościowymi, J. Puzynina uważa za najważniejsze, gdyż sprzyja ono podnoszeniu ogólnej świadomości językowej użytkowników oraz ustaleniu i prezentowaniu modeli językowych²⁴¹. Umiejętne i poprawne posługiwanie się znakiem językowym wpływa na kształtowanie się poziomu kultury języka i poczucia estetycznego wśród jego użytkowników. Przestrzeganie normy estetycznej w komunikacji językowej jest uzasadnione względami pragmatycznymi. Kompetencja językowa oraz wyczucie stosowności określonych form językowych sprzyjają fortunności wypowiedzi²⁴².

Niektóre codzienne komunikaty językowe dowodzą nieumiejętności poprawnego budowania wypowiedzi. Odbierane są one jako dziwne, nielogiczne, agresywne, nieuprzejme, nastawione na walkę

²⁴⁰ J. Puzynina, *O pojęciu kultury języka*, [w:] *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 158.

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² Względędy pragmatyngwistyczne nakazują zastosować kulturę słowa w dziedzinie gramatyki tekstu, czyli „poprawności komunikacyjnej, konstruowania i odbioru tekstu, jego stylistyki – poprawności stylistycznej”. J. Anusiewicz, *Pragmatyka lingwistyczna a kultura języka*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10, s. 623-624.

słowną. Wskazują na brak kultury rozmówców. W komunikacji międzyludzkiej pewne wyrażenia i działania językowe, stosowane zgodnie z regułami językowymi, wywołują odpowiednie konsekwencje komunikacyjne w określonych okolicznościach. Kultura porozumiewania się wymaga przewidywania efektów stosowania określonych wyrażen językowych. Przez użytkowników języka pewne komunikaty są odbierane z niechęcią i pewnym obrzydzeniem. Odstraszają one językową formą przekazywania informacji. Powodem takiego stanu rzeczy jest niewykorzystywanie w sposób przydatny, celowy i stosowny środków językowych do wyrażania intencji, uczuć oraz myśli.

Kultura języka wskazuje na istotne znaczenie posługiwania się językiem w sposób zgodny z zasadami dobrego współdziałania językowego²⁴³. J. Puzynina uważa za istotne łączenie kultury słowa i wartości duchowych, ponieważ wrażliwość na słowo pozwala dostrzec treści aksjologiczne, zawarte w języku oraz usprawnić umiejętności wyrażania ocen i emocji ze względu na styl wypowiedzi, sytuację komunikacyjną i odbiorcę²⁴⁴.

Zygmunt Zagórski proponuje rozważanie kultury języka w kontekście zagadnień językoznawstwa normatywnego (praktycznego)²⁴⁵. Rozwijając tę koncepcję, stwierdza on, że zagadnienia poprawnościowe należy widzieć w perspektywie kultury społecznej, a przede wszystkim problematyki pragmatycznej i socjolingwistycznej, do których zalicza między innymi kulturę języka w aktach komunikacji językowej, kulturę języka w związku z interakcją społeczną, z elegancją i higieną obcowania językowego²⁴⁶.

M. Bugajski twierdzi, że ze względu na „maksymalną społeczną efektywność komunikacyjną”²⁴⁷ w ramach kultury języka należałoby zwrócić szczególną uwagę na konieczność sformułowania obiektywnych,

²⁴³J. Puzynina, *O pojęciu...*, s. 158-159.

²⁴⁴ *Ibidem*, s. 267.

²⁴⁵ Z. Zagórski, *Z problematyki kultury języka i poprawności językowej*, „Studia Polonistyczne” 1992, XX, s. 189-197.

²⁴⁶ *Ibidem*, s. 191.

²⁴⁷ M. Bugajski, *Pół wieku kultury języka w Polsce 1945-1995*, Warszawa 1999, s. 11.

stosownych zasad i norm oceny dla poszczególnych rodzajów komunikatów językowych. Z punktu widzenia estetyki języka „przekroczenie granicy swobodnego operowania środkami językowymi [...] musi powodować naruszenie zasad budowy komunikatu językowego i w związku z tym naruszenie podstawowych funkcji języka. Byłoby tak wtedy, gdy środki, których użyto do budowy danego komunikatu, byłyby nieodpowiednie i niewystarczające. Tekst taki z punktu widzenia obowiązującej normy ocenimy wtedy negatywnie”²⁴⁸. Genologiczne uwarunkowanie komunikatu językowego narzuca pewne ograniczenia w korzystaniu z zasobu środków leksykalnych. Przekroczenie zasady stosowności środków językowych ze względu na przekaz językowy wiąże się z pewnymi sankcjami natury estetycznej.

Realizacja estetyki języka w kulturze słowa będzie także przejawiała się na płaszczyźnie interakcji społecznych, czyli w fortunności aktów mowy, zachowaniu norm i zasad właściwych dla etykiety językowej, formuł grzecznościowych oraz honoryfikatywności. Brak zadawalającego ze względów estetycznych poziomu kultury słowa wynika z pomijania i nierespektowania gramatyki grzeczności²⁴⁹. Zachowanie właściwej relacji dystans – poufałość między uczestnikami komunikacji jest wyznaczane odpowiednimi formami gramatycznymi i stylistycznymi. Gramatyka grzeczności zapewnia właściwy charakter kontaktów oficjalnych i nieoficjalnych oraz uściśla kontekst sytuacyjny komunikatu. Funkcjonowanie estetyki języka w komunikacji społecznej wymaga respektowania zasad poprawnego konstruowania wypowiedzi ze względu na typ kontekstu językowego, szacunek i respekt wobec ewentualnego odbiorcy (adresata) komunikatu. Sytuacja komunikacyjna narzuca właściwe użycie języka, co w konsekwencji powinno wyzwolić uczucie zachwytu i zadowolenia z formy komunikatu językowego.

Kultura języka również obejmuje doskonalenie aktów mowy na płaszczyźnie kompetencji językowej, komunikacyjnej, pragmatycznej oraz socjolingwistycznej w takim stopniu, by nie podważały one

²⁴⁸ M. Bugajski, *Językoznawstwo...*, s. 92.

²⁴⁹ R. Huszcza, *O gramatyce grzeczności*, „Pamiętnik Literacki” 1980, LXXI, z.1, s. 175.

poczucia estetycznego. Świadomy wybór znaków językowych pozwala uniknąć nieporozumień, dwuznaczności, eliminuje niepożądane konotacje, usprawnia przebieg komunikacji językowej oraz porządkuje tok myślowy nadawcy komunikatu. Tak rozumiana kultura estetyczna prowadzi do powodzenia komunikacyjnego. Konieczność zaistnienia wartości estetycznej w komunikacji społecznej jest zasadne również z punktu widzenia szerzącego się snobizmu językowego, dominacji słownictwa potocznego o nacechowaniu ekspresywnym, ujawniającej się agresji językowej oraz występowania różnych niepożądanych form innowacji leksykalnych.

Mówiąc o kryterium estetycznym w komunikacji społecznej, należy mieć na uwadze wartości tkwiące w środkach leksykalnych. Wpływ na kulturę porozumiewania się ma pragmatyczno-estetyczna konotacja środków językowych, które kształtują ogólny wydźwięk wypowiedzi. Właściwy dobór środków językowych, ich użycie w odpowiednich kontekstach leksykalnych zgodnych ze znaczeniem semantycznym wyrazów usprawnia odczytanie i interpretację komunikatu. Pisał o tym W. Doroszewski: „Każdy posługujący się słowami powinien to robić w taki sposób, żeby się nie rozmiar z tym, co te słowa w danym środowisku znaczą. Wystrzeliwanie indywidualnymi pomyśłami ponad poziom utrwalonych w danym środowisku zwyczajów językowych, zeskakiwanie na bok z tej drogi myślowej, którą toruje każdemu wyraz w swojej ustabilizowanej społecznie treści znaczeniowej, nie jest wykonywaniem pożytecznej pracy, ale jest szerzeniem zamętu myślowego”²⁵⁰.

Estetyka języka w wypowiedziach jest konsekwencją zrozumienia zamierzonej intencji komunikatu językowego. Konstruowaniu wypowiedzi powinien towarzyszyć świadomy, jednoznaczny, precyzyjny dobór wyrazów tak, aby uniknąć dwuznaczności i niefortunności wypowiedzi. Estetyka języka w komunikacji społecznej wymaga, by treść komunikatu językowego prezentowała w sposób jasny, klarowny i zrozumiałe myśli nadawcy, uwzględniając przy tym twórczy charakter języka w tworzeniu tekstów.

²⁵⁰ W. Doroszewski, *O kulturę słowa*, t. II, Warszawa 1968, s. 234-235.

5.3. KULTURA SŁOWA W KOMUNIKACJI MIĘDZYLUZKIEJ

Wydaje się istotne ze względu na estetykę odbioru określonych zachowań językowych oraz ich znaczenie w wymiarze kulturalno-obyczajowym przedstawienie opinii różnych językoznawców na temat roli kultury słowa w komunikacji międzyludzkiej²⁵¹.

5.3.1. WAŻNIEJSZE STANOWISKA WOBEC ETYKI SŁOWA

Przedstawienie opinii na temat etyki słowa pozwoli na określenie, czym są normy etyczne w procesie komunikacji międzyludzkiej i jakie jest ich miejsce w działalności kulturalnojęzykowej. Omówienie wszystkich poglądów istotnych dla etyki słowa jest chyba niemożliwe. Z tego powodu, prezentując stanowiska związane z przedmiotem artykułu, kierowano się względami subiektywnymi²⁵².

Etyka określa normy i wyraża oceny moralne związane z działalnością człowieka i jego sposobem myślenia oraz poznawania świata. Opisanie jej nastęca wiele trudności, a jej wyznaczniki nie dają się łatwo uchwycić i opisać ze względów kulturowych i pragmatycznych.

Etyka słowa to domena kultury języka, nazywana jest ona moralnością komunikacyjną, etyką kontaktów językowych, fortunnością międzyludzkiej komunikacji. Wykazuje związek z pragmatyką aksjologii²⁵³ w takim stopniu, w jakim wyrazy wartościujące wpływają na sposób interpretowania i poznawania rzeczywistości pozajęzykowej. Ukazuje „wzór kontaktu językowego, spełniającego m.in. podstawowe wymogi moralne”²⁵⁴.

²⁵¹ Mówiłam o tym na *Zielonogórskich Seminariach Polonistycznych* (2006). Tekst wystąpienia w druku.

²⁵² Rozdział ten jest przedrukiem artykułu *Ważniejsze stanowiska wobec etyki słowa*, [w:] *Między słowem a obrazem. Filologia Polska 3*, pod red. K. Smużniaka, Zielona Góra, 2007, s. 11-19.

²⁵³ T.P. Krzeszowski, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń 1999, s. 17.

²⁵⁴ A. Pajdzińska, J. Puzynina, *Etyka słowa*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wrocław 1996, s. 44.

Najszerzej problematykę etyki mowy omawia J. Puzynina, proponując wieloaspektowe ujęcie tego zagadnienia. Językoznawczyni podkreśla znaczenie ludzkiej psychiki. Uważa ona, że język może kaleczyć sferę duchową człowieka oraz deformować jego sposób widzenia świata, jeżeli zostaną użyte następujące zabiegi językowe: manipulacja, kłamstwo, insynuacja, obłuda. Nierespektowanie etyki słowa w komunikacji językowej wpływa niekorzystnie na rozwój duchowy człowieka i utrudnia budowanie relacji szczerych, opartych na życzliwości i szacunku dla partnera²⁵⁵.

Charakteryzując etykę słowa, J. Puzynina zwraca również uwagę na aspekt transcendentálny (duchowy) słowa, które kształtuje humanistyczną postawę człowieka wobec kultury języka. Wyjaśnia ona, że kształt ludzkiej osobowości „zależy od jakości słowa, którym się człowiek zwykł posługiwać. Zależy od tego, jaką rangę ma to słowo w jego życiu, jak łączy się w nim to, co jest «literą» z tym, co jest «duchem», czy istnieje związek pomiędzy słowem i sumieniem człowieka. Przywracanie (nadawanie?) właściwej rangi słowu w życiu jednostki i społeczeństwa, ukazywanie jego piękna, jego perspektyw poznawczych i etycznych, przestrzeganie przed jego użyciem niewłaściwym, niszczącym, zubożającym – to główne zadania prawdziwie humanistycznej kultury słowa”²⁵⁶.

Omawiane tu zagadnienie J. Puzynina rozważa także z perspektywy biblijnej etyki mowy. Podaje ona wykładniki etycznej oceny wypowiedzi, które wynikają z filozofii języka w Biblii. Są nimi: „społeczny, głęboki sens dobrego, mądrego słowa”²⁵⁷, „opanowanie emocji”²⁵⁸, „stosunek tego, co mówimy, do tego, co myślimy i czujemy”²⁵⁹, „mówienie tego, co się naprawdę wie”²⁶⁰, „powstrzymanie się od przysięg”²⁶¹, „roztropność w posługiwaniu się mową [...], stosowność wypowiedzi wobec

²⁵⁵ J. Puzynina, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 259.

²⁵⁶ *Ibidem*, s. 56-57.

²⁵⁷ *Ibidem*, s. 60.

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 61.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ *Ibidem*, s. 63

²⁶¹ *Ibidem*.

sytuacji i partnerów aktu mowy²⁶², „stałość wypowiedzianych poglądów”²⁶³, „powściągliwość w mowie”²⁶⁴ oraz mądrość wypowiedzianych myśli²⁶⁵.

Istotny w badaniach nad normami etycznymi w języku jest aspekt pragmatyczny. Zdaniem J. Puzyniny, interpretacja aktów mowy z uwzględnieniem ich kontekstu, intencji nadawcy i oczekiwań odbiorcy²⁶⁶ oraz konotacja słów, metafor, ironii²⁶⁷ pozwala mówić o fortunności lub niefortunności komunikacyjnej określonych przekazów²⁶⁸.

Rozwijając myśl o etyce słowa warto zwrócić uwagę na potrzebę opisu słownictwa etycznego. Jest to istotne ze względu na jasność i wyrazistość rozumienia znaczenia słów dotyczących moralności i używania ich w tych samych znaczeniach przez użytkowników polszczyzny. Mówi o tym poniższy cytat: „zbyt ważne są sprawy, których te wyrazy dotyczą, by przystawać bez żadnych ingerencji na ich nieostrość znaczeniową, uniemożliwiającą często skuteczne myślenie i porozumiewanie się na temat problemów moralnych nawet tam, gdzie nie wchodzi w grę rzeczywiste różnice poglądów”²⁶⁹.

Warunkiem udanej komunikacji językowej jest styl, ponieważ utrwała wartości poznawcze, estetyczne, moralne, które są uznawane przez społeczeństwo²⁷⁰. W komunikacji codziennej można wskazać teksty, w których normy etyczne wyznacza: „rzetelność, jasność, jednoznaczność i logiczność układu”²⁷¹ oraz odpowiedzialność za słowo, które nazywa rzeczywistość i wpływa na sposób jej interpretacji. Etykę komunikacji międzyludzkiej niszczy szyderstwo, znieważanie odbiorcy, „ostra aksjologizacja wypowiedzi i nierzetelność”²⁷².

²⁶² *Ibidem.*

²⁶³ *Ibidem.*

²⁶⁴ *Ibidem*, s. 65.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 66.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 53.

²⁶⁷ *Ibidem*, s. 58.

²⁶⁸ *Ibidem*, s. 55-56.

²⁶⁹ *Ibidem*, s. 291.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 122.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 123.

²⁷² *Ibidem*, s. 124.

J. Puzynina i A. Markowski proponują rozważanie etyki słowa w kontekście właściwego użycia języka, czyli odpowiedzialności za wypowiedziane słowo i jego odbiór. Ma to związek z wyborem „między milczeniem a mówieniem [...], słuchaniem (czytaniem) i niesłuchaniem (nieczytaniem) komunikatów”²⁷³. Dostrzegają oni również przejawy norm etycznych w takich zachowaniach językowych, które mogą zaspokoić potrzeby psychiczne człowieka.

W dyskusji nad referatem A. Markowskiego *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro – zadania, szanse, zagrożenia*²⁷⁴ M. Marcjanik wyraziła opinię, że wyznacznikiem etyki słowa w wypowiedziach jest kategoria stosowności użytych środków językowych, które są wyrazem szacunku dla odbiorcy. Odnosząc się do tego samego referatu, K. Kłosińska²⁷⁵ wskazała, że etykę słowa w przekazie tworzy sposób i jakość przekazu oraz respektowanie norm grzeczności językowej.

J. Puzynina i Anna Pajdzińska proponują rozważenie rozważanego tu problemu przez pryzmat etyki międzyludzkiej komunikacji, która powinna uwzględniać takie posługiwanie się językiem i taki stosunek do niego, które prowadzą do dobra, prawdy i piękna²⁷⁶. Autorki artykułu *Etyka słowa* opisują zasady²⁷⁷ sprzyjające „dobru (szczęściu) komunikacyjnemu”. Żeby je respektować, nadawca powinien:

- mówić tak, by partnerzy czuli się bezpiecznie i mieli świadomość akceptacji,
- mówić to, co się uważa za prawdę, chyba że przemilczenie lub nawet kłamstwo są uzasadnione dobrem innych,
- mówić tak, by nie utrudniać partnerowi rozumienia i nie denerwować go brakiem poprawności lub snobizmem językowym,
- nie krzywdzić drugiego człowieka ani też grup społecznych słowem wrogim, poniżającym, raniącym,

²⁷³ A. Markowski, J. Puzynina, *Kultura języka*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 53.

²⁷⁴ Tekst referatu znajduje się na stronie <http://www.rjp.pl>.

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ A. Pajdzińska, J. Puzynina, *Etyka słowa...*, s. 41.

²⁷⁷ *Ibidem*, s. 42.

- nie okłamywać innych, nie manipulować nimi za pomocą półprawd, pochlebstw, demagogii, szantażu.

Odbiorca sprawia, że komunikacja przebiega godnie z zasadami etyki, jeśli:

- nie zrywa dialogu, nie zamyka się na słowo innych, nie kieruje się z góry powziętymi uprzedzeniami,
- nie jest też naiwny w odbiorze komunikatów, zdaje sobie sprawę z możliwości okłamywania i manipulacji,
- wysłuchuje innych z dobrą wolą, starając się zrozumieć ich racje.

Na problem etyki słowa zwrócił uwagę A. Markowski. Twierdzi on, że powodzenie kontaktu językowego w aktach komunikacyjnych jest możliwe, gdy partnerzy nie traktują się instrumentalnie, lecz podmiotowo, gdy szanują swoje poglądy i przyzwyczajenia, mają szczerze intencje i nie wykazują podejrzliwości wobec siebie²⁷⁸.

Problematyka związana z etyką słowa była przedmiotem konferencji zorganizowanej 27 kwietnia 1992 roku przez Komisję Kultury Słowa Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Zaprezentowane tam wypowiedzi zostały zebrane i opublikowane w tomie *Etyka międzyludzkiej komunikacji*²⁷⁹. Z przedstawionych w nim stanowisk wynika, że etyka słowa ma wiele wspólnego nie tylko z semantyką kognitywną, aksjologią, pragmatyką, ale również z socjologią, filozofią, teologią i psychologią.

W kontekście socjologii nierespektowania etyki słowa w działaniach społecznych jest widoczne, gdy proces komunikowania się rozmówców jest systematycznie zniekształcany „na poziomie czysto werbalnym, przy niedyskutowaniu, nierozpoznawaniu i niepodzielaniu zasad, które partnerów winny obowiązywać w ustanawianiu rzeczywistości za pomocą słów”²⁸⁰.

Ze względu na filozofię języka można wskazać następujące zasady dyskusji racjonalnej²⁸¹, które sprzyjają budowaniu właściwych relacji interpersonalnych:

²⁷⁸ A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005, s. 85.

²⁷⁹ *Etyka międzyludzkiej komunikacji*, red. J. Puzynina, Warszawa 1993.

²⁸⁰ A. Giza, *Na czym polega „etyczna komunikacja”?*, [w:] *Ibidem*, s. 20.

²⁸¹ T. Hołówka, *Zasady dyskusji racjonalnej*, [w:] *Ibidem*, s. 24-27.

- zasada równych praw, która polega na takim prezentowaniu poglądów przez strony, któremu nie towarzyszy krytyka i atak,
- zasada odpowiedzialności, zgodnie z którą rozmówcy są gotowi do obrony swoich sądów,
- zasada uczciwości, polegająca na liczeniu się ze zdaniem oponenta,
- zasada relewancji, która może funkcjonować, gdy oponent za pomocą stosownie dobranych argumentów dąży do tego, by odbiorca zaakceptował jego stanowisko,
- zasada konsensu – w dowodzeniu swoich racji oponenti odwołują się do twierdzeń adwersarza.

W teologicznym ujęciu ducha prawdy etyka słowa to taka forma międzyludzkiej komunikacji, która nie jest użyciem języka w sposób niegodziwy. Zastosowanie języka w określonej sytuacji komunikacyjnej świadczy o szacunku do samego siebie oraz do współrozmówcy. W świetle ducha prawdy mowa jest „sakramentem wzajemnego komunikowania samych siebie”²⁸², który prowadzi do „wytworzenia się jakiejś przestrzeni egzystencjalnego współodczuwania”²⁸³ oraz staje się „narzędziem budowania bardziej ludzkiego świata”²⁸⁴.

Refleksję nad etyką słowa w komunikacji międzyludzkiej Jacek J. Jadacki wyraża w następującym stwierdzeniu: „Stopień potępienia nieprawych – niegodnych i niegodziwych – czynności językowych zależy od natężenia szkodliwości (dokuczliwości) tych zachowań. Sprawca ran zadanych honorowi, intymności, lojalności, delikatności i autonomii jest odpowiedzialny za nie, mimo że głębokość tych ran zależy nie tylko od siły jego ciosu, lecz także od poziomu odporności psychicznej i fizycznej ranionego”²⁸⁵. Uważa on również, że określony akt językowy jest moralnie neutralny, gdy jego język i intencja nie wskazują na niegodziwość treści oraz nie ranią godności człowieka²⁸⁶.

Z estetycznego punktu widzenia akt językowy spełnia normy etyczne, jeśli wyróżnia się następującymi aksjomatami: dobro, prawda,

²⁸² J. Salij, *Troska o ducha prawdy*, [w:] *Ibidem*, s. 29.

²⁸³ *Ibidem*, s. 28.

²⁸⁴ *Ibidem*, s. 30.

²⁸⁵ J.J. Jadacki, *Zły język*, [w:] *Ibidem*, s. 37.

²⁸⁶ *Ibidem*, s. 33.

piękno. Jeżeli weźmiemy pod uwagę filozofię języka, komunikat respektujący normy etyczne to taki, o którym można powiedzieć, że nie jest ogólnikowy (nie ma w nim niedookreśleń), chwiejny (nie jest niejednoznaczny), mglisty (nie występują w nim niejasności), rozmyty (znaczenie słów jest ostre) i zbyt przenośny (treści są przedstawione w sposób niedosłowy)²⁸⁷.

Mówiąc o etyce słowa, warto odnieść się do zasad konwersacji. Pierwsze postulaty poprawnej wypowiedzi sformułował Herbert P. Grice. Wyróżnił on tzw. zasadę współdziałania. Charakteryzują ją następujące reguły²⁸⁸:

1. Reguły dotyczące ilości informacji w wypowiedzi:
 - zawrzyj w swojej wypowiedzi tyle informacji, ile potrzeba (w danej sytuacji komunikacyjnej),
 - nie wprowadzaj do swojej wypowiedzi więcej informacji, niż potrzeba.
2. Reguły dotyczące jakości wypowiedzi:
 - nie mów tego, o czym jesteś przekonany, że jest nieprawdą,
 - nie mów tego, czego nie jesteś pewien.
3. Reguła dotycząca stosunku do tematyki rozmowy:
 - niech to, co mówisz, będzie relewantne (czyli związane z przedmiotem rozmowy),
4. Reguły dotyczące sposobu wypowiedzi:
 - unikaj niezrozumiałego wyrażania się,
 - unikaj wieloznaczności,
 - bądź zwięzły,
 - mów w sposób uporządkowany.

Ze względu na szeroko rozumianą sytuację pragmatyczną wypowiedzi Geoffrey Leech rozwinął maksymy konwersacyjne Herberta P. Grice'a. Zaproponował on reguły grzecznej konwersacji, pozwalające na osiągnięcie zamierzonego celu komunikacyjnego, których realizacja wynika z przestrzegania następujących maksym²⁸⁹:

²⁸⁷ J.J. Jadacki, *W sprawie granic odpowiedzialności za słowo*, „Studia Filozoficzne” 1985, nr 8-9, s. 81-82.

²⁸⁸ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1999, s. 669.

²⁸⁹ *Ibidem*.

1. Maksyma taktu:
 - staraj się jak najmniej narażać innych na wydatki,
 - działaj maksymalnie na korzyść innych.
2. Maksyma wielkoduszności:
 - staraj się jak najmniej zabiegać o własne korzyści,
 - raczej sam ponosć ewentualne wydatki.
3. Maksyma aprobaty, uznania:
 - ogranicz do minimum krytykę innych,
 - krytykuj raczej siebie.
4. Maksyma skromności:
 - nie chwal się,
 - raczej krytykuj siebie.
5. Maksyma zgodności:
 - ograniczaj do minimum sytuację, w których nie zgadzasz się z innymi,
 - dąż do zgody z innymi.
6. Maksyma sympatii:
 - ograniczaj do minimum antypatię do innych,
 - przejawiaj jak najwięcej sympatii w kontaktach z odbiorcą.

W artykule *Logika a konwersacja*²⁹⁰ H.P. Grice pisze o maksymach konwersacyjnych i właściwych im implikaturach, które w pewnych sytuacjach komunikacyjnych mają charakter konwencjonalny (moralny). Zdaniem badacza, przestrzeganie sformułowanych przez niego Zasad Kooperacji i maksym pozwala budować „wzorzec praktyki konwersacyjnej”, którego przestrzeganie jest pożądane ze względów „towarzyskich, moralnych, estetycznych”. Rozwija on tę myśl w następujący sposób: „przestrzeganie Zasad Kooperacji oraz maksym jest rozsądne (racjonalne) w następującym sensie: po każdym, kto dba o zasadnicze dla konwersacji/komunikacji cele (np. dawanie, otrzymywanie informacji, wpływanie na kogoś i doświadczenie czyjogoś wyboru) można się spodziewać, że jest zainteresowany w odpowiedniej sytuacji tym, by brać udział w rozmowie, która będzie korzystna jedynie przy założeniu, że przebiega – ogólnie rzecz biorąc – w zgodzie z Zasadą Kooperacji

²⁹⁰ H.P. Grice, *Logika i konwersacja*, „Przegląd Humanistyczny” 1977, z. 6, s. 85-99.

i maksimum²⁹¹. Kompetencja językowa mówiącego pozwala na odczytanie sensu wypowiedzi z konwencjonalnego użycia słów wraz z wchodzącymi w grę identyfikacjami referencjalnymi, z kontekstu językowego i pozajęzykowego danego wypowiedzenia, elementów wcześniej przyjętej wiedzy²⁹². Właściwe (odczytanie) implikatury konwersacyjnej pozwala mówić o obecności w danej wypowiedzi językowych norm etycznych.

Istotne znaczenie dla etycznego współdziałania językowego mają zasady konwersacji określone przez Stephena Levisona²⁹³. Są to:

1. Zasada kooperacji: formułuj swoje stanowisko w konwersacji tak, jak tego wymagają współcześnie akceptowane ustalenia co do celów i form rozmowy, w której uczestniczysz.
2. Zasada jakości: próbuj formułować swoją wypowiedź prawdziwie, czyli:
 - nie mów tego, co uważasz za błędne,
 - nie mów tego, na co nie masz dowodów.
3. Zasada ilości:
 - formułuj swoją wypowiedź na tyle informatywnie, na ile jest to niezbędne ze względu na współczesny pogląd na cel rozmowy,
 - nie umieszczaj ich w swojej wypowiedziach więcej informacji niż to konieczne.
4. Zasada relewancji: czynь swoją wypowiedź relewantną.
5. Zasada sposobu; bądź zrozumiały i dokładny, czyli:
 - a) unikaj niejasności,
 - b) unikaj wieloznaczności,
 - c) wyrażaj się krótko,
 - d) bądź metodyczny.

Maria Ossowska włączyła refleksję nad etyką słowa do rozważań dotyczących norm moralnych²⁹⁴. Stwierdza ona, że odpowiedzialność

²⁹¹ *Ibidem*, s. 91.

²⁹² *Ibidem*, s. 93.

²⁹³ Zasady podaje za: I. T. Piirainen, *Uprzejmość a kultura języka*, „Rozprawy Komisji Językowej” 1996, XXII, s. 49.

²⁹⁴ M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970, s. 124-125.

za słowo oraz prawdziwość przekazywanych treści są wyznacznikami komunikatu, w którym obowiązują normy etyczne. Jej zdaniem, językowym zachowaniom moralnym przeczą akty językowe, których intencją jest kłamstwo, hipokryzja, oszustwo, donosicielstwo.

Z przedstawionych wyżej poglądów wynika, że zagadnienie etyki słowa można rozważać w odniesieniu do nadawcy i odbiorcy wypowiedzi oraz na poziomie języka i tekstu. Nadawca jest odpowiedzialny za słowo, które tworzy treść komunikatu. Odbiorca może przyjąć przekazywane treści zgodnie z intencją aktu komunikacji. Odczytanie (rozumienie) kodu pragmatycznego przez odbiorcę pozwala mówić o osiągnięciu zamierzonych celów komunikacyjnych oraz o powodzeniu komunikacyjnym ze względu na etyczne reguły użycia języka. Istotne jest także zachowanie reguł godności partnera komunikacji, które wyrażają się w szczerości intencji i prawdomówności przekazywanych treści. Nie bez znaczenia jest również dostosowanie wypowiedzi do kompetencji językowych odbiorcy oraz tworzenie przekazów jednoznacznych, jasnych, zrozumiałych, pozbawionych manipulacji, szyderstwa i wulgarności. Środki językowe, które wyrażają wartości, normy, oceny charakterystyczne dla rzeczywistości pozajęzykowej, stanowią o etyce słowa określonego komunikatu. Wpływają one na sposób postrzegania świata. Wskazują również na to, co jest w nim cenne i godne oraz na to, co należy do sfery sacrum, a co do sfery profanum.

5.3.2. ETYCZNE ASPEKTY KULTURY SŁOWA W KOMUNIKACJI MIĘDZYLUDZKIEJ

Jakość relacji międzyludzkich zostaje wyznaczona także przez moralność komunikacyjną²⁹⁵ oraz horyzont aksjologiczny. Sposób wartościowania świata za pomocą języka (a więc treści zawartych i utrwalonych w poszczególnych słowach; ich nacechowania wartościującego) pozwala mówić o poziomie kultury słowa i myślenia określonej grupy społecznej.

²⁹⁵ J. Puzynina, D. Zdunkiewicz, *Co język mówi o wartościach współczesnych Polaków?*, „Ethos” 1992, z. 2-3, s. 226.

Zenon Klemensiewicz dostrzega w kulturze języka gwaranta zdrowia psychicznego społeczeństwa. Z punktu widzenia komunikacji międzyludzkiej jest to „ważny współczynnik sprawczy dobrego samopoczucia jednostki, [...] dzięki temu wzmacniająco, krzepiąco, pobudzająco, „higienicznie” są ułożone stosunki międzyludzkie”²⁹⁶. Twierdzi on również, że wiele zyskuje nadawca, gdy „łagodzi kształt swoich wypowiedzi”²⁹⁷ oraz przedstawia jej intencje „w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie”²⁹⁸, z zasadami delikatności i taktu językowego. Podkreśla, że chamsstwo językowe wymownie wskazuje na brak kultury języka i nie jest ono nigdy skutecznym sposobem pozyskiwania uwagi, zainteresowania i sympatii rozmówcy.

Zasady używania języka²⁹⁹ wyznaczają określone działania (skutki) w procesie porozumiewania się z innymi. W. Pisarek w książce *Słowa między ludźmi* pisze, że właściwe użycie języka powinno łączyć a nie dzielić rozmówców; „prowadzić do współpracy i zgodnego współżycia stron”³⁰⁰. Wyraża on jednocześnie pogląd, że nie osiągnie się porozumienia, używając słów „ządlących, raniących do żywego, często niesprawiedliwie przesadnych, ciężkich jak kamienie. [...] „Chodzi więc o to, by zachowując istotę myśli, wyrazić je za pomocą znaków w miarę

²⁹⁶ Z. Klemensiewicz, *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969, s. 7.

²⁹⁷ *Ibidem*, s. 9.

²⁹⁸ *Ibidem*.

²⁹⁹ Maksymy konwersacyjne Grice’a: zasada jakości – niech twój udział w rozmowie będzie zgodny z prawdą; nie mów tego, dla czego nie masz uzasadnienia; zasada ilości – wnoś do rozmowy tyle, ile jest wymagane z punktu widzenia aktualnych celów rozmowy; nie bądź bardziej szczegółowy niż jest to wymagane; zasad odpowiedniości (odniesienia) – mów rzeczy związane z aktualnym przebiegiem rozmowy; mów na temat; zasada sposobu – bądź zrozumiały i taktowny wobec partnera, a więc unikaj wypowiedzi mogących zranić rozmówcę, unikaj wypowiedzi wieloznacznych, mów rzeczowo, w sposób uporządkowany, systematyczny. A. Skudrzykowa, K. Urban, *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków 2000, s. 96-97. Inne rozumienie zasad konwersacyjnych w komunikacji językowej przedstawia D. Galasiński. Por. *Czy przestrzeganie reguł konwersacyjnych zawsze sprzyja udatności akty mowy?*, [w:] „Polonica” 1994, XVI, s. 69-83. Por. J. Puzynina, *O zasadach współdziałania językowego*, „Prace Filologiczne” 1996, XXXIII, s. 61-66.

³⁰⁰ W. Pisarek, *Słowa między ludźmi*, Warszawa 2004, s. 7.

możliwości pozbawionych kolców, które utrudniają jej przełknięcie przez słuchacza lub czytelnika³⁰¹.

Rozważania nad istotą kultury słowa w kontekście komunikacji międzyludzkiej najszerzej omawia J. Puzynina. Stwierdza ona, że każdorazowe użycie języka jest pewnego rodzaju autoprezentacją językową nadawcy wobec odbiorcy, formą komunikowania o samym sobie. Językoznawczyni proponuje również rozważać znaczenie kultury języka w komunikacji międzyludzkiej w powiązaniu z postulatami natury moralnej³⁰². Bardzo ważne, jej zdaniem, jest takie posługiwanie się językiem, które respektuje normę szacunku dla odbiorcy³⁰³ oraz normę odbioru komunikatu³⁰⁴. Decydują one o fortunności lub niefortunności wypowiedzi. J. Puzynina, omawiając warunki udanej komunikacji językowej³⁰⁵, zwraca szczególną uwagę również na styl³⁰⁶, rzetelność, jasność, jednoznaczność i logiczność układu³⁰⁷ oraz na poczucie odpowiedzialności za to, co i jak się mówi³⁰⁸.

Podobnego zdania jest także Anna Duszak, która twierdzi, że udana komunikacja jest wyznacznikiem pewnej konieczności psychicznej człowieka. Jest to zgodne z „ludzką potrzebą dążenia do takiego porozumienia, które niesie dobro i szczęście”³⁰⁹. Odpowiednie użycie języka (ze szczególnym uwzględnieniem aksjologii wartości pozytywnych) pozwala osiągnąć harmonijną komunikację, której bezpośrednim wyznacznikiem

³⁰¹ *Ibidem*.

³⁰² Na ten temat pisze M. Ossowska. Por. *Normy moralne: próba systematyzacji*, Warszawa 1870; *O człowieku, moralności i nauce*, Warszawa 1983; *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1963.

³⁰³ *Etyka międzyludzkiej komunikacji*, pod red. J. Puzyniny, Warszawa 1993, s. 22.

³⁰⁴ *Ibidem*, s. 23.

³⁰⁵ *Ibidem*, s. 21-23.

³⁰⁶ Stwierdza, że „styl to nie tylko forma wypowiedzi, to także wartości, którym ta forma służy”. *Ibidem*, s. 23.

³⁰⁷ *Ibidem*, s. 21.

³⁰⁸ *Ibidem*, s. 22.

³⁰⁹ A. Duszak, *O potrzebie udanej komunikacji*, [w:] *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, pod red. A. Duszak, N. Pawlak, Warszawa 2005, s. 43.

jest „optymizm komunikacyjny”³¹⁰. Brak zaufania i szczerości partnerów w rozmowie jest wynikiem „pesymizmu komunikacyjnego” (nazywanego inaczej komunikacją niepoważną, pozorowaną przewrotną)³¹¹.

Kulturalnojęzykowe aspekty komunikacji międzyludzkiej były jednym z problemów poruszanych w referacie Andrzeja Markowskiego *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro: stan, zadania, szanse, zagrożenia*³¹². W dyskusji nad tym tekstem wielu językoznawców uznało potrzebę zwrócenia szczególnej uwagi na zasady etyczne w procesie porozumiewania się między ludźmi.

Jadwiga Puzynina, odwołując się do wystąpienia A. Markowskiego³¹³, stwierdza, że kultura języka jest związana z myślą humanistyczną, z koncepcją postrzegania człowieka³¹⁴. Językoznawczyni stoi na stanowisku, że poprawność użycia środków językowych buduje etykę społeczną, która jest gwarantem „dobrego funkcjonowania zbiorowości”.

Z kolei W. Pisarek, wyraził pogląd, że „sumienie językowe” jest tak samo ważne w kulturze porozumiewania się, jak etyka w ogóle³¹⁵.

Natomiast Małgorzata Marcjanik nawiązała do istotnej zasady w sferze języka – kategorii stosowności. Zwróciła ona uwagę na to, że umniejsza się znaczenie właściwego użycia języka, które jest wyrazem szacunku dla człowieka³¹⁶.

Podobnego zdania jest Katarzyna Kłosińska, która stwierdza, że sposób i jakość komunikowania się z ludźmi zależą od stopnia respektowania norm etycznych³¹⁷.

Kultura słowa w komunikacji międzyludzkiej wymaga respektowania reguł moralnych oraz językowych norm obyczajowych. Duże

³¹⁰ *Ibidem*, s. 45-47.

³¹¹ *Ibidem*.

³¹² *Komunikaty Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk*, nr 2/2004, s. 3-10.

³¹³ *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro: stan, zadania, szanse, zagrożenia*, [w:] *Komunikaty...*

³¹⁴ *Ibidem*, s. 8.

³¹⁵ *Ibidem*, s. 9.

³¹⁶ *Ibidem*.

³¹⁷ *Ibidem*.

znaczenie ma tu przede wszystkim treść komunikatu oraz to, co się mówi i jak się mówi. Wiąże się z tym takt w zachowaniu zasad przyzwoitości oraz nieczynienie ludziom przykrości. Nienaruszanie godności osobistej, powściągliwość w tematach uznawanych za niestosowne, umiejętność reagowania na nietakt, właściwe zachowanie się związane z przemilczaniem pewnych faktów językowych³¹⁸ decydują w znacznym stopniu o powodzeniu komunikacyjnym i są również wyznacznikami językowej kultury.

5.3.3. KULTURA SŁOWA A SKUTECZNOŚĆ MIĘDZYLUDZKIEGO POROZUMIEWANIA SIĘ

Kultura słowa w komunikacji międzyludzkiej zależy także od przestrzegania konwencji językowej, która „jest warunkiem niezbędnym przede wszystkim do skutecznego używania języka, aby wypowiediane przez nas słowa i zdania niosły treść przez nas, mówiących, zamierzoną i jednocześnie zrozumiałą dla naszego partnera”³¹⁹. Wymóg przestrzegania pewnych reguł językowych i norm estetycznych sprawia, że wypowiedź budzi pozytywne uczucia zarówno u nadawcy, jak i u odbiorcy.

Walery Pisarek stwierdza, że nabywanie zdolności poprawnego używania języka należy rozpocząć od nauki milczenia³²⁰. Wyrażona przez tego językoznawcę pochwała milczenia wynika z tego, że bardzo często wypowiediane komunikaty charakteryzują banalności i powierzchownością treści³²¹. W. Pisarek, wymieniając grzechy i grzeszki polskiej mowy, szczególnie uwagę zwraca na pretensjonalność, która

³¹⁸ Chodzi tu o umiejętność zareagowania w stosownej formie na pewne fakty językowe.

³¹⁹ H. i T. Zgólkowie, *Jezykowy savoir-vivre. Praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich*, Warszawa 2001, s. 9. Autorzy poradnika zwracają również uwagę na respektowanie „dodatkowych konwencji językowych”, wynikających z pragmatycznych (kulturowych, obyczajowych, społecznych) aspektów użycia języka. Sprzyja ono fortunności wypowiedzi. Por. *ibidem*, s. 11.

³²⁰ W. Pisarek, *Słowa...*, s. 11.

³²¹ *Ibidem*, s. 12.

„prowadzi do rozwlekłości wypowiedzi”³²² i „dyktuje napuszone i koturnowe zwroty”³²³. Jest ona zaprzeczeniem takich walorów estetycznej wypowiedzi, jak jasność i prostota³²⁴.

Odpowiednie używanie języka ma istotny wpływ na tzw. meta-komunikację³²⁵, czyli na ujawnianie znaczenia określonych wiadomości oraz na informacje o efekcie rozmowy. Ze znaczeń słów zawartych w komunikacie wynika to, co i w jaki sposób mówimy do innych ludzi. Stosowanie określonych wyrażeń zgodnie z ich znaczeniem wpływa na zrozumienie całości komunikatu.

W kontaktach międzyludzkich mile widziana jest umiejętność pięknego i logicznego posługiwania się mową³²⁶. Bylejakość języka, powierzchowność, chaotyczność myśli³²⁷ może wskazywać na brak szacunku wobec odbiorcy. Również względy stylistyczne (treść i forma) sprawiają, że zewnętrzny kształt wypowiedzi wyzwala określone wrażenia estetyczne. Pewne akty językowe zwracają uwagę odbiorców, gdy odchodzą od stereotypów językowych i treściowych. Czasami w nadmiernej erudycyjności zostaje osłabiona prostota, naturalność oraz zwięzłość przekazu.

Nie bez znaczenia dla omawianego tu problemu jest takt retoryczny³²⁸ i ekspresja słowa. Komunikaty, których język jest prosty i jasny, nabierają pewnej elegancji³²⁹. Kultura wypowiadania się wskazuje na stan emocjonalny mówiących. Stąd wiele zyskują na estetyce odbioru

³²² *Ibidem*, s. 182.

³²³ *Ibidem*, s. 179.

³²⁴ W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 43-47.

³²⁵ I. Kurcz, *Język i mowa*, [w:] *Psychologia*, pod red. T. Tomaszewskiego, Warszawa 1975, s. 411-489.

³²⁶ E. Pietkiewicz, *Dobre obyczaje*, Warszawa 1987, s. 47.

³²⁷ W. Pisarek, *Słowa...*, s. 8.

³²⁸ „Stosowność retoryczna obejmuje zarówno kwestie estetyczne (piękno celowe), etyczne (sposób mówienia zgodny z etosem mówcy) i stylistyczne (odpowiednie użycie figur właściwe dla określonego celu wypowiedzi perswazyjnej)”. M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998, s. 54.

³²⁹ „Starajmy się wymawiać słowa poprawnie, bez połykania końcówek, unikajmy wyrażeń gwarowych, obscenicznych, błędnej składni, zbyt realistycznych opisów, a także gry słów i jakiegokolwiek aluzji, która – choćby nawet dowcipne –

takie wypowiedzi, w których rozmówcy unikają dwuznaczności, słów drażliwych, określeń niecenzuralnych, prostackich i zbyt swobodnych.

5.3.4. GRZECZNOŚĆ JĘZYKOWA JAKO PRZEJAW KULTURY POROZUMIEWANIA SIĘ

Grzeczność językowa (nazywana również „sztuką dobrego wychowania językowego”) „ma istotne znaczenie dla samoidentyfikacji każdego człowieka, zarazem jednak w oczach drugiego z partnerów komunikacji jest subiektywnie ocenianym składnikiem ludzkiego charakteru”³³⁰.

Kultura języka to troska o język, wynikająca ze świadomości jej znaczenia w życiu społecznym i przejawiająca się w rozmaitych działaniach, odnoszących się do samego języka, jak i do ludzi, którzy się nim posługują³³¹. Respektowanie grzeczności w języku prowadzi do tzw. „uprzejmości pozytywnej”, która jest pewnego rodzaju wyrazem empatii dla partnera komunikacji. Pomijanie zaś elementów grzeczności w używaniu języka może wyzwalać tzw. „uprzejmość negatywną”, która „chroni partnera komunikacji i powoduje, że przy opanowaniu pewnych konwencji społecznych powstaje swego rodzaju harmonia komunikacyjna”³³².

Istotne znaczenie w kulturze porozumiewania się z innymi ma gust językowy (smak stylistyczny)³³³, który wynika z indywidualnego pojmowania tego, co ładne-brzydkie w języku. O powodzeniu komunikacyjnym decyduje przestrzeganie skonwencjonalizowanych gestów

mogą godzić w poglądy lub gust rozmówcy”. S. Godani, *Co powiedzieć lub napisać? Właściwe słowa na każdą okazję*, Warszawa 2004, s. 24.

³³⁰ I.T. Piirainen, „*Ona jest ignoranckim grzechotnikiem*”. *Nieuprzejmość w publicznym użyciu języka*, tłum. S. Borawski, [w:] „Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Rozprawy Komisji Językowej” 1997, XXII, s. 53.

³³¹ Por. *Komunikaty Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk*, nr 2/2004, s. 3.

³³² I.T. Piirainen, *op. cit.* Zdaniem autora referatu uprzejmość pozytywna i uprzejmość negatywna są specyficzne dla poszczególnych społeczności. Stanowią one wyznaczniki „kultury dialogu” w różnych krajach europejskich.

³³³ J. Miodek, *Gust w języku*, „Polonistyka” 1999, z. 6, s. 333-335.

i form językowych, które ułatwiają i uprzyjemniają kontakt między rozmówcami³³⁴. Jan Miodek podkreśla znaczenie „fonicznego kształtu słów, który zawsze decydował o ich jakości estetycznej”³³⁵. Właściwe wycucie estetyki słowa w zachowaniach językowych pozwala czuwać nad nieprzekraczaniem granic dobrego smaku w języku oraz unikać sformułowań ujawniających zły gust stylistyczny.

Istotnym elementem wpływającym na jakość komunikowania jest szczerść pewnych zachowań werbalnych i niewerbalnych, które mają związek z kulturą języka. M. Marcjanik uważa, że ocena prawdziwości intencji zawartych w pewnych aktach grzecznościowych, zastosowanych w określonych sytuacjach komunikacyjnych „powinna być zawieszona”³³⁶. Wynika to z tego, że o użyciu pewnych form językowych decyduje konwencja („nie wypada nie...”) lub też są one wypowiedzane bezrefleksyjnie.

Z przedstawionych tutaj poglądów wynika, że refleksja nad kulturą słowa w komunikacji międzyludzkiej jest istotna z punktu widzenia kultury społecznej. Pozwala ona zrozumieć mechanizmy właściwego użycia języka ze względu na skuteczność komunikacji. Wykazuje wiele wspólnego z psychologią i socjologią języka. Nie ogranicza się tylko do poprawności, sprawności i skuteczności językowej. Daje podstawy do oceny wypowiedzi ze względu na „poszanowanie godności ludzkiej partnera komunikacji, uczciwości nadawcy wobec niego”³³⁷. Właściwa

³³⁴ Por. M. Marcjanik, *O radości z nie z serca, lecz z konwencji (grzecznościowej)*, [w:] *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, pod red. A. Duszak, N. Pawlak, Warszawa 2005, s. 197. Istotne wydaje się podkreślenie, że grzecznościowe gesty i akty językowe są zróżnicowane kulturowo. Por. *Grzeczność wasza i nasza*, pod red. M. Marcjanik, Warszawa 2005; R. Huszcza, *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Warszawa 1996; A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999.

³³⁵ J. Miodek, *Gust w języku*, s. 333.

³³⁶ M. Marcjanik, *O radości nie z serca, lecz z konwencji (grzecznościowej)*, [w:] *Anatomia...*, s. 204.

³³⁷ H. Satkiewicz, *Teoria kultury języka Witolda Doroszewskiego a współczesne teorie z tego zakresu*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 1, s. 17. Por. także na ten temat: J. Puzynina, *O pojęciu kultury języka*, „Poradnik Językowy”, 1990, z. 3, s. 153-161;

komunikacja międzyludzka, wyrastająca z „optymalizacji użycia środków językowych”³³⁸, tworzy atmosferę grzeczności i uprzejmości.

Idąc za myślą Ludwiga Wittgensteina – „język wyznacza granice naszego świata” – można powiedzieć, że język jest elementem naszej osobowości. Umiejętność zachowania się w różnych sytuacjach jest wyznacznikiem pewnej indywidualności człowieka.

5.3.5. ESTETYKA SŁOWA I AKSJOLOGIA

Teoria kultury języka, która jest utożsamiana z poczuciem estetyki języka, potwierdza konieczność wypracowania jednoznacznych wyróżników ze względu na potrzebę występowania i akcentowania etyki słowa w komunikacji społecznej. Problematykę kultury języka można analizować w kontekście tzw. etyki kontaktów językowych. „Jest to dziedzina, w której lingwista spotyka się z etyką, psychologiem społecznym, socjologiem. Wspólnie przedstawiciele tych nauk mogą proponować ludziom takie zasady posługiwania się językiem, które by minimalizowały kłamstwo, manipulację językową, wulgarność, natomiast zmierzały do utrwalania kontaktów prawdomówności, wyrażających życzliwość i szacunek wobec partnera”³³⁹.

Etyka słowa nakazuje uwzględnić w kontaktach językowych „postulat prawdy, szacunku dla innego człowieka, posługiwania się językiem, który nie obraża uczestnika dialogu i nie spłaszca, ani nie fałszuje obrazu rzeczywistości, który cieszy się bogactwem formy i treści”³⁴⁰. Słowo szlachetne, przyzwoite, godziwe, zacne i rzetelne kształtuje sferę duchowości oraz „pomaga człowiekowi odnajdywać swoją tożsamość narodową, kulturową i dostrzegać trudne piękno świata”³⁴¹.

J. Puzynina, A. Pajdzińska, *Etyka słowa*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, Wrocław 1996, s. 35-45.

³³⁸ I.T. Piirainen, *Uprzejmość a kultura języka*, tłum. S. Borawski, „Rozprawy Komisji Językowej” WTN 1996, XXII, s. 53.

³³⁹ J. Puzynina, *Człowiek – wartość – kultura*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1991, XLIII-XLV, s. 80.

³⁴⁰ J. Puzynina, *U podstaw...*, s. 131-132.

³⁴¹ *Ibidem*, s. 132.

W powszechnym odczuciu istnieje przekonanie o niejednoznaczności ocen etycznych w kulturze języka³⁴². W głównej mierze w aspekcie subiektywnym uznanie zyskuje to, co jest pod względem językowym moralnie estetyczne. Percepcja etyki języka w komunikacji społecznej nie jest zjawiskiem łatwym do zbadania, gdyż wymaga ona złożonych badań interdyscyplinarnych nad istotą piękna i przeżycia estetycznego w języku.

Estetyczna komunikacja językowa wymaga od interlokutorów świadomego i odpowiedzialnego doboru środków tak, by została zachowana właściwa granica porozumiewania się³⁴³. Aby ten warunek mógł zaistnieć, w świadomości użytkowników musi funkcjonować zależność między treścią i formą komunikatu a ukształtowaniem gramatyczno-stylistycznym i informacyjnym wypowiedzi³⁴⁴. „Taki komunikat ma dwa nierozdzielne, organicznie w siebie wrosłe komponenty: treść, tj. to, co przekazuje, i formę, tj. to, jak przekazuje. I treść, i forma zależą od intencji mówiącego, bo jego komunikat językowy ma spełnić jakąś funkcję: zawiadomić, prosić, grozić, wzruszyć, porwać, obezwładnić itp., ale też na odwrót: funkcjonalna skuteczność komunikatu zależy od poprawnie ukształtowanej, ustylizowanej harmonijnie i adekwatnie względem danej treści dobranej formy³⁴⁵. Teksty (pisane i mówione) podlegają pozytywnej lub negatywnej waloryzacji ze względu na jakość słowa. Podejmowanie decyzji estetycznych w kontekście komunikatów językowych wymaga wskazania właściwych i stosownych jej wykładników. Z. Klemensiewicz zwraca też uwagę na nie zawsze uświadamiany fakt, że funkcja estetyczna komunikatu językowego warunkuje „higienę stosunków międzyludzkich³⁴⁶.

³⁴² W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 43. Estetyczna funkcja języka stanowi jedno z podstawowych kryteriów poprawności językowej. Kryterium to jest zasadne również wtedy, gdy ocenie podlega język przekazów medialnych i tekstów literackich. W. Doroszewski twierdzi, że „ocenie ze stanowiska estetycznego podlega przede wszystkim język ekspresywny, poetycki. Kryterium estetyczne jest szczególnie pożądane, gdyż pozwala ocenić językowy sposób kształtowania komunikatu”.

³⁴³ Por. Z. Klemensiewicz, *Higiena...*, s. 1-8.

³⁴⁴ Por. *ibidem*, s. 2.

³⁴⁵ *Ibidem*.

³⁴⁶ *Ibidem*.

Zależy ona od środków językowych, charakteryzujących nadawcę i odbiorcę komunikatu, znajomości etykiety językowej, poczucia stosowności użycia środków językowych i ich semantycznego zabarwienia, konotacji, a nade wszystko, od kultury osobistej użytkowników języka, którą z kolei warunkuje kultura umysłowa, środowisko, wykształcenie.

Pozytywny odbiór tekstów zależy także od komunikatywności ich języka. „Recepcja treści zawartych w kierowanych do nas słowach powinna odbywać się bez żadnych zahaczeń, bezpośrednio i harmonijnie. A to jest możliwe wówczas, gdy język, z którym mamy do czynienia, jest harmonijnie zorganizowany, gdy jego składniki są odpowiednio ze sobą zespolone, włączone do jednej tonacji znaczeniowej. Wszelkie naruszenie tej zasady wywołuje u nas reakcje ujemne”³⁴⁷. Z. Klemensiewicz zauważa, że „koniecznym warunkiem tego, aby język sprawiał w nas dodatnie wrażenie, jest możliwość „wmyślania się” w sugerowane nam słowami obrazy. Na stopniu elementarnym idzie o to, aby nie było niedorzeczności, na stopniach wyższych – o zharmonizowanie wszystkich odcieni znaczeniowych wyrazów, które by pozwoliło na harmonijny odbiór treści przez słuchacza lub czytelnika. [...] Między pięknem a myślą nie ma zasadniczego rozdzwieku. Jasność jest zaletą myśli, a załamując się w przymacie słów, w stopniu istotnym stanowi ona o ich pięknie. Dodatkowym efektem piękna jasnego stylu jest jego sugestywność, społeczna skuteczność i pożyteczność. Jasność i prostota – największe estetyczne zalety stylu – są także najważniejszymi warunkami jego społecznego oddziaływania”³⁴⁸.

Naruszenie normy estetycznej w języku jest wynikiem rozpowszechniania się pewnych negatywnych zjawisk językowych³⁴⁹, do których można zaliczyć: „prostactwo, schamienie wyrazu, widoczne w skłonności do słów, wyrażań i metafor rubasznych, ordynarnych, nieprzyzwoitych, niekiedy wstrętnych”³⁵⁰. Z. Klemensiewicz pisze, że „mają one dowodzić swobody, lekceważenia konwenansu językowego,

³⁴⁷ W. Doroszewski, *Kryteria...*, s. 44.

³⁴⁸ *Ibidem*, s. 47.

³⁴⁹ Por. Z. Klemensiewicz, *O niektórych grzechach głównych przeciw mowie ojczystej*, „Język Polski” 1960, XL, s. 154-158.

³⁵⁰ *Ibidem*, s. 156.

fantazji, krzepy. W każdym języku każdej epoki płynie taki nurt niecenzuralny, a niektóre jego elementy przesiąkają do języka ogólnego, a tam się w pewnym sensie sublimując i nobilitując, ożywiają go, chronią przed martwością, sztywnością i sztucznością eufemizmów drętwej mowy. Ale w używaniu tego dosadnego słownictwa, w nazywaniu różnych przedmiotów i czynności po imieniu, bez osłonek, jest potrzebny pewien umiar. W nim to się objawia kultura języka, czy może ściślej kultura mówiącego³⁵¹.

Warto również wskazać na te walory wypowiedzi, które czynią ją szlachetną, porządną, doskonałą, nie zrównaną, mistrzowską. Podnoszą one w ten sposób jakość i stosowność przekazu oraz zwiększają kulturę porozumiewania się rozmówców. Znajomość norm językowych w zachowaniach społecznych objawia się we wrażliwości i subtelności językowej, w „wyczuleniu na wszelkiego rodzaju naruszenia językowego porządku”, „dobrych obyczajów językowych, zwalczaniu „chuligaństwa i prymitywizmu językowego”, które „rażą prostactwem i bezwstydem, niekiedy nawet wstrętnym ekshibicjonizmem”, tępieniu „grubiańskiej dosadności i słownictwa, „przykrych i zenujących” sposobów mówienia, reagowania na „drwiny z kulturowych wymogów obyczajowych”³⁵².

Powyższe rozważania skłaniają do stwierdzenia, że estetyczna funkcja języka usprawnia zarówno sferę psychiczną, jak i duchową (kulturową) człowieka. Pozwala zachować dobre obyczaje językowe i podtrzymywać właściwy poziom troski o język ojczysty we wszystkich jego przejawach. Estetyka decyduje o poziomie języka wypowiedzi, o jego normie i wartościach.

Kultura słowa jest także „dyscypliną normatywną, wartościującą, językoznawczą, która formułuje normy właściwego posługiwania się językiem, [...] zgodnie z tendencjami rozwojowymi języka, z interesami narodu, z normami estetycznymi”³⁵³. Proponuje ona, aby zagadnienia dotyczące kultury języka rozważać w kontekście etyki słowa³⁵⁴. Wskazuje

³⁵¹ *Ibidem*.

³⁵² Z. Klemensiewicz, *Kultura języka*, [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969, s. 10-12.

³⁵³ J. Puzynina, *O zasadach...*, s. 66.

³⁵⁴ Por. *ibidem*.

także na możliwość nazwania kultury języka kulturą wypowiedzi, kontaktu językowego lub też kulturą słowa³⁵⁵, jeśli służyć będzie komunikacji międzyludzkiej³⁵⁶.

Kultura słowa wykazuje wiele powiązań z problemami aksjologicznymi w języku. Ujawniają się one „1) w opisach a) tekstu (formułowanego w języku przedmiotowym), b) języka – z punktu widzenia występujących w nim typów ocen i norm; 2) w lingwistycznych rozważaniach wartościujących systemy językowe lub ich części z określeniem jednych z nich jako lepszych, innych jako gorszych bądź na osi czasowej, bądź też w badaniach typologicznych; 3) na poziomie wartościowań lingwisty związanych z: a) ustaleniem normy określonego języka, b) opisem stosunku faktów tekstowych do normy rozumianej jako wzorzec z ich oceną oraz c) ewentualnymi wskazówkami poprawnościowymi”³⁵⁷.

Dla językoznawcy praca nad kulturą języka jest „badaniem i opisywaniem świadomości językowej użytkowników języka, zdając sobie sprawę z tego, jak wartościują oni fakty językowe i tekstowe; tworzy przy tym teksty a) deskryptywne lub b) oceniające postawy użytkowników języka, bądź wreszcie c) formułujące postawy wobec sposobu mówienia; [...] może a) streszczać prace językoznawcze, zawierające elementy oceny, b) poddawać ocenie wszelkiego rodzaju teksty językoznawcze, [...], może planować i postulować działalność naukową, a także d) formułować postulaty metodologiczne wobec różnych dyscyplin lingwistycznych [...]”³⁵⁸.

Kultura słowa odwołuje się również do aspektów aksjologicznych z uwzględnieniem problematyki sprawności językowej³⁵⁹. Włączając w krąg swoich zagadnień problemy związane z etyką, estetyką i aksjologią słowa, staje się kulturą międzyludzkiej komunikacji. Pogląd ten wynika z tego, że język, oprócz przekazywania wartości (prawdy i dobra), jest narzędziem interpretacji świata, przekazywania informacji

³⁵⁵ Por. *ibidem*.

³⁵⁶ J. Puzynina, *Słowo...*, s. 117.

³⁵⁷ *Ibidem*, s. 82-83.

³⁵⁸ *Ibidem*, s. 83.

³⁵⁹ Por. M. Bugajski, *Pół wieku kultury...*, rozdz. 4, 8, 13.

niekiedy w sposób niewłaściwy, bo służący złu (kłamstwu i manipulacji). Teorie kultury języka M. Bugajski proponuje zatem analizować w powiązaniu z zagadnieniami językoznawstwa normatywnego. Zdaniem językoznawcy, funkcja estetyczna może usprawnić oddziaływanie na język poprzez szerzenie pozytywnych wzorców językowych, kształtowanie skutecznej, sprawnej i funkcjonalnej polszczyzny oraz szerzenie logicznego myślenia w języku.

Z estetycznego punktu widzenia pożądana jest taka forma kultury słowa, która buduje kulturę międzyludzką komunikacji. Nie powoduje negatywnych stanów emocjonalnych. Wzmacnia i rozwija sferę duchową oraz poznawczą człowieka. Pozwala uzmysłowić sobie takie wartości w języku, które decydują o właściwym, poprawnym i kulturalnym porozumiewaniu się oraz te, które realizują zasadę prawdy w języku. Estetyka języka służy poznaniu rzeczywistości w sposób godny i prawdziwy, a zarazem subtelny i „dyplomatyczny”. Jest ona praktyczną formą realizacji kultury języka. Waloryzowanie przekazów językowych wymaga wskazania norm i wartości, które regulowałyby pozytywną ocenę poznawczą i jakościową każdego komunikatu.

Znaczeniu wartości w kulturze języka i myśleniu społecznym była poświęcona konferencja zorganizowana w Lublinie w dniach 26-28 października 2000 roku. Pokłosiem tej konferencji jest tom *Język w kręgu wartości*³⁶⁰. Zaprezentowane w nim referaty w większości wskazują na to, że wartości tworzą kulturę słowa w wymiarze indywidualnym i narodowym. Nadają one sens rzeczywistości pozajęzykowej, w której coraz wyraźniej obserwuje się łamanie norm kulturowo-językowych. Negatywne zmiany w zachowaniach językowych są wynikiem liberalizacji stosunku do norm aksjologicznych tkwiących w języku.

Kultura słowa jako „działalność zmierzająca do udoskonalenia języka i rozwinięcia umiejętności posługiwania się nim w sposób poprawny i sprawny”³⁶¹ dostrzega również istotną funkcję estetyki w komunikacji społecznej. Szczególnie pożądanymi elementami kultury języka, wpływającymi na jakość estetyczną wypowiedzi są: świadomość

³⁶⁰ *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2003.

³⁶¹ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *op. cit.*, t. I, s. 58-59.

zróżnicowania stylistycznego środków językowych oraz ich pragmatycznej wartości; kompetencja językowa, pozwalająca na krytyczne (właściwe i stosowne) użycie form językowych; sprawność językowa, przejawiająca się w odpowiednim doborze środków językowych w zależności od formy i treści wypowiedzi.

6. POLITYKA JĘZYKOWA JAKO FORMA TROSKI O ESTETYKĘ SŁOWA

Poglądy Jana Baudouina de Courtenay stały się asumptem do rozważań nad polityką językową. Twierdzi on, że „puryzm gramatyczny, czyli dbałość o tak zwaną „czystość językową”, o ile utrzymany jest w pewnych karbach i nie wyradza się w maniactwo, musi się kierować wskazówkami językoznawstwa teoretycznego”³⁶². Ważne wydaje się więc zaprezentowanie ważnych przedsięwzięć i stanowisk w dziedzinie polityki językowej, które wywarły istotny wpływ na kształtowanie się estetycznej postawy wobec słowa. Przedstawione zostaną tylko opinie, mające podstawowe znaczenie dla upowszechnienia estetycznej normy w języku, którą kształtuje praca nad podniesieniem kultury umysłowej społeczeństwa i nad wartością słowa w języku.

Politykę językową uznaje za przejaw pedagogiki językowej. Celem jej jest „człowiek władający mową ojczystą z całą świadomością i wysiłkiem, by ona odzwierciedlała wiernie pełnię jego życia duchowego; który ocenia też wartość estetycznego działania mowy; który wobec nieuchronnych wątpliwości i wahań potrafi się zdobyć na świadomy, krytyczny wybór; który dąży do zdobycia pewnych przekonań językowych”³⁶³. Dążenie zaś pedagoga językowego polega na „wychowaniu czynnego, myślącego użytkownika mowy ojczystej, żywiącego dla niej także szacunek i przywiązanie; użytkownika, który by dbał o najlepszą postać swego mówienia dla samej uciechy, jaką ono daje poprzez świadomy wysiłek, oraz dla szlachetnej ambicji doprowadzenia tą swoją postawą do wzniesienia się na wysoki poziom kultury, nakładający pewne obowiązki”³⁶⁴.

³⁶² Cytat za A.A. Zdaniukiewiczem, [w:] *Z zagadnień kultury języka*, Warszawa 1973, s. 14.

³⁶³ Z. Klemensiewicz, *Poprawność i polityka językowa*, „Poradnik Językowy” 1947, s. 45.

³⁶⁴ *Ibidem*, s. 45-46.

Właściwie prowadzona działalność popularyzatorska rozszerza świadomość, zachęca i pobudza do starannego i dbałego używania języka oraz uzmysławia wartość i funkcje słowa w kontaktach społecznych. „Człowiek, rozumiejący znaczenia słowa w kulturze, daje świadectwo swej wysokiej kulturze osobistej”³⁶⁵.

Polityka językowa uwzględnia działania zmierzające do poprawy funkcjonowania języka tam, gdzie odgrywa on istotną rolę komunikacyjną. Z tego względu istotne znaczenie ma refleksja nad wypowiedzią danym słowem, poczucie językowe, czystość i poprawność językowa, właściwy dobór środków językowych ze względu na styl i uwarunkowanie emocjonalne wypowiedzi³⁶⁶.

Zakres omawianemu tu pojęciu nie wyznacza tylko praca nad językiem, ograniczająca się do formowania norm i zakazów. Taki sposób postępowania może ograniczyć twórczość i oryginalność w języku, a tym samym zahamować naturalny rozwój języka. Zagrożeniem dla kultury umysłowej społeczeństwa jest zaniechanie pracy nad kulturą języka³⁶⁷. Właściwie ukształtowana postawa myślowa uzdalnia do stosownego zachowania językowego w różnych sytuacjach i umożliwia poprawne budowanie językowego obrazu świata³⁶⁸.

Polityka językowa jest utożsamiana także z celami patriotyczno-kulturowymi (język jest znakiem przynależności narodowej) oraz estetyczno-komunikacyjnymi (poprawność gramatyczna wypowiedzi ułatwia osiągnięcie zamierzonej intencji wypowiedzi)³⁶⁹.

O celowości działań kulturalnojęzykowych wypowiedział się również Stanisław Dubisz. Twierdził on, że „niezbędne jest prezentowanie nie tylko wykończeń i błędów językowych, ale – przede wszystkim – pokazywanie, na czym polega estetyka w stosowaniu języka na

³⁶⁵ Z. Klemensiewicz, *Poprawność i pedagogika językowa*, [w:] Z. Klemensiewicz, *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, Warszawa 1982, s. 778-779.

³⁶⁶ Por. S. Szober, *Na straży języka...*, s. 374.

³⁶⁷ Por. W. Doroszewski, *Językoznawstwo a kultura umysłowa społeczeństwa*, „Poradnik Językowy” 1967, z. 1, s. 1-5.

³⁶⁸ Por. W. Doroszewski, *Cele Towarzystwa Kultury Języka*, „Poradnik Językowy” 1967, z. 2, s. 57-66.

³⁶⁹ Por. W. Pisarek, *Poczucie językowe...*, s. 148.

przykładach pozytywnych³⁷⁰. Zdaniem tego językoznawcy przyczyniają się one do upowszechnienia się właściwych (świadomych) zachowań językowych. Wpływają na poprawność językową, podnoszą poziom kultury języka, pielęgnując przede wszystkim dobre wzorce językowe w tekstach medialnych i w dyskusjach publicznych³⁷¹. Można zatem powiedzieć, że istotnym przejawem polityki językowej jest zjawisko puryzmu, zgodnie z którym należy oceniać kierunek rozwoju języka tak, aby chronić go przed niewłaściwymi i niedopuszczalnymi elementami językowymi.

Za podstawę polityki językowej uznaje się dążenie do uporządkowania ocen normatywnych w zakresie słownictwa, co pozwoliłoby uczynić wypowiedź bardziej wzorową³⁷².

Ze względu na stan współczesnej polszczyzny ożywienie działalności politycznojęzykowej jest w pełni uzasadnione³⁷³. Poziom kultury i estetyki języka budzi coraz więcej zastrzeżeń normatywnych. W mediach można zaobserwować brak wrażliwości na kulturę słowa, co w konsekwencji prowadzi do jej patologii. Przekazy medialne zawierają chaos myślowy, nielogiczność przekazywanych treści. Pod względem językowym są konstruowane (wypowiadane) niestarannie, niedbale. Język mediów, który najsilniej kształtuje szkodliwe i nieestetyczne nawyki mówiących, dowodzi obojętności Polaków wobec potrzeby właściwego używania języka. Złe przyzwyczajenia językowe kaleczą myślenie o rzeczywistości pozajęzykowej oraz wypaczają właściwe o niej mówienie. Niepokój budzi stopniowa aprobata nieestetycznego wyrażania myśli w mowie i w piśmie przez użytkowników polszczyzny. Współczesne

³⁷⁰ Por. S. Dubisz, *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988, s. 109.

³⁷¹ Teksty tworzone przez osoby publiczne mają ogromny wpływ na upowszechnianie się poprawności językowej i jakości mówienia o rzeczywistości pozajęzykowej.

³⁷² Por. H. Satkiewicz, *O zasadach aktualnej polityki językowej*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 3, s. 163-166.

³⁷³ Por. A.A. Zdaniukiewicz, *Kilka krytycznych uwag i propozycji w sprawie rozwoju kultury języka i zasad kodyfikacji norm językowych*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 4, s. 260-263.

wypowiedzi oficjalne lub nieoficjalne wyróżnia wulgarne, prymitywne, prostackie słownictwo. Mamy więc do czynienia z pauperyzacją zachowań językowych. Współczesny marazm językowy ogarnął także formy wypowiedzi. Niełatwo jest wskazać przykład tekstu w mediach imponującego nieszablonowością użytych środków i konstrukcji językowych, nietypowością (oryginalnością) prezentowanych treści, niebanalnością i niestereotypowością spostrzeżeń. Nie może być pozytywnie odebrany tekst, którego język jest pretensjonalny, prymitywny, wymyślny, powoduje nieczytelność przekazu, wywołuje nieestetyczne doznania wrazeniowe.

Na szczególną uwagę zasługuje sformułowany przez Stanisława Gajdę *Program polskiej polityki językowej*, zgodnie z którym działalność politycznojęzykowa wynika z potrzeby uznania „pewnych wartości, które stają się podstawą dla określenia celów (ideałów) zachowań służących zaspokajaniu potrzeb językowych (komunikacyjnych) jednostek i społeczności”³⁷⁴.

Celem programu polityki językowej jest przeciwdziałanie zagrożeniom językowo-kulturowym, do których zalicza: „zachwianie komunikacyjne hierarchii odmian języka, przejawiające się spadkiem prestiżu języka literackiego w komunikowaniu publicznym na rzecz odmian kolokwialnych i środowiskowych oraz tolerancję wobec językowej agresji, wulgarności itp.; obniżanie w życiu społecznym rangi kultury wysokiej i wzmacnianie pozycji kultury popularnej i populistycznej, co łączy się z wychowaniem nosicieli polszczyzny jako użytkowników kodu ograniczonego, o niskim stopniu alfabetyzacji funkcjonalnej, niezdolnych do podjęcia różnych ról społeczno-językowych; serwilizm kulturowy i językowy, przejawiający się w bezkrytycznym przejmowaniu obcych (głównie amerykańskich) elementów kulturowo-językowych; ksenofobiczny puryzm narodowy, odrzucający wszystko, co obce”³⁷⁵.

Działania polityki językowej uwzględniają także rozwijanie odpowiedzialności za stan polszczyzny, troskę o system języka ojczystego,

³⁷⁴ J.S. Gajda, *Program polskiej polityki językowej*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 5-6, s. 1-10.

³⁷⁵ Por. *ibidem*, s. 3.

bogactwo, piękno i funkcjonowanie jego środków w pełnej żywotności. Stawiają wymagania również użytkownikom języka, którzy powinni prezentować bogatą osobowość językową, być dobrze przygotowani do wszechstronnego udziału w komunikacji (w mowie i piśmie)³⁷⁶. Dla estetyki słowa ważne są kierunki polityki językowej, które – jak to wynika z poglądów S. Gajdy – powinny uwzględniać umiarkowany liberalizm, humanistyczną postawę wobec języka oraz sprawność językową³⁷⁷.

W związku z demokratyzacją życia i kulturotwórczą funkcją słowa w mediach czynności polityki językowej zostały ukierunkowane także na nobilitację języka literackiego³⁷⁸, upowszechnianie kodu rozwiniętego, eliminowanie trywialnych, tandetnych, prymitywnych wypowiedzi, które zakłócają ład komunikacyjny³⁷⁹.

Ze względów estetycznych w programie polityki językowej znalazły się postulaty przeciwdziałania komercjalizacji poprzez promowanie i ochronę kultury wysokiej i afirmowanie w mediach kodu rozwiniętego, prymitywizacji i wulgaryzacji języka publicznego, zwiększenia wymagań wobec języka osób występujących publicznie, pomijania opinii sformułowanych bełkotliwie, wulgarnie, niedopuszczanie wypowiedzi naruszających zasady dobrego wychowania³⁸⁰.

Proponuje się również rozpatrywanie polityki językowej w kontekście językowej lojalności, którą jest „wierność językowej tradycji, dbałość o autonomię języka, działanie na rzecz jego witalności i mocy”³⁸¹. Ponieważ polityka językowa jest częścią polityki kulturalnej, wobec tego zadaniem jej jest przeciwstawienie się obowiązującym modom, przerwania błogiej pasywności, działanie wbrew językowej

³⁷⁶ Por. *ibidem*, s. 5.

³⁷⁷ Por. *ibidem*, s. 4.

³⁷⁸ Jest to pogląd bliski S. Szoberowi, który uznaje za wzór sprawności komunikatywnej w mowie i piśmie użycie norm i zwyczajów języka literackiego. Mowa warstw wykształconych jest dla niego probierzem poprawności językowej narodu. Por. S. Szober, *Na straży języka...*, Warszawa 1937, s. 33.

³⁷⁹ G. Majkowska, *Media jako podmiot i przedmiot polityki językowej*, [w:] *Polska polityka językowa...*, s. 125-134.

³⁸⁰ Por. *ibidem*, s. 133.

³⁸¹ *Ibidem*, s. 134.

inercji i wygodnictwu, a także upowszechnianie dobrych wzorów językowych³⁸².

O problemach polityki językowej szeroko dyskutowano na konferencji zorganizowanej w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w styczniu 1976 roku³⁸³. Warto przedstawić kilka najważniejszych wypowiedzi, tam zaprezentowanych, które potwierdzają zależność między celowymi działaniami dotyczącymi kształtowania stosunku społeczeństwa do języka a estetyką słowa.

A. Furdal uważa, że zbyt wiele są troski i wysiłki o „poprawność konstrukcji gramatycznych i czystość leksykalną”³⁸⁴, jeżeli zagrożona jest egzystencja języka.

Bardzo charakterystyczna jest wypowiedź H. Kurkowskiej. Sugeruje ona, aby w zakresie polityki językowej weszły przede wszystkim te zagadnienia, które są najważniejsze w kulturze języka, a związane ze sprawnością językową, z umiejętnością budowania logicznych, spójnych, jasnych wypowiedzi³⁸⁵. Zwraca też uwagę na konieczność upowszechnienia normy wzorcowej, która jest zwierciadłem tradycji językowej.

Podobne poglądy reprezentuje Witold Cienkowski. Stwierdza on, że dodatkowe trudności przy formułowaniu ocen poprawnościowych sprawia brak świadomości w zakresie stopnia szkodliwości błędów, usterek i uchybień językowych, które mogą zniekształcić tekst, wywołać efekty komiczne i utrudnić (lub uniemożliwić) zrozumienie komunikatu. Zapobieganie błędom językowym nie może mieć uzasadnienia wyłącznie w postawie purystycznej. Za podstawową tendencję w działalności normatywnej należy uznać „dbałość o sprawność i estetykę języka”³⁸⁶. Szczególnie rozumiana troska o poprawność językową

³⁸² *Ibidem*.

³⁸³ Syntezą przemyśleń z tego spotkania jest publikacja „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, pod red. W. Lubasia.

³⁸⁴ A. Furdal, *Językoznawstwo a zagadnienia egzystencji języka*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 10.

³⁸⁵ Por. H. Kurkowska, *Polityka społeczna a zróżnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 25.

³⁸⁶ Por. W. Cienkowski, *Sprawność językowa, błąd językowy, usterki i zakłócenia*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 55.

powinna obejmować usuwanie zakłóceń językowych, rozwijanie kompetencji pragmatycznej nadawcy i odbiorcy.

Teorię normatywną i ortoepię powinno się, zdaniem Ireny Bajerowej, uznać za priorytety w polityce językowej³⁸⁷. Nie bez znaczenia dla zagadnień poprawnościowych, zdaniem językoznawczyni, jest opinia społeczna, dotycząca wyboru właściwych wariantów językowych spośród innych.

Władysław Lubaś dostrzegł dwoistość problemu puryzmu w polityce językowej. Raz przez to, że przyczynia się do czystości w języku, po drugie – propaguje złe wzory myślenia o języku³⁸⁸. Stwierdza on, że polityka językowa powinna kontrolować i regulować stan normy we wszystkich „typach kontaktu językowego”, które wynikają z indywidualnej sprawności i świadomości językowej użytkowników polszczyzny³⁸⁹.

F. Nieckula zwraca uwagę na to, że w każdym akcie językowym można poddać ocenie poprawnościowej plan treści i plan wyrażania. Uważa on, że należałoby wówczas zwrócić szczególną uwagę na to, „czy dla danych elementów znaczeniowych użyto prawidłowo wyrazów oraz czy dane wyrazy zostały zorganizowane w tekście zgodnie z zasadami gramatyki, czyli regułami budowy języka”³⁹⁰. Podkreśla również, że poprawność językowa każdej wypowiedzi wynika ze sprawności systemowej.

Za główną zasadę polityki językowej, według W. Pisarka, należy uznać regułę upowszechniania dobrych wzorów językowych, a w mniejszym stopniu usuwanie błędów. Jednocześnie zaznacza on, że trudno jest zmieniać nawyki Polaków. Są oni skłonni uznać za przykładne te formy, które dominują w ich środowisku, niż te, które są zalecane

³⁸⁷ Por. I. Bajerowa, *Aktualne problemy polityki językowej*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 32.

³⁸⁸ Por. W. Lubaś, *Opinia społeczna a polityka językowa*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 38-45.

³⁸⁹ Por. W. Lubaś, *Spoleczna rola języka a polityka językowa*, „Zaranie Śląskie” 1975, XXXVIII, s. 235-253.

³⁹⁰ Por. F. Nieckula, *Od gramatyki normatywnej do glottopolityki*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 67.

w słownikach. Dostrzega także konieczność wykorzystywania w polityce językowej metod socjolingwistycznych w celu popularyzowania właściwych postaw wobec języka³⁹¹. Wskazuje na konieczność „systematycznego publicznego piętnowania oczywistych nadużyć językowych”³⁹². Taka sugestia językoznawcy mogłaby zaradzić rozchwianiu normy językowej, ograniczyć rozpowszechnianie chamstwa, głupoty, niedorzeczności w języku oraz powstrzymać ujawniającą się niekiedy nieuzasadnioną niechęć do rodzimych konstrukcji językowych. Pozwoliłoby to na upowszechnianie się polszczyzny zrozumiałej, bo funkcjonalnej i skutecznej.

Postulowano również włączenie w program polityki językowej zagadnień związanych z pracą z żywym słowem – doskonaleniem wymowy, jej poprawnością i sprawnością artykulacyjną³⁹³. Konieczność takiej postawy wynika z umiłowania języka ojczystego, który w dobie powszechnej demokratyzacji stał się nie tylko niekomunikatywny, ale co gorsza niechlujny i bełkotliwy.

Za ważny i skuteczny sposób oddziaływania na estetykę słowa należy uznać politykę językową³⁹⁴. Celem jej, zgodnie z rządowym programem ochrony języka z 1982 r., jest troska o najwyższą wartość słowa w życiu publicznym i zbiorowym. Uznano w nim za konieczne

³⁹¹ Por. W. Pisarek, *Poczucie językowe, znajomość językowa i praktyka językowa*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 73-79.

³⁹² *Kultura języka dziś*, pod red. W. Pisarka, H. Zgółkowej, Poznań 1995, s. 262.

³⁹³ J.R. Bujański, *Kultura żywego słowa a edukacja narodowa*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, s. 121-130.

³⁹⁴ Głównymi ośrodkami upowszechniającymi działalność kulturalnojęzykową są: Komisja Języka oraz Towarzystwo Miłośników Języka. Przeznaczeniem ich jest rozpowszechnianie wiedzy o kulturze oraz „krzewienie rozumnej miłości do języka polskiego, opartej na znajomości jego zasad, rozwoju, znaczenia oraz na rozumieniu zjawisk językowych w ogóle”. *Encyklopedia języka polskiego...*, s. 401. Ważne jest również stanowisko Towarzystwa Języka Polskiego, które za cel stawia sobie zapobieganie niepokojącym zmianom, mogącym znacząco utrudnić porozumiewanie się użytkowników polszczyzny. Nie można zapomnieć o powołaniu przez prezesa PAN we wrześniu 1996 r. Rady Języka Polskiego, która wspiera pragmatyczne aspekty kultury słowa.

zapobieganie wszelkim zjawiskom deformującym rozwój „języka żywego, poprawnego, precyzyjnego”³⁹⁵.

Refleksję nad niepokojącą sytuacją języka w życiu publicznym, stwarzającą zagrożenie dla porozumiewania się społecznego, podjęto również na Kongresie Kultury Języka Polskiego w Szczecinie w 1986 r.³⁹⁶. Aby ten stan zmienić, zdaniem uczestników kongresu, warto czuwać nad jakością myślenia w języku, która kształtuje wypowiedzi „piękne i prawdziwe”³⁹⁷.

Bardzo charakterystycznym przykładem działań polityczno-językowych jest apel Komisji Kultury Słowa Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, który ukazał się w „Życiu Warszawy” 11 lutego 1992 r.³⁹⁸. Autorzy tego tekstu chcieli w ten sposób nadać właściwą rangę kulturze słowa oraz rozbudzić wśród użytkowników języka refleksję nad stanem polszczyzny³⁹⁹. Zaznaczono w nim bardzo wyraźnie, że język jest elementem kultury narodowej i powinien być pielęgnowany ze względów etycznych, estetycznych, poznawczych i tradycyjnych. Komisja Kultury Słowa zwróciła uwagę na zatrważające zjawiska obniżania się poziomu kultury słowa w Polsce. Zaliczono do nich: wulgaryzację, agresję słowną, liberalizację norm językowych, nadmierne (nieuświadomione) wyzyskiwanie obcego słownictwa, niedostateczne przygotowanie językowe osób biorących czynny udział w życiu publicznym i mających wpływ na kształtowanie sprawności językowej przyszłych pokoleń. Niepokojącym wnioskiem zawartym w apelu było stwierdzenie o braku poszanowania dla kultury słowa i etykiety językowej, które powinny być normą obowiązującą współmówców w komunikacji

³⁹⁵ *Słowa piękne i prawdziwe*, pod red. S. Urbańczyka, Warszawa 1987, s. 139-149.

³⁹⁶ Warto zaznaczyć, że środowisko krytycznie odniosło się do postanowień i idei kongresu.

³⁹⁷ *Ibidem*, s. 291.

³⁹⁸ *O kulturze słowa w Polsce*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 8, s. 603-604. Por. *Odezwa w sprawie poprawności językowej*, „Język Polski” 1961, s. 237-238 oraz *W obronie języka polskiego*, „Język Polski” 1961, s. 238-240.

³⁹⁹ O znaczeniu apelu Komisji Kultury Słowa świadczą liczne głosy aprobaty Polaków dla takiej formy podnoszenia kultury języka. Por. *Odpowiedzi na apel Komisji Kultury Słowa TNW*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 8, s. 605-606.

społecznej. W apelu Komisja Kultury Słowa wyraziła też pogląd o niskiej świadomości językowej mówiących, odzwierciedlającej się w sposobie opisywania i postrzegania świata za pomocą słów. Postulowała również „ważność kultury języka jako elementu ogólnego wykształcenia, przygotowania do racjonalnego i godnego udziału w życiu społecznym”⁴⁰⁰.

Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci była także tematem konferencji zorganizowanej w dniach 14-16 IX 1998 roku w Kazimierzu nad Wisłą. To spotkanie naukowe pozwoliło doprecyzować i rozszerzyć funkcjonujące definicje polityki językowej. Uznano, że przez politykę językową należy rozumieć „zasady i sposoby postępowania w odniesieniu do języka oraz jego używania i działania za pomocą języka”⁴⁰¹. Potwierdzono również, iż język jest podstawowym elementem tożsamości narodowej, wyznacznikiem tradycji, najważniejszym środkiem służącym do porozumiewania się w obrębie określonej społeczności. Wymieniono także istotne zagrożenia dla jakości i rozwoju polszczyzny takie, jak: upowszechnianie się wypowiedzi, które ujawniają zubożenie języka, prymitywizm myślowy, brak świadomej umiejętności używania słowa w różnych sytuacjach społecznych, przewaga komunikatów, w których udział środków niewerbalnych przeważa nad konstrukcjami słownymi, bezkrytyczne podporządkowanie języka funkcjom środków masowego przekazu oraz marazm językowy użytkowników polszczyzny⁴⁰².

Nie sposób pominąć znaczenia Ustawy o języku polskim z 7 października 1999 roku. We wstępie do niej czytamy: „Język polski stanowi podstawowy element narodowej tożsamości i jest dobrem narodowej kultury”⁴⁰³. W świetle tej ustawy przejawy ochrony języka polskiego to: „dbanie o poprawne używanie języka i doskonalenie sprawności językowej jego użytkowników oraz stwarzanie warunków do właściwego

⁴⁰⁰ *O kulturę słowa w Polsce*, s. 603.

⁴⁰¹ Jej organizatorami byli: Komisja Kultury Języka i Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. M. Rzeszutko, Ustalenia konferencji „*Polityka językowa na przełomie tysiącleci*”, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999, s. 172.

⁴⁰² Por. *Polska polityka...*, s.172.

⁴⁰³ Dz. U. 90/1999 z dnia 8 listopada 1999 roku poz. 999.

rozwoju języka jako narzędzia międzyludzkiej komunikacji; przeciwdziałanie jego wulgaryzacji; szerzenie wiedzy o nim i jego roli w kulturze, upowszechnianie szacunku dla regionalizmów i gwar, a także przeciwdziałanie ich zanikowi; promocja języka polskiego w świecie; wspieranie nauczania języka polskiego w kraju i za granicą⁴⁰⁴.

Rozważane zagadnienia pozostają stale w kręgu zainteresowań językoznawców, o czym świadczy konferencja, która odbyła się w dniach 21-23 października 2004 roku w Kamieniu Śląskim *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, zorganizowana przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Komitet Językoznawstwa PAN, Towarzystwo Kultury Języka oraz Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego. Teoretyczną refleksję nad znaczeniem polityki językowej podjął tam m.in. M. Bugajski. Wyraził on opinię, że najważniejszym celem polityki komunikacyjnojęzykowej powinien być „język oraz zasięg jego oddziaływania na sposoby komunikowania pozamedialnego”⁴⁰⁵.

Po przeanalizowaniu niektórych rozstrzygnięć w zakresie polityki językowej można dojść do wniosku, że sterowanie rozwojem języka i starania o utrzymanie wysokiego poziomu kompetencji mówiących nabierają właściwego znaczenia we współczesnej polszczyźnie. Sprzyjają one poprawności komunikatywnej, estetyce odbioru tekstów oraz wzmacniają efektywność wypowiedzi i nadzorują językową sprawność systemową, sytuacyjną i pragmatyczną.

Polityka komunikacyjnojęzykowa w swojej działalności praktycznej (popularyzatorskiej) obejmuje zakres badań, właściwy lingwistyce normatywnej. Można powiedzieć, że „celem zewnętrznym lingwistyki normatywnej jest popularyzacja wiedzy i oddziaływanie na język, co się dzieje poprzez transmisję ustaleń teoretycznych do świadomości użytkowników języka oraz ich aplikację w kulturze języka”⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ *Ibidem*.

⁴⁰⁵ Por. M. Bugajski, *Przeszłość i przyszłość polityki językowej w Polsce*, [w:] *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, pod red. S. Gajdy, A. Markowskiego, J. Porayskiego-Pomsty, Warszawa 2005, s. 74-81.

⁴⁰⁶ M. Bugajski, *Między kulturą języka a lingwistyką normatywną*, [w:] *O trudnym łatwo. Materiały sesji poświęconej popularyzacji nauki*, pod red. J. Miodka i M. Zaśko-Zielińskiej, Wrocław 2002, s. 32-39.

ZAKOŃCZENIE

Nieuwzględnienie wartości estetycznej słowa niszczy jakości poznawcze świata prezentowanego w języku. Zharmonizowanie konstrukcji językowych, ekspresja estetyczna oraz sposób kształtowania opisywanego fragmentu rzeczywistości wynika ze szlachetności myśli, wycucia stylistycznego, zgodności i wzajemnego dopełniania się walorów poznawczych i artystycznych. Wartość semantyczna słowa, jego bogactwo znaczeniowe oddziałuje na emocje odbiorcy, jego myślenie, wyobrażenie. Angażuje ono go w refleksję nad pięknem słowa. Pozwala wniknąć w głębszy zamysł estetyczny wypowiedzi oraz nadać jej właściwe znaczenie.

Dochodzenie do istoty estetyki w komunikacji społecznej wydaje się w pewnym sensie skomplikowane, ponieważ jest ona trudna do uchwycenia, konceptualizacji, obiektywnie niewyczuwalna, czasami abstrakcyjna, nielogiczna, budząca wątpliwości. Estetyka nie jest w pełni wyrażalna. Niemożliwe jest przedstawienie niezmiennych reguł odbioru zjawisk estetycznych, ponieważ nie ma powszechnego piękna ani uniwersalnej brzydoty. Można jedynie zwrócić uwagę na te przejawy estetyki słowa, które są szczególnym sposobem realizacji dobra i piękna w języku lub wyrażają piękno w sposób prowokacyjny. Warto jednak zaznaczyć, że wyobrażenie o estetyce w języku bywa często ambiwalentne. Dwuwartościowość uczuć, towarzysząca postrzeganiu zjawisk estetycznych, wynika z tego, że te same fragmenty świata realnego, opisane w języku, mogą wywołać rozmaite oraz niespodziewane wrażenia i przeżycia u różnych użytkowników języka.

Pojawia się zatem problem wskazania kryterium ocen estetycznych, którego motywacją byłaby przede wszystkim chęć uczynienia z języka wartości oraz podkreślenia, że zawiera on w sobie ideę piękna. Wymiar estetyczny słowa określa sposób istnienia norm i wartości obowiązujących w języku. Kryterium estetyczne, choć trudne do określenia,

staje się podstawą rozumienia języka, który zawiera w sobie informacje o duchowym, kulturowym i poznawczym sensie każdej wypowiedzi. Prowokuje ono jednocześnie użytkowników polszczyzny do intelektualnego namysłu nad wartością słowa. Wskazuje na walor kulturalności, stosowności, ciekawości, skuteczności oraz konwencji poetyckiej wypowiedzi. Tworzy również poczucie sensu i logiczności przekazu.

Za estetycznością przekazu przemawia także odpowiednie użycie środków językowych, wycucie ich harmonii semantycznej, konwencja użycia tropów poetyckich oraz umiejętność ich odczytania w tekście. Kształtują one poczucie smaku, tworzą nastrój wypowiedzi. Jakość słowa, będąca nośnikiem wartości aksjologicznych, jest szczególnie widoczna w genologicznym ujęciu aktów mowy. Wydobywanie walorów języka ze struktury tekstu wskazuje na istotne znaczenie całego przesłania wypowiedzi. Przestrzeganie reguł użycia trafnych i istotnych środków wyrazowych wzmacnia znaczenie estetyczne przekazu. Przełamywanie stałych, konwencjonalnych zasad budowy komunikatu nie powinno naruszać funkcji komunikatywnej i emotywniej wypowiedzi. Zharmozowanie emocjonalne środków wyrazu z całością treści odsłania możliwość kształtowania estetycznej formy komunikatu. Wzmacnia ono jednocześnie kreatywną moc słowa, która wydobywa sens naddany przekazu. Impresjonistyczna i ekspresjonistyczna poetyka aktów językowych wyraża bogactwo myśli nadawcy, wskazuje także na jego mentalność i osobowość. Estetyka słowa w przekazach językowych zwiększa kulturę odbioru i ma znaczenie dla kształtowania się stosunku do wartości słowa.

WYKAZ CYTOWANEJ I WYKORZYSTANEJ LITERATURY

- Adorno Th. W., *Teorie estetyczne*, [w:] *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny?*, t. I, Warszawa 1987.
- Ajdukiewicz K., *Obraz świata a aparatura pojęciowa*, [w:] K. Ajdukiewicz, *Język a poznanie*, t. I, Warszawa 1985.
- Anusiewicz J., *Lingwistyka kulturowa*, Wrocław 1995.
- *Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata*, [w:] *Potoczność w języku i kulturze*. „Język a kultura” 1992, t. V.
 - *Pragmatyka lingwistyczna a kultura języka*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10.
- Arystoteles, *Poetyka*, Wrocław 1983.
- Austin L.J., *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne*, Warszawa 1993.
- Awdziejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Kraków 1987.
- Bachtin M., *Dialog, język, literatura*, pod red. E. Czaplejewicza, E. Kasperkiego, Warszawa 1983.
- *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa 1986.
 - *Problemy literatury i estetyki*, Warszawa 1982.
- Bajerowa I., *Aktualne problemy polityki językowej*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
- *Mówić poprawnie, lecz swobodnie*, [w:] *Wybór tekstów do nauki o języku polskim dla studentów dziennikarstwa*, pod red. W. Gruszczyńskiego, G. Majkowskiej, H. Satkiewicz, Warszawa 1988.
 - *Piękno contra piękno*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1997, nr 30.
- Balcerzan E., *Brzydkie słowa w literaturze pięknej*, „Nurt” 1966, nr 4.
- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2000.
- Barańczak A., *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*, Wrocław 1993.
- Bartmiński J., *O pewnej różnicy między językiem pisanym a mówionym (zasada minimalizacji wyboru)*, „Prace Filologiczne” 1974, t. XXV.
- *Odmiany i style języka miarą bogactwa kultury*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001.
 - *Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 1-2.

- Bartol-Jarosińska D., *Zróżnicowanie społeczeństwa a norma językowa*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 4.
- Bartosiak M., *Dramatyzacja w tekście a (multi) medialność*, [w:] *Tekst w mediach*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2002.
- Baudouin de Courtenay J., *O języku polskim*, Warszawa 1984.
- Binkley T., *Czym jest estetyka?*, [w:] *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny?*, t. I, Warszawa 1987.
- Bogusławski A., *Sprawy słowa*, Warszawa 1994.
- Boniecka B., Panasiuk J., *O języku audycji radiowych*, Lublin 2001.
- Borkowski I., *Teoretyczne podstawy normatywnej oceny języka polityki i ich praktyczne wykorzystanie w językoznawstwie współczesnym*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 8-9.
- Bralczyk J., *Co się nosi w mówieniu?*, „Polityka” 2004, nr 20.
- *Język na sprzedaż*, Warszawa 1996.
- *Język w prasie*, [w:] *Dziennikarstwo i jego konteksty*, pod red. Z. Bauera, E. Chudzińskiego, Kraków 1991.
- *Manipulacja językowa*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, pod red. Z. Bauera, E. Chudzińskiego, Kraków 2000.
- *O językowych zwyczajach polskiej reklamy*, [w:] *Polszczyzna 2000*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999.
- *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwości ocen sądów*, Katowice 1978.
- Brzostkowski M., *Język reklamy w prasie*, „Studia Językoznawcze” 1979, t. IV.
- Brzozowski P., *Relacje między wartościami w świetle badań dyferencjałem semantycznym*, [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. „Język a kultura” 1991, t. II.
- Bugajski M., *Genologiczne uwarunkowania komunikatu językowego*, [w:] *Genealogia i konteksty*, pod red. Cz. Dutki, Zielona Góra 2000.
- *Język jako element interakcji kulturowych*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 6.
- *Językoznawstwo normatywne*, Warszawa 1993.
- *Kilka uwag o współczesnej komunikacji medialnej*, „Prace Filologiczne” 2000, t. XLV.
- *Kryterium uzualne w społecznym działaniu językoznawcy*, „Język Polski” 1989, LXIX, z. 3-5.
- *Między kulturą języka a lingwistyką normatywną*, [w:] *O trudnym łatwo. Materiały sesji poświęconej popularyzacji nauki*, pod red. J. Miodka i M. Zaśko-Zielińskiej, Wrocław 2002.
- *Nazwy ulic jako znaki językowe*, *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. „Język a kultura” 1991, t. II.
- *Niektóre formy grzecznościowe w języku bułgarskim i polskie ich odpowiedniki*, „Język Polski” 1993, z. 1-2.

- *O praktycznym zastosowaniu kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 4.
- *Przeszłość i przyszłość polityki językowej w Polsce*, [w:] *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, pod red. S. Gajdy, A. Markowskiego, J. Porayskiego-Pomsty, Warszawa 2005.
- *Pół wieku kultury języka w Polsce 1945-1995*, Warszawa 1999.
- *Przejawy snobizmu w komunikacji językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 3.
- Bujański J.R., *Kultura żywego słowa a edukacja narodowa*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
- Bula D., *O sposobach zwracania się do rozmówcy*, [w:] *Z problemów współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Wróbel, Katowice 1985.
- Buttler D., *Dobór wyrazów a komunikatywność tekstu*, „Poradnik Językowy” 1969, z. 10.
- *Kategorie semantyczne leksyki polskiej*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
- *Komizm i teoria dowcipu językowego*, „Przegląd Humanistyczny” 1965, z. 1.
- *Komunikatywność języka tekstów prasowych*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 9-10.
- *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny*, [w:] *Język literacki i jego warianty*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982.
- *Niektóre cechy normy leksykalnej*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 3.
- *O sprawdzianach poprawności językowej w zakresie słownictwa*, „Poradnik Językowy” 1972, z. 9.
- *Polski dowcip językowy*, Warszawa 2001.
- *Słownictwo środowiskowo-emocjonalne we współczesnej polszczyźnie*, „Poradnik Językowy” 1957, z. 1-2.
- *Z zagadnień kodyfikacji współczesnej polszczyzny*, „Poradnik Językowy” 1982, z. 6.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., *Kultura języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa 1970-1971 i póź.
- Buttler D., Satkiewicz H., *Dynamizm zmienności współczesnej polszczyzny a polityka kodyfikacyjna*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 9-10.
- Caillois R., *Odpowiedniości i styl*, Warszawa 1967.
- Chłopicki W., *O humorze poważnie*, Kraków 1995.
- Chromańska M., *Żywe metafory w języku dzisiejszej prasy*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 2, cz. 1.
- *Żywe metafory w języku dzisiejszej prasy*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 3, cz. 2.

- Cienkowski W., *Postawy Polaków wobec zagadnień poprawności językowej. Z socjologii i psychologii kultury języka*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 7-8.
- *Sprawność językowa, błąd językowy, usterki i zakłócenia*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
- Coclewicz W., *Język telewizji polskiej jako przykład opracowanej odmiany polszczyzny mówionej*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Croce B., *Zarys estetyki*, Warszawa 1961.
- Cybulski M., *Pan i sługa. Niektóre społeczne uwarunkowania zmian w polskich obyczajach językowych*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. Język na pograniczach*, nr 11, Warszawa 1985.
- Dabert D., *Czytelnik uwiedziony* (1), „Odra” 1999, z. 2.
- *Czytelnik uwiedziony* (2), „Odra” 1999, z. 3.
- *Gniewny język prawicy*, „Odra” 1997, z. 10.
- *Mowa kontrolowana. Szkice o języku publicznym w Polsce po 1989 roku*, Poznań 2003.
- Data K., *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?*, [w:] *Uczucia w języku i w tekście. „Język a kultura”* 2000, t. XIV.
- Dąbkowski G., *O normie potocznej*, „Poradnik Językowy” 1989, z. 5.
- Dąbrowska A., *Eufemizmy mowy potocznej*, [w:] *Potoczność w języku i w kulturze. „Język a kultura”* 1992, t. V.
- *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1994.
- *Poprawność ortograficzna a zrozumiałość tekstu*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 7.
- *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa 1998.
- *Tekstowe sygnały wprowadzenia eufemizmów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1991, t. XLVI.
- *Zniekształcenia obrazu rzeczywistości poprzez użycie pewnych środków językowych*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1990.
- Dąbrowska E., *Stylistyka intertekstualna a efekt parodii*, [w:] *Świat humoru*, pod red. S. Gajdy i D. Brzozowskiej, Opole 2000.
- Dąbrowski S., *Literatura i literackość. Zagadnienia, spory i wnioski*, Kraków 1977.
- Didier J., *Słownik filozofii*, Libraire Larousse, 1984.
- Dobrzyńska T., *Metafory wartościujące w publicystyce i wypowiedziach polityków*, [w:] *Kreowanie świata w tekstach*, pod red. A. Lewickiego, R. Tokarskiego, Lublin 1995.
- Doroszewski W., *Cele Towarzystwa Kultury Języka*, „Poradnik Językowy” 1967, z. 2.

- *Funkcja poznawcza języka a inne jego funkcje*, „Poradnik Językowy” 1968, z. 1.
- *Językoznawstwo a kultura umysłowa społeczeństwa*, „Poradnik Językowy” 1967, z. 1.
- *Kryteria poprawności językowej*, Warszawa 1950.
- *O funkcji poznawczo-społecznej języka*, Warszawa 1973.
- *O języku obcym, ale tak jak u nas*, „Poradnik Językowy” 1973, z. 2.
- *O kulturę słowa*, t. II, Warszawa 1968.
- *Wśród słów, wrażeń i myśli. Refleksje o języku polskim*, Warszawa 1966.
- *Zagadnienia ogólne*, [w:] *O kulturę słowa. Poradnik językowy*, t. I, Warszawa 1964.
- Dubisz S., *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988.
- Dudzik M., *Kształtowanie kultury wyrażania uczuć i wartości. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 1983.
- Dunaj B., *Kategoria oficjalności*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- *Odmiana oficjalna i nieoficjalna języka mówionego*, [w:] *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*, pod red. B. Dunaja, Kraków 1981.
- *Sytuacja komunikacyjna a zróżnicowanie polszczyzny mówionej*, „Język Polski” 1965, z. 2-3.
- *Tendencje rozwojowe leksyki polskiej*, [w:] *Współczesna leksyka*, cz. 1, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2001.
- Dunaj B., Przybylska R., Sikora K., *Język na co dzień*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999.
- Durozoi G., Roussel A., *Filozofia. Słownik. Pojęcia i postaci. Problemy*, Warszawa 1997.
- Duszak A., *O potrzebie udanej komunikacji*, [w:] *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, Warszawa 2005.
- Dyczewski A., *Kultura w procesie przemian*, Lublin 1993.
- Dylematy transformacji prasy polskiej 1989-1993*, pod red. A. Słomkowskiej, E. Chudzińskiego, Kraków 2000.
- Dyszak A., *O tytule tygodnika „Tele Tydzień” i o innych wyrażeniach z tele*, „Język Polski” 1994, z. 4-5.
- Dz. U. 90/1999 z dnia 8 listopada 1999 roku poz. 999.
- Dziemidok B., *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Warszawa 2002.
- *Katharsis jako kategoria estetyczna*, „Studia Estetyczne” 1971, cz. I, t. VIII.
- *Katharsis jako kategoria estetyczna*, „Studia Estetyczne” 1972, cz. II, t. IX.
- *Sztuka, wartość, emocje*, Warszawa 1992.

- *Teoria przeżyć i wartości estetycznych w polskiej estetyce dwudziestolecia międzywojennego*, Warszawa 1980.
- Eco U., *Historia piękna*, Poznań 2005.
- *Semiotyka życia codziennego*, Warszawa 1998.
- Elias N., *Przemiany obyczaju w cywilizacjach Zachodu*, Warszawa 1980.
- Elzenberg H., *Wartość i człowiek. Rozprawy z humanistyki i filozofii*, Toruń 1966.
- Encyklopedia filozofii*, pod red. T. Hondericha, t. I, Poznań 1998.
- Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucali, Wrocław 1999.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1999.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976.
- Eseje o pięknie. Problemy estetyki i teorii sztuki*, pod red. K. Wilkoszewskiej, Warszawa 1988.
- Estetyka filozoficzna współczesności*, pod red. K. Wilkoszewskiej, Kraków 2000.
- Estetyka w świecie. Wybór tekstów*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 1991.
- Etyka międzyludzkiej komunikacji*, pod red. J. Puzyniny, Warszawa 1993.
- Filozofia. Leksykon PWN*, pod red. G. Pyszczka, W. Łagodzkiego, Warszawa 2000.
- Fiut J.S., *Media i dziennikarstwo na przełomie wieków*, Warszawa 1997.
- Fokkema D.W., *Zagadnienie uogólnienia i sposobu wartościowania literatury*, „Pamiętnik Literacki” 1985, z. 4.
- Formy estetyzacji przestrzeni publicznej*, pod red. J.S. Wojciechowskiego, A. Zeidler-Janiszewskiej, Warszawa 1998.
- Frankowska M., *Frazeologia i metaforyka w tekstach politycznych lat 1989-1993*, [w:] *Język polityki a współczesna kultura polityczna*. „Język a kultura” 1994, t. XI.
- Frankowski S., *Frazeologia i metaforyka potoczna w nagłówkach prasowych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, „Filologia Polska” 1977, t. XII.
- Frye N., *Konteksty wartościowania literatury*, „Pamiętnik Literacki” 1985, z. 4.
- Funkcje języka i wypowiedzi*. „Język a kultura” 1991, t. IV.
- Furdal A., *Językoznawstwo a zagadnienia egzystencji języka*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
- *Językoznawstwo otwarte*, Wrocław 2000.
- *Poetycka a komunikatywna funkcja języka*, „Sprawozdania Opolskiego TPN”, Wyd. II Języka i Literatury za lata 1967-1969, Opole 1970.
- *Ważniejsze zasady językoznawstwa normatywnego*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1971, t. VIII.

- *Znaki językowe i ich funkcje*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1971, t. VIII.
- Furgalska A., Lebda R., Urban K., *Z zagadnień języka telewizji*, [w:] *Studia i szkice o współczesnej polszczyźnie*, pod red. H. Wróbla, Katowice 1982.
- Gajda S., *Program polskiej polityki językowej (rozważania wstępne)*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- *Program polskiej polityki językowej*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 5-6.
- *Teoretyczne problemy kultury języka*, „Poradnik Językowy” 1979, z. 9.
- Galard J., *Śmierć sztuk pięknych*, [w:] *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny*, t. I, Warszawa 1987.
- Galasiński D., *Czy przestrzeganie reguł konwersacyjnych zawsze sprzyja udatności akty mowy*, „Polonica” 1994, t. XVI.
- Galewicz W., *W kręgu aksjologicznych zagadnień estetyki*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- Galczyńska A., *Honoryfikatywne zróżnicowanie aktów mowy w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 2-3.
- Gałecki J., *Problematyka estetyki. Przedmiot i metoda*, Kraków 1962.
- Garczyński S., *Sztuka rozmowy*, Warszawa 1962.
- Gawęda E., Urban K., Zabieralski K., *O pewnym typie illokucji – toasty*, „Socjolingwistyka” 1982, t. IV.
- Głowiński M., *Literackość muzyki – muzyczność literatury*, [w:] *Pogranicza i korespondencje sztuk*, pod red. T. Cieślakowskiej, J. Sławińskiego, Wrocław 1980.
- *Mimesis językowa w wypowiedzi literackiej*, „Pamiętnik Literacki” 1980, z. 4.
- *Odbiór, kontekst, styl*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków-Warszawa 1975.
- Godani S., *Co powiedzieć lub napisać? Właściwe słowa na każdą okazję*, Warszawa 2004.
- Gołaszewska M., *Aksjologia estetyki*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- *Artysta – dzieło – odbiorca. Problematyka społecznej recepcji malarstwa współczesnego*, „Kultura i Społeczeństwo” 1965, t. IX, nr 4.
- *Człowiek w zwierciadle sztuki. Studium z pogranicza estetyki i antropologii filozoficznej*, Warszawa 1977.
- *Estetyka genologii. Aksjologiczny aspekt podziałów rodzajowych w literaturoznawstwie*, [w:] *Genologia i konteksty*, pod red. Cz. Dutki, Zielona Góra 2000.
- *Estetyka i antyestetyka*, Warszawa 1984.
- *Estetyka na tle antropologii filozoficznej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Filozoficzne” 1972, nr 2.

- *Estetyka pięciu zmysłów*, Warszawa 1997.
- *Estetyka rzeczywistości*, Warszawa 1984.
- *Fascynacja złem. Eseje z teorii wartości*, Warszawa 1994.
- *Filozoficzne podstawy krytyki literackiej*, Warszawa 1963.
- *Kultura estetyczna*, Warszawa 1979.
- *Metafizyka wartości*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, pod red. S. Sawickiego, W. Panasa, Lublin 1986.
- *O naturze wartości estetycznych*, Kraków 1986.
- *Poetyka idei ogólnych*, Kraków 1994.
- *Problem eksplikacji artystycznej*, „Studia Estetyczne” 1965, t. II.
- *Problem ekspresji w estetyce*, „Studia Estetyczne” 1971, t. I.
- *Rola języka w przeżyciu estetycznym dzieła sztuki*, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 3.
- *Świadomość estetyczna*, Warszawa 1970.
- *Świadomość piękna. Problematyka genezy, struktury, funkcji i wartości w estetyce*, Warszawa 1970.
- *Święto wiosny. Ekoestetyka. Nauka o pięknie natury*, Kraków 2000.
- *W poszukiwaniu porządku świata*, Warszawa 1987.
- *Zarys estetyki. Problematyka metody, teorii*, Kraków 1986.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994.
- *Kultura słowa a sprawność komunikacyjna*, „Polonistyka” 1991, z. 7.
- *O ekspresywności języka*, Lublin 1981.
- *Pojęcie językowego znaku ekspresywnego*, „Prace Językoznawcze” 1978, nr 91.
- *Pojęcie sprawności językowej*, „Socjolingwistyka” 1992, nr 1, z. 11.
- *Wartościowanie rzeczywistości w podstawowym zasobie leksykalnym polszczyzny i socjolektach*, [w:] S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997.
- Graff P., *O procesie wartościowania i wartościach estetycznych*, Warszawa 1970.
- Gricz H.P., *Logika i konwersacja*, „Przegląd Humanistyczny” 1972, z. 6.
- Grochowski M., *Przekleństwo i wulgaryzm jako kwantyfikatory pragmatyczne jednostek leksykalnych*, „Acta Universitatis, Nicolai Copernici”. „Filologia Polska” 1991, z. 36.
- *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 1995.
- Grodziński E., *Niezwykłe właściwości zwykłych czasowników*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 2.
- *Rola formuł grzecznościowych w językach współczesnych*, „Poradnik Językowy” 1977.
- *Wypowiedzi performatywne*, Wrocław 1980.
- Gruszecka A., *O powieści*, [w:] *Problemy teorii literatury w Polsce powojennej*, pod red. H. Markiewiczza, Wrocław 1982.

- Grybosiova A., *Demokratyzacja i nobilitacja języka po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Przemiany współczesnej polszczyzny*, pod red. S. Gajdy, Z. Adamiżyna, Opole 1994.
- *Forma ty i pan (-i) w kontaktach społecznych*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 2.
 - *Inteligentki język familijny jako zwierciadło sytuacji wewnętrznojęzykowej*, [w:] *Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór tekstów*, pod red. K. Handke, Wrocław 1991.
 - *Jak rozumieć kreatywny charakter języka?*, [w:] *Kreowanie świata w tekstach*, pod red. A.M. Lewickiego, R. Tokarskiego, Lublin 1995.
 - *Język wtopiony w rzeczywistość*, Katowice 2003.
 - *Językowe wykładniki intencji wypowiedzi*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1989, z. 42.
 - *Językowe wyznaczniki oficjalności aktu mowy w audycjach radiowych i telewizyjnych*, [w:] *Wybór tekstów do nauki o języku polskim dla studentów dziennikarstwa*, pod red. W. Gruszczyńskiego, G. Majkowskiej, H. Satkiewicz, Warszawa 1988.
 - *Liberalizacja społecznej oceny wulgaryzmów*, [w:] *Człowiek – dzieło – sacrum*, pod red. S. Gajdy, H. Sibeczko, Opole 1998.
 - *Modern Polish*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 8.
 - *Nowe sytuacje – nowe zachowania grzecznościowe*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 2.
 - *Obelga jako akt mowy*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 5-6.
 - *Percepcja sygnałów obcości wyrazów w pokoleniu średnim Polaków*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 6.
 - *Przełamywanie tradycji kulturowo-językowej w polszczyźnie medialnej*, [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, pod red. S. Gajdy, K. Rymuta, U. Żydek-Bednarczuk, Opole 2002.
 - *Przyczyny zamian w polskim systemie adresatywnym*, [w:] *Język w mieście. Problemy kultury i poprawności*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Łódź 1998, z. 37.
 - *Rola anegdoty w pragmatyngwistyce*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 3.
 - *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*, [w:] *Podstawowe problemy i pojęcia*. „Język a kultura” 1991, t. I.
 - *Składniki znaczeń leksemów a interpretacja semantyczno-pragmatyczna*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 3-4.
 - *Struktura semantyczna wyrażenia ekspresywnych*, „Prace Językoznawcze” 1978, nr 91.
 - *Uwagi o współczesnych regułach kontaktu władzy ze społeczeństwem*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, pod red. E. Jędrzejko, Katowice 1998.

- *O współczesnym stosunku do normy językowej. Uwagi dyskusyjne*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 8-9.
- *Zmiany świadomości językowej współczesnych Polaków*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 1.
- *Grzeczność nasza i wasza*, pod red. M. Marcjanik, Warszawa 2005.
- Grzegorek A., *Próba treściowego opisu świata wartości i jej etyczne konsekwencje*, Wrocław 1983.
- Grzywaczewski D., *Słowa sztandarowe i potępiane w wybranych tekstach publicystycznych*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 5.
- Guz B., *Język wchodzi w grę – o grach językowych na przykładzie sloganów reklamowych, nagłówków prasowych i tekstów graffiti*, „Poradnik Językowy” 2001, z. 10.
- Hałas B., Wojciechowska A., *Kontekst a innowacje leksykalne w prasie*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 8-9.
- *Sposoby pozyskiwania czytelnika prasowego za pomocą środków językowych*, „Prace Komisji Językoznawczej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1997, t. XXVI.
- Handke K., *Wulgaryzmy w języku Polek XX w.*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna. Materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*, pod red. Cz. Łapicza, Toruń 1994.
- *Polski język familijny*, Warszawa 1995.
- *Kategoria oczekiwań odbiorcy a wartościowanie dzieł literackich*, [w:] *Problemy odbioru i odbiorcy*, pod red. T. Bujnickiego, J. Sławińskiego, Wrocław 1977.
- *Komunikacyjne nośniki wartości w lekturze dzieła literackiego*, „Polonistyka” 1996, z.1.
- *Styl artystyczny*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001.
- *Wulgaryzmy w języku Polek XX wieku*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna. Materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*, pod red. Cz. Łapicza, Toruń 1994.
- Habrajska G., *Skuteczność słowa informacji prasowej z perspektywy odbiorcy*, [w:] *Skuteczność słowa w działaniach politycznych i społecznych*, pod red. E. La-skowskiej, Bydgoszcz 1999.
- Herbert Z., *Potęga smaku*, [w:] *89 wierszy*, Kraków 2001.
- Hester M.B., *Obrazowość i wolne skojarzenia*, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 3.
- Hirsch E.D., *Uprzywilejowane kryteria wartościowania literatury*, „Pamiętnik Literacki” 1985, z. 4.
- Hołowka T., *Myslenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*, Warszawa 1996.

- Honowska M., *Język prasy – osobliwy twór socjalny*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1972, t. XXX.
- Humor europejski*, pod red. M. Abramowicza, D. Bertranda, T. Stróżyńskiego, Lublin 1994.
- Huszcza R., *Honoryfikatywność – gramatyka czy pragmatyka?*, [w:] *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne*, pod red. J. Sambor, J. Linde-Usiekniewicz, R. Huszczy, Warszawa 1993.
- *Czy honoryfikatywność jest w języku polskim kategorią gramatyczną?*, [w:] *Język – teoria – dydaktyka. Materiały IV konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, Kielce 1980.
- *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Warszawa 1996.
- *Jeszcze o honoryfikatywności polskich zaimków osobowych*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 6.
- *O gramatyce grzeczności*, „Pamiętnik Literacki” 1980, LXXI, z. I.
- Idzikowska M., *Kilka uwag o nazwach polskich mediów*, [w:] *Mowa rozświetlona myślą*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1999.
- Ignatowicz-Skowrońska I., *Wulgaryzmy w opowiadaniach Marka Nowakowskiego*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. II, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 2003.
- Ingarden R., *O dziele literackim*, Warszawa 1960.
- *O estetyce filozoficznej*, „Studia Estetyczne” 1970, t. III.
- *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966.
- *Studia z estetyki*, t. III, Warszawa 1970.
- *Wykłady i dyskusje z estetyki*, Warszawa 1981.
- *Zagadnienie systemu jakości estetycznie doniosłych*, [w:] *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966.
- Jachimowska K., *Funkcje frazeologizmów i ich przekształceń formalno-znaczeniowych w tekstach telewizyjnych*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Jachnow H., *Funkcje językowe i ich układ hierarchiczny*, [w:] „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego XV” 1987.
- Jadacka M., *Wpływ mediów na złagodzenie kryteriów poprawności słowotwórczej*, [w:] *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, G. Majkowskiej, Warszawa 1999.
- Jadacki J.J., *Kultura semiotyczna języka powszedniego*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 3.
- *W sprawie granic odpowiedzialności za słowo*, „Studia Filologiczne” 1985, nr 8-9.
- Jakobson R., *Poetyka w świetle językoznawstwa*, „Pamiętnik Literacki” 1960, z. 2.

- Jakubowska Z., *O społeczny charakter norm poprawnościowych (pamięci Profesora Jana Tokarskiego)*, „Poradnik Językowy” 1983, z. 8.
- Jaworski A., *Formy zwracania się do drugich w wojsku*, „Język Polski” 1980.
- Jędrzejko E., Kita M., *Słowa grzeczne i serdeczne, czyli o języku życzliwym na co dzień i od święta*, Warszawa 2002.
- Język a Kultura. Tom jubileuszowy*, pod red. Anny Dąbrowskiej, Wrocław 2008.
- Język i styl naszych polityków*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 5-6, cz. I.
- Język i styl naszych polityków*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 7, cz. II.
- Język narzędziem myślenia i działania. Materiały z konferencji zorganizowanej z okazji 100-lecia „Poradnika Językowego”*, pod red. W. Gruszczyńskiego, Warszawa 2002.
- Język trzeciego tysiąclecia*, pod red. G. Szpili, Kraków 2000.
- Język w komunikacji*, pod red. G. Hebrajskiej, t. I-III, Łódź 2001.
- Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2003.
- Język w mediach elektronicznych*, pod red. J. Podrackiego i E. Wolańskiej, Warszawa 2008.
- Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- Język zwierciadłem kultury*, pod red. H. Zgółkowej, Poznań 1988.
- Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999.
- Jurowski M., *Problematyka badań nad językiem radia*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2.
- Kaczor M., *Kilka uwag o estetyce językowej w życzeniach okolicznościowych*, [w:] *Zielonogórskie seminaria polonistyczne*, pod red. S. Borawskiego, J. Brzezińskiego, Zielona Góra 2000.
- *Komunikowanie o wartościach w tytułach artykułów prasowych*, [w:] *Jazyková komunikácia v 21. staroči*, Banská Bystrica 2001.
- *Ważniejsze stanowiska wobec etyki słowa*, [w:] *Między słowem a obrazem. Filologia Polska 3*, pod red. K. Smużniaka, Zielona Góra 2007.
- *Tabu a estetyka językowa*, „Język Polski” 2003, z. 1.
- *Udramatycznienie wypowiedzi w tekstach medialnych a estetyka komunikacji*, [w:] *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*, Banská Bystrica 2004.
- Kaczyński Z., *Miejsce pozdrowień wśród wypowiedzi językowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Folia Linguistica 8, 1983.
- Kajtoch W., Kołodziej J., Płaneta P., *Język czasopism dla młodzieży: świat, wartość, perswazja*, [w:] J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, *Język w mediach masowych*, Warszawa 2000.

- *Młdzież edukuje się sama albo o antyestetyce muzyki w czasopismach subkultury metalowców*, [w:] *Media a edukacja*, Poznań 1997.
- *Odlotowe bez dwóch zdań! Kultura języka, stylu, perswazji w czasopismach dla młodzieży*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1999, z. 3-4.
- *Świat prasy alternatywnej w świetle jej słownictwa*, Kraków 1999.
- Kamińska-Szmaj I., *Humor w wypowiedziach polityków (wesolość na sali sejmowej)*, [w:] *Świat humoru*, pod red. S. Gajdy, D. Brzozowskiej, Opole 2000.
- *Język wiadomości prasowych przed rokiem 1989 i po roku 1989*, „Poradnik Językowy” 2001, z. 1.
- Kamiński S., *Jak uporządkować rozmaite koncepcje wartości?*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, pod red. S. Sawickiego, W. Panasa, Lublin 1986.
- Kawiecki P., Piekarski R., *Zagadnienia estetyki współczesnej. Sztuka, wartości, poznanie*, Gdańsk 1994.
- Kąkolewski K., *Wokół estetyki faktu*, „Studia Estetyczne” 1965, t. II.
- Kimta J., *Wartość, dzieło, sens. Szkice z filozofii kultury artystycznej*, Warszawa 1975.
- Kita M., *Ekspansja potoczności*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1178, pod red. A. Kowalskiej, A. Wilkonia, Katowice 1991.
- *„O złych myślach” osób publicznych*, [w:] *Świat humoru*, pod red. S. Gajdy i D. Brzozowskiej, Opole 2000.
- *Perswazyjne użycie języka potocznego w kontakcie ogólnym*, [w:] *Z problemów współczesnego języka polskiego*, pod red. A. Wilkonia, J. Warchali, Katowice 1993.
- Klebanowska B., *Czy to dobre wzory?*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 10.
- Klemensiewicz Z., *O niektórych grzechach głównych przeciw mowie ojczystej*, „Język Polski” 1960, XL.
- *Higiena językowego obcowania*, „Język Polski” 1965, z. 1.
- *Kultura języka*, [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969.
- *Miłośnictwo języka w dziejach polszczyzny*, [w:] *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961.
- *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, Warszawa 1982.
- *O niektórych grzechach głównych przeciwko mowie ojczystej*, „Język Polski” 1960, z. 2.
- *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1953.
- *Poprawność i pedagogika językowa*, [w:] *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, Warszawa 1982.
- *Poprawność i pedagogika językowa*, Warszawa 1947.
- *Poprawność i polityka językowa*, „Poradnik Językowy” 1947.
- *Usługowa funkcja języka*, [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969.

- *W sprawie polityki językowej*, „Język Polski” 1947, z. 1.
- *W trosce o język polski*, „Prasa Współczesna i Dawna” 1959, nr 1-2.
- *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969.
- Kmita J., *Sztuka i świat wartości*, [w:] *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*, pod red. M. Tyszkowej, B. Żurakowskiego, Warszawa-Poznań 1984.
- Kniaginina M., *Język wiadomości prasowych*, Kraków 1966.
- Pisarek W., *Język informacji prasowej*, Kraków 1966.
- Kobzdej A., *Twórczość, czyli zwalczanie estetyki*, „Studia Estetyczne” 1963, t. II.
- Koj L., *Uwagi o funkcjach języka i mowy*, [w:] *Funkcje języka i wypowiedzi*. „Język a kultura” 1991, t. IV.
- Kołodziej J., *Dobro, zło i inne wartości w czasopiśmie młodzieżowym*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2000, z. 1-2.
- Kołodziejek E., *Język jako wykładnik wartości, normy i wzorów w wybranych subkulturach*, [w:] *Interdyscyplinarność i semiotyka w kulturze i nauce*, Szczecin 1996.
- *Kilka uwag o kryterium zwyczaju językowego*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10.
- Komunikaty Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk*, nr 2/2004.
- Koneczna H., *O roli uczuciowej tzw. zaimków konwencjonalnych*, „Poradnik Językowy” 1948, z. 1.
- Korolko M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998.
- Kostyrko T., *O kulturze artystycznej*, Warszawa 1985.
- Kowalik K., *Sposoby wzbogacania słownictwa*, „Język Polski” 1986, LXVI, z. 1-2.
- Kowalikowa J., *Wulgaryzmy we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia*, pod red. G. Szpili, Kraków 2000.
- *Znaczenie i funkcja wyrazów tzw. brzydkich we współczesnej polszczyźnie mówionej i pisanej*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Kozarzewska E., *Elementy wartościujące w wypowiedziach oznaczających zachowania językowe*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 5-6.
- Koziara S., Spólnik A., *Formy adresatywne w języku współczesnych tekstów homiletycznych*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Kozłowska K., *Język i jego poprawność jako wartości społeczne*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 6.
- Krawiec L., *Komizm w nagłówkach prasowych*, „Poradnik Językowy” 1989, z. 9-10.
- Kreja B., *O języku reklamy: opozycja my – ty*, „Język Polski” 1994, z. 2.

- Kryzys estetyki?*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 1983.
- Krzyszowski T.P., *O funkcjach języka, czyli o potędze słów*, „Język Polski” 1995, z. 4-5.
- *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń 1999.
- Krzyżanowski J., *Sztuka słowa*, Warszawa 1972.
- Kubisz-Mędrała Z., *Zwroty adresatywne w polskiej telewizji w latach siedemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Język Polski” 2001, z. 3.
- Kucharski E., *Kompozycja literacka. Jej istota i badanie*, [w:] *Problemy teorii literatury w Polsce powojennej*, pod red. H. Markowskiego, Wrocław 1982.
- *O metodzie estetycznej rozbioru dzieł literackich*, „Pamiętniki Literacki” 1923, XX.
- Kudra B., *Rola aluzji leksykalnej w procesie tworzenia nowego słownictwa politycznego (na przykładzie współczesnej prasy)*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- *Sposoby powstawania prasowych okazjonalizmów politycznych*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 8.
- *Tekst prasowy a konwencja stylistyczna i postawa badacza*, [w:] *Mowa rozświetlona myślą*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1999.
- Kultura języka dziś*, pod red. W. Pisarka, H. Zgólkowej, Poznań 1995.
- Kultura w kręgu wartości*, pod red. L. Dyczewskiego, Lublin 2000.
- Kurcz I., *Język a reprezentacja świata w umyśle*, Warszawa 1977.
- *Psycholingwistyka*, Warszawa 1976.
- *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa 2000.
- Kurkowska H., *O funkcjach tekstu*, „Biuletyn Ośrodka Kultury Mowy” 1974, t. I.
- *Polityka społeczna a zróżnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny*, „Socjolingwistyka” 1977, t. I.
- *Polszczyzna ludzi myślących*, Warszawa 1991.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska*, Warszawa 2001.
- Kurowicki J., *Fotografia jako zjawisko estetyczne*, Toruń 1999.
- *Kultura jako źródło piękna*, Warszawa 1997.
- *Miraże świadomości estetycznej*, Warszawa 1982.
- Kuryło E., *Wartościowanie w leksyce potocznej*, [w:] „Socjolingwistyka” 1997, t. X.
- Kuryło E., Urban K., *Językowe wyznaczniki prestiżu i jego braku we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, pod red. S. Gajdy, K. Rymuta, U. Żydek-Bednarczuk, Opole 2002.
- Kuryło E., Urban K., *Przejawy normy kulturowej w językowym obrazie interakcji*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 4.

- Kurzowa Z., *Wyrazy modne i natrętne*, „Język Polski” 1978, z. 3.
- Lacey A.R., *Słownik filozoficzny*, Poznań 1986.
- Lande J., *W sprawie polityki językowej*, [w:] *Polszczyzna piękna i poprawna*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław 1966.
- *W sprawie polityki językowej*, „Język Polski” 1947.
- Laskowska E., *Wartościowania w języku potocznym*, Bydgoszcz 1992.
- Leksykon filozofii klasycznej*, pod red. J. Herbuta, Lublin 1997.
- Leksykon filozofii współczesnej*, pod red. J. Herbuta, Lublin 1997.
- Lelewicz J., *Retoryka kategorii osobowych*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej, E. Janusa, Wrocław 1983.
- *Komunikacja językowa i literacka*, Wrocław 1975.
- *Retoryka kategorii osobowych*, [w:] *Tekst i zadanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janusa, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- *Semantyczne wyznaczniki lektury*, Wrocław 1977.
- *Społeczny kontekst faktu literackiego a funkcje lektury*, „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 4.
- Lemcke K., *Estetyka*, Warszawa 1900.
- Leszczyński Z., *Szkice o tabu językowym*, Lublin 1988.
- *Wyraz postawy wartościującej w języku naturalnym*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- Lewinson J., *Słownik seksualizmów polskich*, Warszawa 1999.
- Ligara B., *Rytuał zachowania językowego w rozpoczynaniu programów telewizyjnych*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Lizak J., *Funkcja i semantyka wartości związków frazeologicznych w czasopiśmie dla dzieci*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 4.
- *Sposoby wartościowania w reklamie telewizyjnej skierowanej do dzieci*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 8.
- Lubaś W., *Co jest ważne w polskiej polityce językowej?*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- *Kultura językowa Polaków*, [w:] *Język-kultura-społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*, pod red. S. Dubisza, Warszawa 1990.
- *Opinia społeczna a polityka językowa*, „Socjolingwistyka” 1977, t. I.
- *Polszczyzna wobec najnowszych przemian społecznych*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1996.
- *Potoczność i jej przejawy w tekstach słowiańskich*, „Socjolingwistyka” 1988, t. VIII.

- *Rola słownictwa potocznego w polszczyźnie ostatniego dziesięciolecia*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
- *Słownictwo kolokwialne i niekolokwialne. Próba definicji*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
- *Słownictwo potoczne w mediach*, [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- *Społeczna rola języka a polityka językowa*, „Zaranie Śląskie” 1975, XXXVIII.
- Lubecka A., *Wieża Babel „na wspak”. Komunikacja międzyludzka w świecie współczesnym*, „Biuletyn Glottodydaktyczny” 1999, nr 5.
- Łoś J., *Granice puryzmu*, „Język Polski” 1913, z. 1.
- *Swoboda czy swawola*, „Język Polski” 1914, z. 2.
- Mackiewicz J., *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk 1999.
- Macurová A., *O funkcjach społecznych, charakterystyce komunikacyjnej i charakterze językowym masowego przekazu (zwłaszcza tzw. mówionej publicystyce)*, „Język Polski” 1984, z. 2.
- Magdoń A., *Duch zabawy w mediach*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995, z. 36.
- Majkowska G., *Media jako podmiot i przedmiot polityki językowej*, [w:] *Polska polityka językowa na przelomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- *O języku polskiej prasy*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1996.
- *O języku polskiej prasy*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, z. 11/12.
- *O funkcji impresyjnej języka w prasie (techniki oddziaływania perswazyjnego)*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, z. 11/12.
- *O języku mediów*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, pod red. Z. Bauera, Kraków 2000.
- *Z badań nad normą leksykalną współczesnej polszczyzny*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 3.
- Majkowska G., Satkiewicz, H., *Język w mediach*, [w:] *Polszczyzna 2000*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999.
- Małycka A., *Formy adresatywne w wypowiedziach polskich parlamentarzystów*, „Poradnik Językowy” 1998, z. 3.
- Manipulacja w języku*, pod red. P. Krzyżanowskiego, P. Nowaka, Lublin 2004.
- Mańczak-Wohlfeld W., *Uwagi o wpływie języka angielskiego na polszczyznę końca XX w.*, „Język Polski” 1993, z. 4-5.
- Marcjanik M., *Charakterystyka semantyczna predykatów adresatywnych*, „Poradnik Językowy” 1985, z. 9-10.
- *Kreatywna funkcja mowy*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, z. 11/12.

- *O radości nie z serca, lecz z konwencji (grzecznościowej)*, [w:] *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata*, pod red. A. Duszak, N. Pawlak, Warszawa 2005.
- *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997.
- *Proces przewartościowania polskiej grzeczności językowej*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia. Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*, pod red. G. Szpili, Kraków 2002.
- *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001.
- Markiewicz H., *Wartości i oceny w badaniach literackich*, [w:] H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1965.
- Markowski A., *Jak dobrze mówić i pisać po polsku?*, Warszawa 2000.
- *Jawne i ukryte zapożyczenia leksykalne w mediach*, [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro: stan, zadania, szanse, zagrożenia*, <http://www.rjp.pl>
- *Kultura języka polskiego. Teorie. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005.
- *Kategorie potoczności w języku i opisie języka*, [w:] *Potoczność w języku i kulturze*. „Język a kultura” 1992, t. V.
- Markowski A., Pawelec R., *Wielki słownik wyrazów obcych trudnych*, Kraków 2001.
- Markowski A., Podracki J., *Problem kodyfikacji i normalizacji języka polskiego*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- Masłowska E., *Myslenie potoczne w semantyce*, [w:] *Potoczność w języku i w kulturze*. „Język a kultura” 1992, t. V.
- Mayen J., *O komunikatywności języka radiowego*, Warszawa 1983.
- *O stylistyce utworów mówionych*, Wrocław 1972.
- Mayenowa M.R., *Kłopoty współczesnej poetyki*, [w:] *Problemy wiedzy o kulturze. Prace dedykowane Stefanowi Żółknieńskiemu*, pod red. A. Brodzkiej, M. Hopfingera, J. Lalewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław 2000.
- *Tekst, język, poetyka*, Wrocław 1978.
- Mazur J., Rzeszutko M., *Słownictwo „Nie” jako przykład agresji i wulgaryzacji języka we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
- *Tendencje rozwojowe współczesnego języka polskiego*, „Annales UMCS”, Lublin 2000.

- Mielczarek A., *Sposoby rozpoczynania przez prezenterów audycji radiowych*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Miodek J., *Gramatyczne i stylistyczne znaki czasu w mediach*, [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000.
- *Gust w języku*, „Polonistyka” 1999, z. 6.
 - *Jeszcze o sposobach zwracania się do drugich*, „Język Polski” 1980, z. 2-3.
 - *Kultura języka polskiego w teorii i praktyce*, Wrocław 1983.
 - *Odpowiednie dać rzeczy słowo. Szkice o współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1987.
 - *O pewnym stereotypie formalnym nagłówków prasowych*, „Język Polski” 1981.
 - *O teoretycznych podstawach kultury języka i źródłach problemów poprawnościowych*, „Rozprawy Komisji Językowej” 1982, XIII.
 - *Tytuł w tytule jako środek stylistyczny*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1981, XII.
- Miodunka W., *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych*, [w:] *Język polski na świecie*, pod red. W. Miodunki, Warszawa 2001.
- Misiewicz J., *Światopogląd i forma. O artystycznych wartościach literackich*, Lublin 1983.
- Mitosek Z., *Teorie badań literackich*, Warszawa 1995.
- Morawski S., *Czy zmierzch estetyki*, [w:] *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny*, t. I, Warszawa 1987.
- *Estetyka a semantyka*, „Pamiętnik Literacki” 1976, z. 3.
 - *Główne nurty estetyki XX w.*, Wrocław 1992.
 - *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Warszawa 1973.
 - *Zarys układu ocen*, „Studia Estetyczne” 1965, t. II.
- Mosiołek-Kłosińska K., *Jak współcześni Polacy wyobrażają sobie piękną i bogatą polszczyznę?*, „Poradnik Językowy” 2000, z. 1, cz. 1.
- *Jak współcześni Polacy wyobrażają sobie piękną i bogatą polszczyznę?*, „Poradnik Językowy” 2001, z. 2, cz. 2.
 - *Polskie słownictwo okresu 1989-1999 na tle współczesnych zjawisk kulturowych*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
 - *Slogany wyborcze jako wypowiedzi podsumowujące treści głoszone przez polityków (na materiale tekstów z kampanii prezydenckiej 1995 r.)*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, z. 4.
 - *Ślady polskich przemian po 1989 roku w słownictwie ogólnym*, [w:] *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, G. Majkowskiej, Warszawa 1999.

- *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*, Warszawa 2001.
- Mukařovský J., *Estetyczna funkcja, norma i wartość jako fakty społeczne*, [w:] *Wśród znaków i struktur*. Warszawa 1970.
- Muraková A., *O funkcjach społecznych, charakterystyce komunikacyjnej i charakterze językowym masowego przekazu (zwłaszcza tzw. mówionej publicystyce)*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2.
- Mycawka M., *Zwroty adresatywne w tekstach przemówień*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Nauka o pięknie. Rozprawy z pogranicza estetyki, aksjologii ogólnej i antropologii filozoficznej*, pod red. Marii Gołaszewskiej, Kraków 1990.
- Nadwiślański *savoir-vivre*, „Polityka”, 31.07.2004.
- Nieckula F., *Językoznawstwo normatywne a socjolingwistyka*, „Socjolingwistyka” 1980, nr 3.
- *O tzw. kryterium narodowym poprawności językowej*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1987, XV.
- *Od gramatyki normatywnej do glottopolityki*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
- Nitsch K., *Czy można wyrazy obce zastąpić polskimi?*, „Poradnik Językowy” 1907.
- *Pan, ty czy wy?*, „Poradnik Językowy” 1907.
- Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999.
- O języku literatury*, pod red. J. Bubaka, A. Wilkonja, Katowice 1984.
- O języku polskim*, pod red. J. Basarego, M. Szymczaka, Warszawa 1984.
- O języku reklamy: opozycja my – wy. Odpowiedź redakcji*, „Język Polski” 1994, z. 2.
- O kulturę słowa w Polsce*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 8.
- Oblicza nowej duchowości. Dyskusja o funkcjach piękna, dobra i prawdy na przelomie tysiąclecia. Materiały XXIII Ogólnopolskiego Seminarium Estetycznego New Age*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 1995.
- Ochman D., *Prasowe kontaminacje leksykalne (analiza strukturalna)*, „Język Polski” 1997.
- Odczyt prof. dra Witolda Doroszewskiego pt. „Język zwierciadłem świata i twór wyobraźni”*, „Poradnik Językowy” 1971, z. 5.
- Odezwa w sprawie poprawności językowej*, „Język Polski” 1961.
- Odpowiedzi na apel Komisji Kultury Słowa TNW*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 8.
- Okopień-Sławińska A., *Jak formy osobowe grają w teatrze mowy?*, [w:] *Tekst i fabuła*, pod red. Cz. Niedzielskiego, J. Sławińskiego, Wrocław 1979.
- Olbrychy K., *Trzeba wrócić do wielkich słów! (Kilka refleksji pedagoga)*, „Prace Filologiczne” 1998, t. XLIII.

- Olszewska D., *Kilka uwag o frazeologii prasowej*, „Poradnik Językowy” 1988, z. 6.
- Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992.
- Ossowska M., *Rola ocen w kształtowaniu pojęć*, [w:] *Metaetyka*, pod red. I. Lazzari-Pawłowskiej, Warszawa 1975.
- *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970.
 - *O człowieku, moralności i nauce*, Warszawa 1983.
 - *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1963.
- Ossowski S., *U podstaw estetyki*, Warszawa 1958.
- Ożdżyński G., *Postawy polityczne a język wartości*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 9-10.
- *Wartościowanie w mówionym tekście komentarza telewizyjnego na przykładzie transmisji sportowej*, „Poradnik Językowy” 1994, z. 1-2.
- Ożdżyński J., *Niektóre możliwości gramatyki komunikacyjnej w opisie telewizyjnych rejestrów wypowiedzi*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 7.
- Ożóg K., *O niektórych aspektach semantyki zwrotów grzecznościowych*, [w:] *Polska etykieta językowa*. „Język a kultura” 1992, t. VI.
- *Ekspresywność zwrotów grzecznościowych*, [w:] *Język – Teoria – Dydaktyka*, Kielce 1982.
 - *Kultura słowa współczesnej młodzieży*, [w:] *W służbie szkole i nauce*, pod red. A.W. Maszke, Rzeszów 2001.
 - *Moda na potoczność w tekstach oficjalnych*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 8-9.
 - *O współczesnych polskich wyrazach obraźliwych*, „Język Polski” 1981.
 - *Podziękowania w polszczyźnie mówionej*, „Język Polski” 1982, z. 4-5.
 - *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku*, Rzeszów 2001.
 - *Wyrazy modne i nadużywane w polszczyźnie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin.
 - *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1990, z. 98.
 - *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*, Warszawa 1990.
- Pajdzińska A., *Literatura a normy języka ogólnego*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 5.
- *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] *Wartości w języku i w tekście*. „Język a kultura” 1991, t. III.
- Pajdzińska A., Puzynina J., *Etyka słowa*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1996.
- Palczyński T., *Kontestacja. Formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1997.

- Pawelec R., *O metodach badania osobniczego języka wartości (na materiale pism Norwida)*, [w:] *Wartości w języku i w tekście*. „Język a kultura” 1991, t. II.
- Pawłowski T., *Wartości estetyczne*, Warszawa 1987.
- Peisert M., *Etykieta językowa i jej wyznaczniki*, [w:] *Podstawowe pojęcia i problemy*. „Język a kultura” 1988, t. I.
- *Formy i funkcje agresji werbalnej*, Wrocław 2004.
 - *Literatura tzw. postmodernistyczna wobec normy językowej*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 8-9.
- Pęczak M., *Mały słownik subkultur młodzieżowych*, Warszawa 1992.
- Piekarski R., *Problem wartości poznawczych literackiego i filmowego dzieła sztuki*, Gdańsk 1993.
- Piękno materialne. Piękno duchowe*, pod red. A. Tomeckiej-Mirek, Łódź 2004.
- Piękno w sieci. Estetyka a nowe media*, pod red. K. Wilkoszewskiej, Kraków 1999.
- Pietkiewicz E., *Dobre obyczaje*, Warszawa 1987.
- Piętkowa R., *O aksjologicznej przestrzeni w języku i w poezji*, [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. „Język a kultura” 1991, t. II.
- Piirainen I.T., „*Ona jest ignoranckim grzechotnikiem*”: *nieuprzejmość w publicznym życiu języka*; tł. S. Borawski, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1997, XXIII.
- *Uprzejmość a kultura języka*, tł. S. Borawski, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1996, XXII.
- Piniński E., *Ewolucja i moda w pojmowaniu piękna*, Lwów 1908.
- Piotrowicz A., *Konstrukcje pleonastyczne w języku radia i telewizji*, „Poradnik Językowy” 1982, z. 9.
- *O pojęciu kompetencji komunikatywnej*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, pod red. A. Schaffa, Wrocław 1980.
- Pisarek W., *Istota i sens polskiej polityki językowej*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- *Mierzenie stylistycznej i emotywniej wartości słownictwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1972, z. 2.
 - *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków 2002.
 - *Poczucie językowe, znajomość języka i praktyka językowa*, „Socjolingwistyka” 1977, nr 1.
 - *Poznać prasę po nagłówkach!*, Kraków 1967.
 - *Prasa masowa o poprawności i kulturze języka*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 7-8.
 - *Słowa między ludźmi*, Warszawa 1985.
 - *Tytuł utworu swoistą nazwą własną*, „Zeszyty Naukowe WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III” 1966.

- *Zrozumiałość wypowiedzi*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1966, nr 2-3.
- Pisarkowa K., *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich?*, „Język Polski” 1979, z. 1.
- *Nazwy młodzieżowych zespołów muzycznych w Polsce*, „Język Polski” 1970, z. 4.
- *Odchylenie a kreatywność w języku potocznym*, „Polonica” 1977, III.
- *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*, „Polonica” 1976, II.
- *Pragmatyczny składnik kompetencji językowej*, „Polonica” 1975, I.
- *Wystrzępiony język. Przyczynek do roli polityki językowej*, „Język Polski” 2003, z. 3.
- Plamy na języku*, „Rzeczpospolita” 1998, nr 4.
- Planeta P., *Świat przedstawiony w czasopismach młodzieżowych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2000, z. 1-2.
- Podracki J., Walczak B., *Język w radiu i w telewizji*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 6.
- Podracki J., Dolacka M., *Kompetencja i świadomość językowa dziennikarzy – na podstawie pytań zgłaszanych do Poradni Językowej TVP SA.*, [w:] *Mowa rozświetlona myślą*, pod red. J. Miodka, Wrocław 1999.
- Polityka językowa*, „Socjolingwistyka” 1977, t. I.
- Polska etykieta językowa*. „Język a kultura” 1992, t. VI.
- Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999.
- Polszczyzna ali Polacy u schyłku XX wieku*, pod red. K. Handke, H. Dalewskiej-Greń, Warszawa 1994.
- Polszczyzna piękna i poprawna*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław 1966.
- Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, G. Majkowskiej, Warszawa 1999.
- Porębski M., *O możliwościach sensownego uprawiania estetyki*, „Studia Estetyczne”, 1963, t. II.
- Problematyka aksjologiczna w badaniach nad sztuką*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- Potoczność w języku i kulturze*, „Język a kultura” 1992, t. V.
- Powszechna encyklopedia filozofii*, Lublin 2002.
- Poznanie i doznanie. Eseje z estetyki ekologii*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 2000.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgółkowej, Poznań 1997.

- Problemy socjologii literatury*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław 1971.
- Przemiany współczesnej polszczyzny*, pod red. S. Gajdy, Z. Adamiszyna, Opole 1994.
- Przybylska R., *Co się komu „ciśnie na usta”, czyli o pewnym typie wyrażen ekspresyjnych*, „Język Polski” 1986, z. 5.
- Puzynina J., *Czym jest słowo?*, „Przegląd Powszechny” 1984, z. 7-8.
- *Człowiek – wartości – kultura*, „Biuletyn Towarzystwa Językoznawczego” 1991, XLIII-XLV.
- *Elementy ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1986, z. 40.
- *Jak pracować nad językiem wartości?*, [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, „Język a kultura” 1991, t. II.
- *Język naszych dni*, „Tygodnik Powszechny” 1990, nr 26.
- *Język w działaniu*, „Polonistyka” 1986, nr 5.
- *Język wartości*, Warszawa 1992.
- *Językowy obraz prawdy w twórczości Norwida*, „Ethos” 1992, z. 4.
- *Językoznawstwo a aksjologia*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1982, z. 39.
- *Kultura słowa w oczach członków Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 9-10.
- *Lingwistyka a problem rozumienia tekstu*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 7.
- *O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2.
- *O funkcjach języka i aktów mowy*, „Polonistyka” 1987, nr 3.
- *O funkcjach języka, tekstów oraz ich elementów leksykalnych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978.
- *O języku wartości w szkole*, „Polonistyka” 1996, z. 1.
- *O manipulacji językowej*, [w:] *Słowo, wartość, kultura*, Lublin 1997.
- *O pojęciu kultury języka*, [w:] *Słowo, wartość, kultura*, Lublin 1997.
- *O pojęciu słownictwa etycznego*, „Prace Filologiczne” 1982, t. XXXI.
- *O problemach ważnych i istotnych*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 6.
- *O zasadach współdziałania językowego*, „Prace Filologiczne” 1986, t. XXXIII.
- *O znaczeniu wartości*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, pod red. J. Bartmińskiego, M. Mazurkiewicz-Brzozowskiej, Lublin 1993.
- *O elementach ocen w strukturze wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1986, z. 40.
- *Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.

- *Problemy aksjologiczne w językoznawstwie*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 9-10.
- *Problemy kodyfikacji normy języka polskiego*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 6.
- *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997.
- *Słowo Norwida*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990.
- *Taki język, takie czasy. Z prof. J. Puzyńnią rozmawia Anna Bernat*, „Tygodnik Powszechny” 1990, nr 32.
- *Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim*, [w:] *Uczucia w języku i w teście*. „Język a kultura” 2000, t. XIV.
- *U podstaw etyki mowy*, „Ethos” 1988, nr 2-3.
- *Wokół wartości*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. I, pod red. K. Olbrycht, Katowice 1994.
- Puzyńska J., Zduniewicz D., *Co język mówi o wartościach współczesnych Polaków*, „Ethos” 1992, z. 2-3.
- Reczek S., *Nasz język powszedni*, Wrocław 1957.
- *Słowo się rzekło, czyli monolog o kulturze języka*, Rzeszów 1988.
- Riffaterre M., *Kryteria analizy stylu*, [w:] „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 3.
- Różanowski R., *Współczesna myśl estetyczna*, Warszawa 1993.
- Rusinek M., Załazińska A., *Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić*, Kraków 2005.
- Ruszkowski M., *O wartościowaniu w badaniach stylistycznych*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, pod red. B. Witosz, Katowice 2001.
- *Zastosowanie kryterium funkcjonalnego w normatywnym wartościowaniu pleonazmów i tautologii*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10.
- Rzeszutko M., *Ustalenia konferencji „Polityka językowa na przełomie tysiącleci”*, [w:] *Polityka językowa na przełomie tysiącleci*, pod red. J. Mazura, Lublin 1999.
- Safarewicz J., *Kilka uwag o kulturze języka*, [w:] *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Zenonowi Klemensiewiczowi*, Warszawa 1970.
- Sarnowska-Temierusz E., *O „katharsis” – raz jeszcze*, „Pamiętnik Literacki” 1980, z. 4.
- Satkiewicz H., *Język polskich mediów w okresie przekształceń ustrojowych – główne tendencje*, [w:] *Polskie przemiany lat 90-tych*, pod red. M. Szyłko-Skoczego, J. Adamowskiego, Warszawa 1996.
- *Kreowanie rzeczywistości w wiadomościach prasowych z 1952 roku*, „Prace Filologiczne” 1998, t. XLIII.
- *Neutralizacja nacechowania stylistycznego i ekspresywnego*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
- *Norma polszczyzny ogólnej a język subkultur*, [w:] *Język subkultur. „Język a kultura” 1994, t. X.*

- *O wpływie prasy na język współczesnych Polaków*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2.
- *O zasadach aktualnej polityki językowej*, „Poradnik Językowy” 1990, z. 3.
- *Prasa a moda w języku*, [w:] *Dylematy transformacji prasy polskiej (1989-1993)*, pod red. A. Słomkowskiej, Warszawa 1994.
- *Stylistyczne wyzyskiwanie elementów leksykalnych w tekstach nagłówków prasowych*, [w:] *Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992.
- *Środki masowego przekazu w kształtowaniu wzorców językowych współczesnej polszczyzny*, „Przekazy i Opinie” 1981, z. 3.
- *Zakres przydatności kryterium funkcjonalnego w ocenie zjawisk językowych*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10.
- *Zmiany w języku informacji prasowych*, [w:] „Prace Filologiczne” 2000, t. XLV.
- *Zmiany w języku prasy współczesnej*, [w:] *Kontrowersje wokół transformacji prasy polskiej (1989-1992)*, pod red. A. Słomkowskiej, Warszawa 1993.
- Sawaniowska-Mochowa Z., Moch W., *Język subkultury hiphopowej*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. II, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 2003.
- *Polskie gadanie*, Wrocław 2000.
- Sawicka G., *Kłopoty z nowym autem*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 1.
- *Norma a problem tzw. zapożyczeń*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10.
- Sawicki S., *Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- Schabowska M., *Funkcje elementów potocznych we współczesnym języku oficjalnym*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Schmidt S., *Zagadnienie honoryfikatywności w wybranych publikacjach polonistycznych ostatnich lat*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 2.
- Schober R., *Zagadnienie wartościowania dzieł literackich*, „Pamiętnik Literacki” 1985, t. LXXVI.
- Sikora K., *Jak pan zawędrował na wieś?*, „Język Polski” 1993, z. 3.
- Siwek A., *Środki stylistyczne w funkcjach perswazyjnych (na materiale z „Twojego Stylu”)*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 3.
- *Perswazja i sposoby jej wyrażania w miesięczniku „Twój Styl”*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 1.
- *Środki gramatyczne w funkcji perswazyjnej (na materiale z „Twojego Stylu”)*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 2.
- Skarżyńska K., *Jak porozumiewają się politycy: język ostrych kategoryzacji, psychologiczne przyczyny i konsekwencje?*, [w:] *Zmiany w publicznych zachowaniach językowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2001.

- Skorupka S., *Przenośnie w języku potocznym*, „Poradnik Językowy” 1949, z. 1, cz. 1.
- *Przenośnie w języku potocznym*, „Poradnik Językowy” 1949, z. 2, cz. 2.
- Skubalanka T., *O stylu poetyckim i innych stylach języka*, Lublin 1995.
- Skudrzykowa A., *Język (za)pisany. O kolokwialności dialogów współczesnej prozy polskiej*, Katowice 1994.
- Skudrzykowa A., Urban K., *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków 2000.
- Skuteczność słowa w działaniach politycznych i społecznych*, pod red. E. Laskowskiej, Bydgoszcz 1999.
- Skwarczyńska S., *Kierunki w badaniach literackich*, Warszawa 1984.
- *Wstęp do nauki o literaturze*, t. I i II, Warszawa 1954.
- *Ze studiów nad istotą i istotnością gatunków literackich*, [w:] *Problemy teorii literatury w Polsce powojennej*, pod red. H. Markiewicza, Wrocław 1982.
- Sławiński J., *Analiza, interpretacja i wartościowanie dzieła literackiego*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, pod red. H. Markiewicza, J. Sławińskiego, Kraków 1976.
- *Dzieło. Język. Tradycja*, Warszawa 1974.
- *Lingwistyka a poetyka*, „*Twórczość*” 1959, z. 2.
- Sławkowa E., *Wartość słowa w tekście artystycznym*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 7.
- Słowa piękne i prawdziwe*, pod red. S. Urbańczyka, Warszawa 1987.
- Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
- Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedziego, Warszawa 1900, t. I.
- Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978 i póź.
- Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958-1969.
- Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza, A. Kowalczykowej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
- Słownik literatury popularnej*, pod red. T. Żabskiego, Wrocław 1997.
- Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. M. Krajewskiego, Warszawa 1996.
- Słownik pojęć i tekstów kultury*, pod red. E. Szczęsnej, Warszawa 2002.
- Słownik poprawnej polszczyzny*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999.
- Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław 1989.
- Słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2001.
- Słuszkiewicz E., *Jechać do Rygi (uciszywszy uszy)*, „Poradnik Językowy” 1955, z. 5-6.
- Smith B.H., *Uwarunkowania wartości*, „Pamiętnik Literacki” 1985.
- Smogorzewski M., *Trzeba pisać głową*, „Poradnik Językowy” 1972, z. 6.

- Smolicz J., *Język jako wartość podstawowa kultury*, [w:] *Język polski w świecie*, pod red. W. Miodunki, Warszawa 1990.
- Smółkowa T., *Leksyka w początkowym okresie przemian ustrojowych. Rodzaje zmian*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, pod red. J. Mazura, Lublin 2000.
- Sobolewska K., *Formy zwracania się do rozmówcy w środowisku Uniwersytetu Warszawskiego*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 1-2.
- „Socjolingwistyka” 1977, nr 1, pod red. W. Lubasia.
- Soja S., Zawadzka C., Zawadzki Z., *Mały słownik włosko-polski, polsko-włoski*, Warszawa 1988.
- Staff L., *W cieniu miecza*, Lwów 1911.
- Staiger E., *Kilka uwag o problemie wartości*, „Pamiętnik Literacki” 1985.
- Stajewski M., *Język dziennikarzy sportowych w radiu i telewizji*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 4.
- *Rola radia i telewizji w dbałości o kulturę językową*, „Poradnik Językowy” 1981, z. 2-3.
- Staff L., *W cieniu miecza*, 1911.
- Stankiewicz E., *Poetyka i sztuka słowa*, „Teksty” 1978, z. 5.
- Steffen W., *Wyrazy „lepsze” i „gorsze”*, „Język Polski” 1986, z. 5.
- Stoff A., *Funkcja tytułu w dziele literackim*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. „Filologia Polska” 1975, XI, z. 66.
- Stolniz J., *Bezinteresowność estetyczna a kryzys estetyczny*, [w:] *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny?*, t. I, Warszawa 1987.
- Stróżewski W., *Istnienie i wartość*, Kraków 1981.
- *W kręgu wartości*, Kraków 1992.
- *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, pod red. S. Sawickiego, W. Panasa, Lublin 1986.
- Studia i szkice o współczesnej polszczyźnie*, pod red. H. Wróbla, Katowice 1982.
- Styl a tekst*, pod red. S. Gajdy, M. Balowskiego, Opole 1996.
- Szewcow-Szewczyk M., *Tabu i eufemizmy językowe dawniej i dziś*, „Poradnik Językowy” 1974, z. 6.
- Szewczyk Ł. M., *Funkcja wartościująca nazewnictwa literackiego*, [w:] *Onomastyka literacka*, pod red. M. Biolik, Olsztyn 1993.
- Szmańda E., *Czy język polski potrzebuje zorganizowanej troski i ochrony?*, Warszawa 1978.
- *Kultura języka na drodze do wzrostu kultury społecznej*, [w:] *Kultura języka dziś*, pod red. W. Pisarka, H. Zgółkowej, Poznań 1995.
- Szober S., *Eufemistyczne przekształcenia wyrazów i zwrotów*, „Poradnik Językowy” 1932, z. 9-10.

- *Na straży języka. Szkice z zakresu poprawności i kultury języka polskiego*, Warszawa 1937.
- *Poprawność językowa*, „Poradnik Językowy” 1932, z. 3.
- *Wybór pism*, Warszawa 1959.
- *Życie społeczne w zwierciadle zwrotów językowych*, „Poradnik Językowy” 1932, z. 3.
- Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1962.
- Szybińska M., *Formy adresatywne w języku polskim i serbsko-chorwackim (wybrane zagadnienia)*, „Język Polski” 1991, z. 1.
- Szymczak M., *Aktualne zagadnienia kultury języka*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 7-8.
- *O piękno i kulturę nazw handlowych*, „Prace Filologiczne” 1982, t. XXXI.
- Szymura J., *Język, mowa i prawda w perspektywie fenomenologii lingwistycznej J.L. Austina*, Wrocław 1982.
- Świat humoru, pod red. S. Gajdy, D. Brzozowskiej, Opole 2000.
- Tatarkiewicz W., *Droga przez estetykę*, [w:] *Pisma zebrane*, t. II, Warszawa 1972.
- *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycie estetyczne*, Warszawa 1988.
- *Historia estetyki*, t. I-III, Warszawa 1960-1967.
- Tekst w mediach*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2002.
- Tischner J., *Myslenie według wartości*, Kraków 1982.
- Tokarski R., *Czy człowiek jest istotą dobrą? Wartościowanie w metaforach językowych*, [w:] *Studia o tropach. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, pod red. T. Dobrzyńskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.
- *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1990.
- *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, t. II, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993.
- *Wartościowanie człowieka w metaforach językowych*, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 1.
- *Wspólnota kulturowa – kultura języka*, „Prace Filologiczne” 1998, t. XLIII.
- *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin 1997.
- Tomczak L., *Formy adresatywne we współczesnej rodzinie*, [w:] *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne. „Język a kultura”* 1991, t. II.
- Tomiczek E., *Grzeczność w języku*, [w:] *Bilingwizm, biculturyzm, implikacje dydaktyczne*, pod red. F. Gruczy, Warszawa 1989.
- *Strategie językowej grzeczności*, [w:] „Orbis Linguarum” 1994, vol. 1.
- *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontacyjne*, Wrocław 1983.

- *Z badań nad istotą grzeczności językowej*, [w:] *Polska etykieta językowa*. „Język a kultura” 1992, t. VI.
- Truszkowski W., *O eufemizmach we współczesnym języku polskim*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, „Prace Językoznawcze” 1986, V.
- Tuflanka U., *Zakazane wyrazy. Słownik sprośności i wulgaryzmów*, Warszawa 1993.
- Typy tekstów. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej, Warszawa 1992.
- Tyszczyk A., *O pojęciu wartości negatywnej w literaturze*, [w:] *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, pod red. S. Sawickiego, A. Tyszczyka, Lublin 1992.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003.
- Urbańczyk S., *Hierarchia kryteriów poprawności we współczesnym języku polskim*, [w:] *Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich*, Wrocław 1977.
- *Polszczyzna piękna i poprawna. Porady językowe*, Wrocław 1966.
- W obronie języka polskiego*, „Język Polski” 1961, z. 3.
- W zwierciadle języka i kultury*, pod red. J. Adamiszyna, S. Niebrzebowskiej, Lublin 1999.
- Walczak B., *Między snobizmem i modą, a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*, Poznań 1987.
- *O kryteriach poprawności językowej – polemicznie*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10.
- *Pawiem narodów byłaś i papugą...? (Megalomania i cudzoziemszczyzna w dziejach języka polskiego)*, „Język Polski” 1992, LXII, z. 2-3.
- *Przegląd kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9-10.
- Warchała J., *Dialog potoczny a tekst*, Katowice 1991.
- Wartości i antywartości w kontekście przeobrażeń kultury współczesnej*, pod red. T. Szkołuta, Lublin 1999.
- Wartości w języku i tekście. Język a kultura*, t. III, Wrocław 1991.
- Wartościowanie w języku i w tekście (na materiale polskim i niemieckim)*, pod red. G. Falkenberga, N. Friesa, J. Puzyrny, Warszawa 1992.
- Wartość, dzieło, sens. Szkice z filozofii kultury artystycznej*, pod red. J. Kmity, Warszawa 1975.
- Waszakowa K., *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 3.
- *Nowe wyrazy złożone w języku prasy*, „Poradnik Językowy” 1977, z. 1.
- *Rzeczownikowe neologizmy słowotwórcze w języku prasy (derywaty proste)*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 10.

- Wegier A., *Językoznawcy a poprawność i kultura języka*, „Poradnik Językowy” 1989, z. 5.
- Wehrli M., *Wartości i bezwartości w literaturze*, „Pamiętnik Literacki” 1985, z. 4.
- Welsch W., *Nasza postmodernistyczna postmoderna*, Warszawa 1998.
- Weintraub W., *Wyznaczniki stylu realistycznego*, „Pamiętnik Literacki” 1961, z. 1.
- Widłak S., *Tabu i eufemizmy w językach nowożytnych*, „Biuletyn PTJ” 1963, XXII.
- Wieczorek U., *O dychotomicznym widzeniu świata, czyli o zwalczaniu wroga za pomocą słów*, „Język Polski” 1994, z. 4-5.
- Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, pod red., A. Markowskiego, Warszawa 2004.
- Wierzbicka A., *Analiza lingwistyczna aktów mowy jako potencjalny klucz do kultury*, [w:] *Problemy wiedzy o kulturze*, pod red. A. Brodzkiej, M. Hopfinger, J. Lalewicza, Warszawa 1986.
- *Dociekania semantyczne*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
 - *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janusa, Wrocław 1983.
 - *Język, umysł, kultura*, Warszawa 1999.
 - *Kocha, lubi, szanuje*, Warszawa 1971.
- Wierzbicka E., *Wolność języka czy wolność w języku? (Od teorii Sapira do nowego spojrzenia na normę językową)*, „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 11-12.
- Wilkoń A., *Dewiacyjny aspekt stylu*, „Ruch Literacki” 1978, z. 2.
- *Język artystyczny*, Katowice 1999.
 - *Typologie odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- Willman-Grabowska H., *Podkreślenia uczuciowe*, „Biuletyn PTJ” 1973, t. XXI.
- Witaszek-Samborska M., *Wyrazy obcego pochodzenia we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 1992.
- Wojtak M., *Literatura a potoczne zachowania językowe*, „Poradnik Językowy” 1993, z. 5.
- *Potoczność w tekstach prasowych*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia. Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*, pod red. G. Szpili, Kraków 2002.
 - *Tekstowe realizacje kategorii osoby a relacje nadawca-odbiorca w dialogowych utworach literackich (na wybranych przykładach)*, [w:] *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, pod red. T. Skubalanki, Wrocław 1988.
- Wojtczuk K., *Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej na temat: Moda jako problem lingwistyczny*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 2.
- *Właściwości stylu ogłoszeń prasowych jako gatunku tekstu*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 5-6.

- Wrocławska E., *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, Warszawa 1994.
- Współczesna polszczyzna i jej odmiany*, pod red. H. Wróbla, Katowice 1980.
- Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, pod red. Z. Kurzowej, W. Śliwińskiego, Kraków 1994.
- Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001.
- Wymiary piękna. Z badań estetyki sensu largo*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków 1998.
- Wulgaryzmy*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 5.
- Z problemów aksjologii literatury i kultury popularnej*, pod red. S. Uliasa, Rzeszów 1996.
- Zagadnienia aksjologiczne i leksykalne*, „Języka a kultura” 1991, t. II.
- Zagórski Z., *Z problematyki kultury języka i poprawności językowej*, „Studia Polonistyczne” 1992, t. XX.
- Załęca B., *Propaganda totalnego luzu na przykładzie czasopism „Bravo”, „Bravo Girl”, „Dziewczyna”*, [w:] *Wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, pod red. J. Ożdżyńskiego, S. Śniatkowskiego, Kraków 1999.
- Zaręba A., *Formy zwracania się do osób drugich w języku polskim i francuskim*, „Język Polski” 1981, z. 1-2.
- Zaron Z., *Wybrane pojęcia etyczne w analizie semantycznej (Kochaj bliźniego swego)*, Wrocław 1985.
- Zawadzki R.K., „*Poetyka*” *Arystotelesa i „Sztuka poetycka” Horacego*, Częstochowa 1996.
- Zbierski K., *W obronie języka polskiego*, „Język Polski” 1961, z. 3.
- Zdaniukiewicz A.A., *Kilka krytycznych uwag i propozycji w sprawie rozwoju kultury języka i zasad kodyfikacji norm językowych*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 4.
- *Kultura języka jako przedmiot społecznej troski*, „Poradnik Językowy” 1980, z. 9-10.
- *Współczesna teoria kultury języka w Polsce i jej związki z tradycją*, „Poradnik Językowy” 1980, z. 2.
- *Z zagadnień kultury języka*, Warszawa 1973.
- *Zagadnienie twórczej zdolności językowej człowieka w dawnej i dzisiejszej teorii kultury języka*, „Poradnik Językowy” 1980, z. 7.
- Zdunkiewicz D., *Akty mowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993.
- Zeidler-Janiszewska A., *Między melancholią a żałobą. Estetyka wobec przemian w kulturze współczesnej*, Warszawa 1996.
- Zgółka T., *Język jako filtr aksjologiczny*, „Polonistyka” 1992, z. 3.
- *Język wśród wartości*, Poznań 1988.
- *Język, kompetencja, gramatyka*, Poznań-Warszawa 1980.

- *Słowa piękne i szpetne*, [w:] *Język wśród wartości*, Poznań 1988.
- *Tekstowe, funkcjonalne i pragmatyczne kryteria wyodrębnienia stylowych odmian języka*, [w:] *Synteza w stylistyce słowiańskiej*, pod red. S. Gajdy, Opole 1991.
- Zgółkowska H., „*Dobranoc*” jako formuła grzecznościowa i nazwa własna, „*Studia Polonistyczne*” 1979, z. 6.
- *Język młodzieży na przykładzie tekstów piosenek*, [w:] *Język – kultura – społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*, pod red. S. Dubisza, Warszawa 1990.
- *Miny na pokaz, czyny za grosz... O tekstach polskiego rocka*, [w:] *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna*, pod red. H. Zgółkowej, Poznań 1988.
- *Słowa charakterystyczne dla subkultury rockowej*, [w:] *Język subkultur. „Język a kultura”* 1994, t. 10.
- Zgółkowska H., Szymoniak H., *Prowokacja w nazwie*, [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*, pod red. E. Homy, Szczecin 1988.
- Zgółkowie H. i T., *Językowy savoir-vivre. Praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich*, Warszawa 2001.
- Zimnowoda J., *Normatywistyka wobec zapożyczeń w języku polskim*, „*Poradnik Językowy*” 1999, z. 8-9.
- Zimny R., *Wartościowanie i magia w języku reklamy*, [w:] *Kreowanie świata w tekstach*, pod red. A. M. Lewickiego, R. Tokarskiego, Lublin 1995.
- Ziomek J., *Pornografia i obscenum*, [w:] *Powinowactwa literatury*, Warszawa 1980.
- Zmiany w publicznych zachowaniach językowych*, pod red. J. Bralczyka, K. Mośiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2001.
- Znamierowski Cz., *Oceny i normy*, Warszawa 1957.
- Żółkiewicz S., *Kultura. Socjologia. Semiotyka literacka*, Warszawa 1979.
- Żygulski K., *Wartości i wzory kultury*, Warszawa 1975.

INDEKS NAZWISK

- Anusiewicz Janusz 67, 109, 135
Arystoteles 46, 47, 57, 109, 140
Bachórz Józef 16, 135
Bachtin Michał 15, 46, 54, 58, 109
Bajerowa Irena 40, 101, 109
Bańkowski Andrzej 13, 109
Bartmiński Jerzy 26, 37, 65, 74, 93, 109, 112, 118, 120, 132, 137, 140
Baudouin de Courtenay Jan 95, 100
Baumgarten Aleksander 11
Borawski Stanisław 86, 88, 120, 130
Bugajski Marian 23, 25, 26, 30, 31, 35, 36, 63, 68, 69, 92, 93, 105, 110
Bujański Jerzy R. 102, 111
Buttler Danuta 24, 26, 29, 31, 61, 93, 111
Caillois Roger 20, 111
Chomsky Noam 31
Cienkowski Witold 100, 112
Croce Benedetto 14, 31, 52, 112
Czaplejewicz Eugeniusz 58, 109
Dider Julia 143
Doroszewski Witold 12, 23, 24, 26, 28, 33, 34, 36, 45, 48, 70, 78, 87, 89, 90, 96, 112, 128, 135, 143
Dubisz Stanisław 96, 97, 113, 124, 138, 141
Durozoi Gérard 17, 113
Duszak Anna 17, 82, 87, 113, 126
Dziemidok Bogdan 11, 12, 113
Elzenberg Henryk 14, 114
Furdal Antoni 50, 62, 100, 114
Gajda Stanisław 98, 115
Galasiński Dariusz 81, 115
Gałecki Jerzy 14, 115
Giza Anna 73, 75
Godani Stefano 86, 115
Gołaszewska Maria 21, 44, 45, 47-49, 55, 115
Grice Herbert Paul 77, 78, 81
Gruszecka Anna 54, 116
Handke Ryszard 37, 117, 118, 131
Herbut Józef 11, 124
Hołówka Teresa 75, 118
Honderich Ted 20, 114
Huszczka Romuald 69, 87, 114
Ingarden Roman 13, 15, 119
Jadacki Jacek J. 76, 77, 119
Jakobson Roman 37, 119
Karłowicz Jan 12, 135
Kasperski Edward 58, 109
Klemensiewicz Zenon 5, 6, 49, 50, 61, 62, 81, 89-91, 95, 96, 121, 133
Kłosińska Katarzyna 36, 74, 83, 120, 127
Kołodziejek Ewa 26, 122
Korolko Mirosław 13, 53, 85, 122
Krajewski Władysław 13, 135
Kryński Wojciech 12, 135
Krzyszowski Tomasz P. 71, 123
Kucharski Eugeniusz 16, 49, 54, 123
Kurcz Ida 85, 123

- Kurkowska Halina 24, 26, 27, 29,
31, 61, 93, 100, 111, 123
Kurowicz Jan 16, 21, 46, 56, 123
Lacey A.R. 17, 124
Lech Geoffrey 77
Lemcke Karol 17, 124
Levinson Stephen 79
Lubaś Władysław 100, 101, 124, 136
Majkowska Grażyna 99, 125
Marcjanik Małgorzata 77, 83, 87,
118, 125
Markiewicz Henryk 16, 54, 116,
126, 135
Markowski Andrzej 7, 13, 36, 64, 74,
75, 83, 105, 111, 123, 126, 128,
129, 134, 135, 139
Mayenowa Maria Renata 14, 126
Mazur Jan 104, 115, 124-127, 129-
133, 135, 136
Miodek Jan 28, 29, 64, 71, 86, 87,
127
Mitosek Zofia 50, 127
Morawski Stanisław 15, 127
Nieckula Franciszek 27, 101, 128
Niedźwiedzi Władysław 12, 135
Ossowska Maria 79, 82, 129
Ossowski Stanisław 15, 129
Pajdzińska Anna 71, 74, 88, 129
Pawelec Radosław 13, 126, 130
Pawlak Nina 82, 87, 126
Piekarski Romuald 15, 121, 130
Pietkiewicz Edward 85, 130
Piirainen Ilpo Tapani 79, 86, 88, 130
Pisarek Walery 56, 61, 81, 83-85, 96,
102, 122, 130
Połański Kazimierz 77, 114
Porayski-Pomsta Józef 105, 111
Puzynina Jadwiga 5, 14, 15, 25, 28,
34, 45, 48, 62, 63, 66-68, 71, 72,
74, 75, 80-83, 87, 88, 91, 92, 129,
132, 133
Roussel André 17, 113
Rzeszutko Małgorzata 104, 126, 133
Safarewicz Jan 62, 133
Salij Jacek 76
Satkiewicz Halina 24, 26, 29, 31, 61,
87, 93, 97, 109, 111, 117, 125, 133
Skudrzykowa Aldona 81, 135
Skwarczyńska Stefania 50, 51, 58,
135
Sławiński Janusz 37, 115, 118, 128,
132, 135
Smużniak Karol 71, 120
Szczęsna Ewa 43, 135
Szober Stanisław 55, 61, 96, 99, 136
Szuman Stefan 15, 135
Szymczak Mieczysław 13, 111, 125,
128, 132, 135, 137
Tatarkiewicz Władysław 6, 15
Urbańczyk Stanisław 28, 31, 46, 103
Walczak Bogdan 6, 27, 29, 35
Wierzbicka Anna 40, 87
Wilkoń Aleksander 50
Wilkoszewska Krystyna 14
Wittgenstein Ludwig 88
Zagórski Zygmunt 68
Zaśko-Zielińska Monika 105
Zawadzki Robert Krzysztof 57, 58
Zdaniukiewicz Alojzy 62, 95, 97
Zgółka Tadeusz 14, 49
Zgółkowa Halina 12, 84, 102

INDEKS WAŻNIEJSZYCH POJĘĆ I TERMINÓW

- agresja językowa 70
aksjologia 18, 65, 71, 75, 82, 88, 92,
115
aksjomat 7, 37, 41, 43, 51, 59, 76
aksjomaty estetyczne 44
aksjomaty poetyckie 43
aksjomaty prymarne mocne 44
aksjomaty prymarne słabe 44
autoprezentacja językowa 82
dobro 15, 39-41, 51, 55, 76, 82
estetyczna funkcja języka 15, 33, 37,
50, 63, 89, 91, 93
estetyka 7, 8, 11-14, 16-19, 21, 22,
39, 40, 43, 45, 46, 48, 51, 52, 54,
55, 61, 91-93, 96, 107
estetyka filozoficzna 17, 19
estetyka języka 5, 7, 15, 37, 66, 69,
70, 88, 93, 97, 100
estetyka komunikacji językowej 57
estetyka literacka 16
estetyka słowa 5, 7, 9, 31, 39, 41, 49,
54, 55, 64, 87, 88, 95, 99, 100,
102, 107, 108
estetyka tekstu 5, 48
estetyka wypowiedzi 6, 35, 56
etyka komunikacji międzyludzkiej
75
etyka kontaktów językowych 71
etyka słowa 8, 64, 65, 71, 75, 76, 79,
88
etykieta językowa 69, 90, 103
formuły grzecznościowe 69
fortunność aktu mowy językowego
31, 69
fortunność międzyludzkiej komuni-
kacji 71, 73
fortunność wypowiedzi 5, 67, 82, 84
funkcja artystyczna 48
funkcja autoteliczna 37
funkcja emocjonalna 62, 67
funkcja emotywna 108
funkcja estetyczna 15, 33, 37, 50
funkcja informacyjna 63
funkcja komunikatywna 62, 108
funkcja perswazyjna 63
funkcja poetycka 15, 37
funkcja poznawcza 31
funkcja służebno-poznawcza 63
funkcja tekstu 48
genologiczne uwarunkowania komu-
nikatu 69
gramatyka grzeczności 69
grzeczność językowa 74, 86
grzeczność w języku 86
gust estetyczny 8
gust językowy 86
gust stylistyczny 87
harmonia komunikacyjna 82, 86
harmonia semantyczna 108
harmonia środków językowych 31,
34, 45, 47, 52
harmonijne zespolenie członów wy-
powiedzi 35
harmonijność stylistyczna 39

- higiena językowego obcowania 5, 61, 68
 honoryfikatyność 69
 idealizm obiektywny 19
 implikatury konwersacyjne 78, 79
 impresja estetyczna 58
 innowacja 25, 40
 innowacja językowa 24, 26, 30
 innowacja leksykalna 70
 jakość estetyczna 87, 93
 jasność 34, 36, 45, 47, 48, 53, 54, 56, 73, 82, 85, 90
 jednoznaczność 31, 73, 82
 kanon estetyczny 8, 48
 kategoria aksjologiczna 14
 kategoria estetyczna 11, 12, 19, 20, 36, 43, 44
 kategoria piękna 13
 kategoria stosowności 74, 83
 kompetencja językowa 65, 67, 69, 79, 80, 94
 kompetencja komunikacyjna 54, 69, 130
 kompetencja pragmatyczna 101
 kompetencja socjolingwistyczna 54, 68, 69
 komunikacja 75, 82, 83
 komunikacja językowa 89, 124
 komunikacja międzyludzka 88
 komunikacja społeczna 9, 31, 35, 44, 69, 70, 88, 89, 93, 107
 komunikat 27, 30, 31, 33, 34, 36, 39, 40, 43, 44, 46-48, 50, 54-56, 58, 59, 62, 67-70, 74, 75, 77, 80, 82, 84, 85, 89, 93, 100, 104, 108
 komunikowanie 58, 75, 76, 82, 83, 87, 98, 105
 konotacja 14, 46, 66, 70, 73, 90
 kontakt 30, 34, 45, 69, 78, 87, 88, 96
 kontakt językowy 71, 75, 88, 92
 kontakt międzyludzki 66, 85
 kontakt nieoficjalny 69
 kontakt oficjalny 69
 kontekst 8, 30, 46
 kontekst aksjologiczny 8
 kontekst artystyczny 15
 kontekst językowy 69, 79
 kontekst kulturalny 15
 kontekst leksykalny 70
 kontekst pozajęzykowy 79
 kontekst społeczny 27
 kontekst sytuacyjny 30, 69
 konwencja językowa 29, 53, 87, 108
 konwencja poetycka 29
 kryteria poprawności językowej 12, 23, 27, 29
 kryterium autorytetu kulturalnego 24
 kryterium ekonomiczności 24, 25
 kryterium emocjonalności 30, 31
 kryterium estetyczne 23, 30, 40
 kryterium formalno-logiczne 23, 30
 kryterium funkcjonalności 23, 26, 30, 48
 kryterium geograficzne 23, 30
 kryterium historyczne 23, 24, 29
 kryterium jednoznaczności 31
 kryterium literacko-autorskie 23, 26, 29
 kryterium logiczności budowy tekstu 26
 kryterium narodowe 23, 24, 26-28, 30
 kryterium operatywności 31
 kryterium piękna 17
 kryterium pisowniowe 23, 24, 29, 30
 kryterium poprawności stylistycznej 23, 29
 kryterium pragmatyczne 40, 48

- kryterium rozpowszechnienia 24, 25
 kryterium sceniczne 23, 24, 29
 kryterium semantyczne 40
 kryterium szkolne 23
 kryterium trafności semantycznej 30
 kryterium uwarunkowań pragmatycznych 30
 kryterium uzualne 24-26, 30
 kryterium wewnątrzjęzykowe 24
 kryterium wyrazistości 30, 31
 kryterium wystarczalności 24
 kryterium zewnętrznej językowej 24
 kultura duchowa 7, 39, 48, 61, 65, 91
 kultura estetyczna 18, 46, 70
 kultura języka 7, 9, 24, 25, 36, 48, 56, 61-69, 71, 72, 81-83, 86-89, 91-93, 96, 97, 100, 104, 105
 kultura międzyludzkiej komunikacji 92, 93
 kultura mówienia 8, 65
 kultura porozumiewania się 68, 70, 83, 86, 91
 kultura słowa 9, 34, 36, 38, 63-69, 71, 72, 80, 82-84, 87, 91-93, 97, 103
 kultura wypowiedzi 27, 31, 92
 maksyma aprobaty 78
 maksyma skromności 78
 maksyma sympatii 78
 maksyma taktu 78
 maksyma uznania 78
 maksyma wielkoduszności 78
 maksyma zgodności 78
 maksymy konwersacyjne 77
 manipulacja 72, 75, 93
 manipulacja językowa 88
 metakomunikacja 85
 model językowy 24
 model zachowania językowego 63, 67
 moralność komunikacyjna 71, 80
 nadawca 14, 31, 58, 66, 74, 80, 81
 niefortunność komunikacyjna 73
 niefortunność wypowiedzi 70, 82
 norma aksjologiczna 17, 93
 norma estetyczna 8, 22, 34, 38-40, 48, 53, 67, 80, 91, 95
 norma etyczna 38, 39, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 90
 norma gramatyczna 15
 norma grzeczności językowej 74, 86
 norma językowa 6, 8, 26, 102, 103
 norma kulturalno-językowa 93
 norma moralna 76, 79, 80
 norma obyczajowa 38, 48, 66
 norma piękna 11, 17, 21
 norma semantyczna 15
 norma stylistyczna 65
 norma wzorcowa 34, 100
 normy społeczno-obyczajowe 66
 ocena estetyczna 6, 7, 13, 18, 21-23, 34, 39, 40, 48, 51, 53, 107
 ocena normatywna 29, 62, 100
 optymizm komunikacyjny 83
 oryginalność 36-38, 40, 45, 54-56, 59, 96, 98
 pauperyzacja języka 8
 pauperyzacja zachowań językowych 98
 pedagogika językowa 95, 96
 pesymizm komunikacyjny 83
 piękno 5-7, 11-13, 15-22, 34-36, 38-41, 43-49, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 62, 63, 65, 72, 74, 77, 85, 88-90, 99, 107
 poczucie estetyczne 5, 48, 63, 67, 70
 poczucie językowe 23, 26, 61
 poczucie piękna 8, 12, 13, 38
 poetyka 15, 37, 45, 108

- polityka językowa 8, 95-105
 poprawność językowa 6, 23-31, 35, 37, 53, 63, 87, 96, 97, 100-102, 105
 postawa estetyczna 19, 21
 powodzenie komunikacyjne 70, 80, 84, 86
 pragmatyka 75
 pragmatyka aksjologiczna 71
 pragmatyka lingwistyczna 66
 prawda 15, 16, 21, 39-41, 48, 51, 52, 74, 76, 88, 92, 93
 prostota 34, 36, 37, 45, 47-49, 57, 85, 90
 przekaz 7, 8, 27, 34, 38, 39, 43-45, 47, 49, 50, 53, 55-59, 66, 67, 69, 73, 74, 80, 85, 91, 93, 97, 98, 104, 108
 przeżycie estetyczne 12, 13, 19-21, 37, 52, 56, 89
 reguły budowy komunikatu 67, 101
 reguły grzecznej konwersacji 77
 reguły i zasady konwersacji 66
 reguły ilości informacji 77
 reguły jakości wypowiedzi 77
 reguły językowe 68, 84
 reguły normatywne 39
 reguły przyzwoitości językowej 39
 reguły sposobu wypowiedzi 77
 reguły dotyczące tematyki rozmowy 77
 reguły użycia języka 27, 80
 semantyka kognitywna 75
 skuteczność 50, 53, 57, 66, 87, 90, 108
 skuteczność komunikacji 87, 89
 smak estetyczny 8, 22
 smak stylistyczny 86
 snobizm językowy 18, 70, 74, 92
 sprawność artykulacyjna 102
 sprawność gramatyczna 35
 sprawność językowa 31, 56, 63, 65, 87, 94, 99-101, 103, 104
 sprawność komunikacyjna 27, 31, 35
 sprawność pragmatyczna 35, 105
 sprawność społeczna 35
 sprawność stylistyczna 27
 sprawność systemowa 101, 105
 sprawność sytuacyjna 105
 stosowność słowa 40, 53, 65
 stosowność słownictwa 40, 53, 54
 stosowność środków językowych 53, 69
 stosowność użycia środków językowych 53, 58, 62, 64, 74, 90
 stosowność wypowiedzi 53, 54, 72
 subiektywizm aksjologiczny 19
 system 14
 system gramatyczny 25
 system języka 23, 26, 92, 98
 system semantyczny 30, 45
 sytuacja komunikacyjna 48, 49, 68, 69, 76-78, 87
 świadomość estetyczna 17, 38
 świadomość językowa 64, 66, 67, 92, 101, 104
 takt 6
 takt językowy 81
 takt retoryczny 85
 tradycja językowa 23, 100
 tradycja retoryczna 53
 uprzejmość negatywna 86
 uprzejmość pozytywna 86
 walor estetyczny 22, 35, 52, 56, 85
 walor prakseologiczny 67
 waloryzacja estetyczna komunikatu 62
 wartość artystyczna 13
 wartość estetyczna 12, 13, 16-21, 30, 43, 44, 47, 48, 70, 73

- wrażliwość artystyczna 18, 21, 56, 57
wrażliwość duchowa 8
wrażliwość estetyczna 8, 20, 22
wrażliwość językowa 6, 56
wyrazistość 31, 47, 49, 50, 54, 73
wystarczalność 24, 27
- zasada decorum 39
zasada ilości 79
zasada jakości 79
zasada konsensu 76
zasada kooperacji 78, 79
zasada odpowiedzialności 76
zasada relewancji 76, 79
zasada równych prawa 76
zasada sposobu 79
zasada uczciwości 76
- zasady budowy komunikatu językowego 69
zasady dyskusji racjonalnej 75
zasady konwersacji 77, 79
zasady stosowności środków językowych 69
zasady udanej komunikacji językowej 38
zasady współdziałania językowego 5, 63, 65, 68, 77
zmysł estetyczny 8, 20, 51
zmysłowość estetyczna 8
zrozumiałość 53, 54, 56, 57
zróżnicowanie stylistyczne 94
zwyczaj językowy 70

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. ROZUMIENIE POJĘCIA ESTETYKI	11
1. 1. DEFINICJA SŁOWNIKOWA	12
1. 2. UJĘCIE LINGWISTYCZNE	14
1. 3. UJĘCIE LITERACKIE	15
1. 4. UJĘCIE FILOZOFICZNE	16
2. WAŻNIEJSZE STANOWISKA WOBEC KRYTERIÓW POPRAWNOŚCI JĘZYKOWEJ	23
3. ZNACZENIE KRYTERIUM ESTETYCZNEGO	33
3. 1. NORMA ESTETYCZNA	38
4. WYZNACZNIKI ESTETYKI W KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ	43
4. 1. WYZNACZNIKI ZASADNICZE W KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ	44
4. 2. WYZNACZNIKI POETYCKIE W PRZEKAZACH LITERACKICH	45
4. 2. 1. BRZMIENIOWO-STYLISTYCZNO-KOMPOZYCYJNE WYZNACZNIKI W DZIELE LITERACKIM	49
4. 3. WYZNACZNIKI RETORYCZNE WYPOWIEDZI	53
4. 4. WYZNACZNIKI AKSJOLOGICZNE	55
4. 4. 1. ORYGINALNOŚĆ	56
4. 4. 2. PROSTOTA	57
4. 5. WYRÓŻNIKI FORMALNO-TREŚCIOWE	57
5. ESTETYKA W KRĘGU TEORETYCZNYCH ZAGADNIEŃ KULTURY JĘZYKA	61
5. 1. CZYM JEST KULTURA JĘZYKA?	61
5. 2. ESTETYKA JĘZYKA W ŚWIETLE KULTURY SŁOWA	66
5. 3. KULTURA SŁOWA W KOMUNIKACJI MIĘDZYŁUDZKIEJ	71
5. 3. 1. WAŻNIEJSZE STANOWISKA WOBEC ETYKI SŁOWA	71
5. 3. 2. ETYCZNE ASPEKTY KULTURY SŁOWA W KOMUNIKACJI MIĘDZYŁUDZKIEJ	80
5. 3. 3. KULTURA SŁOWA A SKUTECZNOŚĆ MIĘDZYŁUDZKIEGO POROZUMIEWANIA SIĘ	84
5. 3. 4. GRZECZNOŚĆ JĘZYKOWA JAKO PRZEJAW KULTURY POROZUMIEWANIA SIĘ	86

5. 3. 5. ESTETYKA SŁOWA I AKSJOLOGIA	88
6. POLITYKA JĘZYKOWA JAKO FORMA TROSKI O ESTETYKĘ SŁOWA	95
ZAKOŃCZENIE	107
WYKAZ CYTOWANEJ I WYKORZYSTANEJ LITERATURY	109
INDEKS NAZWISK	143
INDEKS WAŻNIEJSZYCH POJĘĆ I TERMINÓW	145